

การศึกษาสถานะของนิรณในวัมมิกสูตร

THE STUDY OF THE STATES OF HINDRANCES
(NIVARAṆAS) IN THE VAMMIKA SUTTA

พระมหาวิเชียร โชติธมฺโม (จันทะมัน)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๔

การศึกษาสภาวะของนิเวศน์ในวัณมิกสูตร

พระมหาวิเชียร โชติธมฺโม (จันทะมัน)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๔

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

**THE STUDY OF THE STATES OF HINDRANCES
(NIVARAṆAS) IN THE VAMMIKA SUTTA**

Pramaha Wichian Chotithammo (Janthamman)

A Thesis Submitted in Partial Fullfilmen of
The Requiremen for The Degree of
Master of Arts
(Vipassanābhāvanā Meditation)
Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
Bangkok, Thailand
C.E.2011

(Copyright by Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้นับวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาดตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวิปัสสนากาวนา

.....
(พระสุธีธรรมานุวัตร)

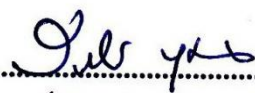
คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์ .....ประธานกรรมการ
(พระศรีธีรวงศ์)

.....กรรมการ
(พระมหาชิต ชาญชิต)

.....กรรมการ
(พระครูปลัดสัมพิพัฒนธรรมาจารย์)

.....กรรมการ
(อาจารย์นิมิตร โพธิ์พัฒนา)

.....กรรมการ
(นายสุกัร ทุมทอง)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์	พระมหาชิต ชาญชิต	ประธานกรรมการ
	พระครูปลัดสัมพิพัฒนธรรมาจารย์	กรรมการ
	อาจารย์นิมิตร โพธิ์พัฒนา	กรรมการ

ชื่อวิทยานิพนธ์	: การศึกษาสภาวะของนิรณในวัมมิกสูตร
ผู้วิจัย	: พระมหาวิเชียร โชติธมฺโม (จันทะมัน)
ปริญญา	: พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (วิปัสสนาภาวนา)
คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์	
	: พระมหาชิต จานชิต ป.ธ.๗ , ศน.บ., M.A., Ph.D.
	: พระครูปลัดสัมพิพัฒน์ธรรมจารย์ ป.ธ.๘, พธ.บ., พธ.ม.
	: อาจารย์นิมิตโพธิพัฒน์ ป.ธ.๕
วันสำเร็จการศึกษา	: ๑ เมษายน ๒๕๕๕

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์นี้ มีวัตถุประสงค์ ๓ ประการคือ เพื่อศึกษาหลักธรรมในวัมมิกสูตร เพื่อศึกษาสภาวะของนิรณ และเพื่อศึกษาการปฏิบัติวิปัสสนาโดยอาศัยนิรณเป็น อารมณ์ การศึกษานี้ ดำเนินการเก็บข้อมูลจากพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกาและคัมภีร์อื่นๆ ซึ่งถูกเรียบเรียงและบรรยาย ตรวจสอบโดยผู้เชี่ยวชาญ

ผลการวิจัยพบว่า วัมมิกสูตรเป็นพระสูตรที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงแก่พระกุมาร กัสสปเถระโดยแสดงการเปรียบเทียบกับจอมปลวกประกอบด้วยธรรม ๑๕ ประการคือ ร่างกาย วิตก การประกอบภาระงาน พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระภิกษุผู้เป็นเสขะ ปัญญาอันประเสริฐ การปรารถนาความเพียร อวิชา ความคับแค้นใจเนื่องจากความโกรธ วิจิกิจฉา นิรณ ๕ อุปาทานชั้น ๕ กามคุณ ๕ นันทิราคะ และพระฉินาสพ

จากการศึกษาหลักธรรมในวัมมิกสูตรแล้วพบว่า นิรณ ๕ คือ กามฉันทนิรณ ธรรมชาติที่เป็นเครื่องกั้นความดี คือ ตัดใจในกามคุณอารมณ์ ๕ อันมี รูป เสียง กลิ่น รส และการสัมผัส ถูกต้อง เมื่อว่าโดยลักษณะที่จตุกกะ คือ มีการถือนั่นซึ่งอารมณ์ เป็นลักษณะ พยาบาทนิรณ ธรรมชาติที่เป็นเครื่องกั้นความดี คือ ความโกรธที่มุ่งจะปองร้ายผู้อื่น เมื่อว่าโดยลักษณะที่จตุกกะ คือ มีความหยาบกระด้าง เป็นลักษณะ ถินมิทธนิรณ ธรรมชาติที่เป็นเครื่องกั้นความดี คือ ความหุดหู่ ความทอดย เมื่อว่าโดยลักษณะที่จตุกกะ คือ มีความไม่ควรแก่การงาน เป็นลักษณะ อุทธัจจุกกัจจ นิรณ ๕ ธรรมชาติที่เป็นเครื่องกั้นความดี คือ ความฟุ้งซ่านรำคาญใจ เมื่อว่าโดยลักษณะที่จตุกกะ คือ มีความไม่สงบ เป็นลักษณะ วิจิกิจฉานิรณ ๕ ธรรมชาติที่เป็นเครื่องกั้นความดี คือ ความสงสัยลังเล ในใจในสิ่งที่ควรเชื่อ ไม่น่าใจ เมื่อว่าโดยลักษณะที่จตุกกะ คือ มีความสงสัย เป็นลักษณะ

นิเวศน์เหล่านี้ เป็นหลักธรรมที่ท่างกันไม่ให้บรรลุความดี นิเวศน์ทั้ง ๕ จัดเป็นธรรมหมวดหนึ่งในธัมมานุปัสสนาสติปัญญา อันเป็นหลักการเจริญวิปัสสนากาวนาตามสติปัญญา ๔ ในการเจริญวิปัสสนากาวนาโดยการพิจารณานิเวศน์ธรรมนั้นมีหลัก ในการกำหนดคือว่า เมื่อนิเวศน์ทั้ง ๕ เกิดขึ้น ผู้ปฏิบัติต้องมีสติตั้งมั่นกำหนดรู้ในนิเวศน์นั้นๆ ให้รู้ชัดการเกิดดับของนิเวศน์เป็นเพียงนามธรรม โดยสภาพธรรม ก็จัดเป็นนามธรรม ที่เป็นปหัตตัพพธรรม ซึ่งเป็นธรรมที่ควรละ เมื่อเกิดขึ้นกับจิตของผู้ปฏิบัติวิปัสสนากาวนา ผู้ปฏิบัติใช้หลักโยนิโสมนสิการ มีสติในการกำหนดรู้นิเวศน์ทั้ง ๕ เป็นการรู้สภาวะธรรมของรูปนาม โดยเท่าทันปัจจุบันอารมณ์ ผู้ปฏิบัติจะเห็นการเกิดดับโดยความเป็นพระไตรลักษณ์อย่างแท้จริงด้วยวิปัสสนาญาณ

- ThesisTitle** : The Study of the States of Hindrances (Nivaraṇas) in the Vammika sutta
- Researcher** : Phramahā Wichian Chotithammo (Janthaman)
- Degree** : Master of Arts (Vipassanā Meditation)
- Thesis Supervisory Committee**
- : Phramahā Chit Tanachito Pali VII, B.A., M.A., Ph.D.
- : Phrakrū Paludsampiputthanadhammājārya Pali VIII, B.A., M.A.
- : Mr.Nimit Potipatt Pali IX.
- Date of Graduation** : 1 April 2012

Abstract

This thesis is of three objectives, namely:- To study the Doctrinal Principles in the Vammika Sutta, to study the hindrances and to study the Practice of Vipassanā Meditation which the hindrances as the temperaments. This study is carried out by collecting Data from Tipiṭaka, Atthakathā, Tīkā and other connected scriptures which are composed. Explained and verified, by the experts.

From the study, it is found that the Vammika Sutta is the discourse preached by the Buddha to Ven. Kumarakassapa Thera with comparison of the Anthill which consists of 15 Doctrines, namely:- body, person, confuse (Vitok) in activity, Phra Arahanta Sammā sambuddha, Sekha-Bhikkhu, the Noble Wisdom, having the effort, Avijjā, the mental easelessness out of anger, the Doubt, the 5 hindrances, the attachment to 5 aggregates, 5 sources of sensual pleasure and the Canker – free one.

From the study of the Doctrinal Principle in Vammika Sutta, It is found the 5 hindrances are:- Kāmachanda nivaravaṇa, thing preventing mind to act goodness. Its means; attract by 5 Sexuality is, body or shape, sound, smell, taste, and touch. Refer to Lakkhanā dicatuka means; hold fast to feeling., Byāpāda nivaravaṇa, the thing preventing mind to act goodness. Its means; anger to injure whoever unlikeable. Refer to Lakkhanā dicatuka means, aggressive.; Thīnamiddha nivaravaṇa, the thing preventing mind to act goodness. Its means; sadness. Refer to Lakkhanā dicatuka means, unstimulate to activity. Uddhacca-kukkucca nivaravaṇa, the thing preventing mind to act goodness. Its means;

confusion. Refer to Lakkhanā dicatuka means, unrelaxing. And Vicikicchā nivarāṇa, the thing preventing mind to act goodness. Its means, unbelieve to be appear. Refer to Lakkhanā dicatuka mom means, doubt fulness. These nivarāṇas are the Doctrinal principles preventing the people from attaining the goodness.

These 5 hindrances are one of the group of Dhammā nupassanā. Satipaṭṭhāna which are the principle of developing of the Vipassanā Meditation according to the Four Foundations of Mindfulness. In developing Vipassanā Bhāvanā with the consideration of Nivarāṇa-Dhammā. The principles of fixing mind in knowing the 5 Nivarāṇas are that the Practiser must clearly the rising falling of mind fulness in knowing the Nivarāṇas. This point is only the normal state arising in the Vipassanā Practiser's mind. The practiser sused the principle of Yonisomanasikāra in knowing the 5 Nivarāṇas. It is the knowledge of the Doctrinal states of the form and the Norm Pahātabba-dhamma; Thing to be abandoned or ignorance to feeling. The Practiser will see nearly appear and disappear in the states of the Three Characteristics with the Insight Knowledge.

กิตติกรรมประกาศ

ขอกราบขอบพระคุณ เจ้าประคุณสมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสุม มหาเถระ ศาสตราจารย์พิเศษ, ป.ธ.๘, M.A., Ph.D.) รองอธิการบดี มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส จังหวัดนครปฐม เจ้าคณะใหญ่หนกลาง เจ้าอาวาสวัดพิชยญาติการามที่ประกอบด้วยพระเมตตาธรรมและเป็นผู้ก่อตั้งวิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆสเป็นผู้ให้โอกาสในการศึกษา ครั้งนี้ ผู้วิจัยขอถวาย ความเคารพอย่างยิ่งขออนุโมทนानุญนุเกล้าเรียนหลวงสำหรับพระสงฆ์ไทย

ขอกราบขอบ พระคุณคณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ อาจารย์พระมหาชีวิต จานชิต พระครูปลัดสัมพิพัฒนธรรมาจารย์และขออนุโมทนานุญอาจารย์นิมิต โภธิพัฒน์ ผู้ชี้แนะประโยชน์ในระหว่างการศึกษา รวมถึงเจ้าหน้าที่บัณฑิตวิทยาลัย ที่ได้ให้ความเอื้อเฟื้อ ด้วยดียิ่งตลอดมา

ขอน้อมนุชาคณาจารย์ทุกท่าน ท่านพระอาจารย์ สยาคอเตชินธาสภเถระ เจ้าอาวาสวัดปะเต็งสหภาพเมียนมาร์ที่สอนวิปัสสนา ๑ เดือน ณ สำนักปฏิบัติธรรม “ธรรมโมลี” จังหวัดนครราชสีมา

ขอบูชาในคุณพระรัตนตรัย ขอบูชาบุญกุศลนี้ แต่บิดามารดาทุกภพทุกชาติ คุณพ่อ อินทร์ คุณแม่สุรินทร์ จันทะมัน ผู้ให้กำเนิดผู้วิจัย รวมถึงญาติธรรมทุกท่านที่ให้การสนับสนุนและเอื้อประโยชน์ที่มีคุณค่าในวิทยานิพนธ์เล่มนี้ ขอบุญกุศลถึงพร้อมนี้ ให้ท่านทั้งหลายเจริญด้วยจตุรพิธพรชัย คือ อายุ วรรณะ สุขะ พละ ปฏิภาณ ธนสารสมบัติทุกๆ ท่านเทอญ.

พระมหาวิเชียร โชติธมฺโม (จันทะมัน)

วันที่ ๑ เดือนเมษายน พ.ศ. ๒๕๕๕

สารบัญ

เรื่อง หน้า

บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ง
กิตติกรรมประกาศ	จ
สารบัญตาราง	ช
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	ญ

บทที่ ๑ บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์	๔
๑.๓ ขอบเขตการวิจัย	๔
๑.๔ ปัญหาที่ต้องการทราบ	๔
๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย	๕
๑.๖ ทบทวนเอกสารและรายงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๕
๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย	๑๐
๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๑๐

บทที่ ๒ เนื้อหาหลักธรรมในวัมมิกสูตร

๒.๑ ความหมายของวัมมิกสูตร	๑๑
๑. ความหมายตามหลักสัททนัย	๑๒
๒. ความหมายตามหลักอรรถนัย	๑๒
๒.๒ เหตุเกิดของวัมมิกสูตร	๑๔

๒.๓	หลักธรรมในวัมมิกสูตร	๑๖
	๑. กามฉันทนิวรรณ์	๑๖
	๒. พยาบาทนิวรรณ์	๑๗
	๓. ถีนมิททนิวรรณ์	๑๘
	๔. อุทธัจจกุกกุจจนิวรรณ์	๑๙
	๕. วิจิกิจฉานนิวรรณ์	๒๐
๒.๔	ผลที่เกิดขึ้นจากการแสดงธรรมในวัมมิกสูตร	๒๑
๒.๕	สภาวะธรรมของนิวรรณ์	๒๒
	๑. กามฉันทนิวรรณ์	๒๒
	๒. พยาบาทนิวรรณ์	๒๓
	๓. ถีนมิททนิวรรณ์	๒๓
	๔. อุทธัจจกุกกุจจนิวรรณ์	๒๔
	๕. วิจิกิจฉานนิวรรณ์	๒๔
	๖. อวิชชานิวรรณ์	๒๕
บทที่ ๓	ศึกษาสภาวะของนิวรรณ์ในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท	๒๘
๓.๑	นิยามความหมาย	๒๘
	ก. ความหมายตามหลักสัททนัย	๒๙
	ข. ความหมายตามหลักอรรถนัย	๒๙
๓.๒	ประเภทของนิวรรณ์	๓๐
	ก) การเกิดกามฉันทนิวรรณ์	๓๐
	(๑) เหตุเกิด ของกามฉันทนิวรรณ์	๓๑
	(๒) เหตุ ดับกามฉันทนิวรรณ์	๓๒
	(๓) เหตุ ไม่เกิดกามฉันทนิวรรณ์	๓๔
	ข) การ เกิดพยาบาทนิวรรณ์	๓๔
	(๑) เหตุ เกิดพยาบาทนิวรรณ์	๓๕
	(๒) เหตุดับพยาบาทนิวรรณ์	๓๕
	(๓) เหตุไม่เกิดของพยาบาทนิวรรณ์	๓๖

ค) การ เกิดถีนมิทรนิวรรณ์	๓๖
(๑) เหตุเกิดของ ถีนมิทรนิวรรณ์	๓๗
(๒) เหตุดับถีนมิทรนิวรรณ์	๓๗
(๓) เหตุไม่เกิดของถีนมิทรนิวรรณ์	๓๘
ง) การ เกิดอุทัจจกุกกุจจนิวรรณ์	๓๘
(๑) เหตุเกิดของอุทัจจกุกกุจจนิวรรณ์	๓๙
(๒) เหตุดับอุทัจจกุกกุจจนิวรรณ์	๓๙
(๓) เหตุไม่เกิดอุทัจจกุกกุจจนิวรรณ์	๔๐
จ) การ เกิดวิจิกจณานิวรรณ์	๔๐
(๑) เหตุเกิดของวิจิกจณานิวรรณ์	๔๐
(๒) เหตุดับวิจิกจณานิวรรณ์	๔๑
(๓) เหตุไม่เกิดของวิจิกจณานิวรรณ์	๔๑
ฉ) นิวรรณ์จัดลงในอกุศล ๓	๔๒
๓.๓ ลักษณะาทิจตูกกนิวรรณ์	๔๒
๓.๔ นิวรรณ์กับความเป็นวัฏจกธรรม	๔๖
๓.๕ นิวรรณ์ในพระสูตร	๔๗
๑. นิวรรณ์ในวัมมิกสูตร	๔๗
๒. การพิจารณานิวรรณ์ตามแนวธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน	๔๙
บทที่ ๔ ศึกษาแนวทางการเจริญวิปัสสนาโดยอาศัยนิวรรณ์เป็นอารมณ์	๕๒
๔.๑. นิยามความหมาย	๕๒
ก. วิเคราะห์ความหมายตามหลักสัททนต์	๕๓
ข. ความหมายตามอรรถนัย	๕๓
๔.๒. การเจริญวิปัสสนา ๔ แบบ	๕๖
๔.๓. การเจริญวิปัสสนาแบบสมถยานิก	๕๙
๑. วิเคราะห์ความหมาย ตามหลักสัททนต์	๕๙
๒. ความหมาย ตามหลักอรรถนัย	๖๐
๓. กรรณฐานเหมาะสมแก่จริต	๖๕
๔. การเจริญกสติณ ๑๐ ก่อให้เกิดองค์ฌาน	๖๕
๕. องค์ฌานระงับนิวรรณ์	๖๗

๖. ยกองค์ฌานสู่วิปัสสนา	๗๐
๔.๔ การเจริญวิปัสสนาแบบวิปัสสนาขานิก	๗๑
๔.๕. การเจริญวิปัสสนาแบบธัมมัทธังจ	๗๕
ก) ธัมมัทธังจปหานนัย	๗๖
ข) ธัมมัทธังจวิคคหิตมานันต	๗๖
บทที่ ๕ สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ	๘๐
๕.๑ สรุปผลการวิจัย	๘๐
๕.๒ ข้อเสนอแนะ	๘๒
บรรณานุกรม	๘๔
ภาคผนวก	๙๐
ภาคผนวก ก สารบัญตาราง	๙๑
ภาคผนวก ข	๙๕
ภาคผนวก ค	๙๗
ประวัติผู้วิจัย	๑๐๓

สารบัญตาราง

เรื่อง หน้า

ภาคผนวก	๕๐
ภาคผนวก ก	๕๐
ตารางวิปัสสนาภูมิ คือ ภูมิหรืออารมณ์ที่ทำให้เกิดวิปัสสนามี ๖ หมวด	๕๑
ตารางที่เกิดของอารมณ์	๕๓
ภาคผนวก ข	๕๕
วมุขิกสูตร	๕๕
ภาคผนวก ค	๕๗
วมุขิกสูตร	๕๗

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

ก. คำย่อเกี่ยวกับพระไตรปิฎก

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ใช้พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในการอ้างอิง โดยระบุ เล่ม/ข้อ/หน้า หลังคำย่อชื่อ คัมภีร์ เช่น ที.สี.(บาลี) ๕/๓/๓๖ หมายถึง สุตตตันตปิฎก ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค พระไตรปิฎกภาษาบาลี เล่มที่ ๕ ข้อที่ ๓ หน้า ๓๖ ที.สี.(ไทย) ๕/๑๗๐/๕๖ หมายถึง สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ ๕ ข้อที่ ๑๗๐ หน้า ๕๖

พระวินัยปิฎก

วิ.ม. (ไทย)	=	วินัยปิฎก มหาวรรค	(ภาษาไทย)
วิ.จ. (ไทย)	=	วินัยปิฎก จุฬวรรค	(ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

ที.สี. (บาลี)	=	สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย สีลขันธวรรคปาติ	(ภาษาบาลี)
ที.สี. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ม. (บาลี)	=	สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวคคปาติ	(ภาษาบาลี)
ที.ม. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ปา. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎีกวรรค	(ภาษาไทย)
ม.ม. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปนิบาต	(ภาษาไทย)
ม.ม. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปนิบาต	(ภาษาไทย)
ม.อ. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุปริปนิบาต	(ภาษาไทย)
ส.ม. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวรรค	(ภาษาไทย)
อง.เอกก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย เอกกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ติก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ติกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.จตุกก.(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต	(ภาษาไทย)

อง.ปญจก. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก ขุททกนิกาย ปญจกนิบาติ	(ภาษาไทย)
อง.นวก. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก ขุททกนิกาย นวกนิบาติ	(ภาษาไทย)
อง.สตตก. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย สตตกนิบาต	(ภาษาไทย)
ขุ.จ. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก ขุททกนิกาย จุฬนิกาย	(ภาษาไทย)
ขุ.เถร. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก ขุททกนิกาย เถรคาถา	(ภาษาไทย)
ขุ.ธ. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก ขุททกนิกาย ธรรมบท	(ภาษาไทย)
ขุ.ป. (บาลี)	=	สุดตันตปิฎก ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามคฺคปาตี	(ภาษาบาลี)
ขุ.ป. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค	(ภาษาไทย)
ขุ.ม. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก ขุททกนิกาย มหานิกาย	(ภาษาไทย)
ขุ.อป. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก ขุททกนิกาย อปทาน	(ภาษาไทย)
ส.สพ. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สพายตนวรรค	(ภาษาไทย)
ส.ม. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวรรคคปาตี	(ภาษาบาลี)

พระอภิธรรมปิฎก

อภิ.ก. (ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก กถาวัตถุ	(ภาษาไทย)
อภิ.วิ. (บาลี)	=	อภิธรรมปิฎก วิภังคคปาตี	(ภาษาบาลี)
อภิ.วิ. (ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก วิภังค์	(ภาษาไทย)
อภิ.ธา. (ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก ธาตุกถา	(ภาษาไทย)
อภิ.สง. (ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก ธรรมสังคณี	(ภาษาไทย)

ข. คำย่อเกี่ยวกับคัมภีร์อรรถกถา

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ใช้พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในการอ้างอิงโดยระบุ เล่ม/ชื่อ/หน้า หลังคำย่อชื่อคัมภีร์ เช่น ที.ที.อ. (บาลี) ๑/๒๗๖/๒๔๐ หมายถึง ทีฆนิกาย สุมงฺคฺลวิลาสิณี สีลขุขนฺทวคฺคอฏฺฐกถา ภาษาบาลี เล่ม ๑ ชื่อ ๒๗๖ หน้า ๒๔๐

อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก

อง.ทุก.อ. (บาลี)	=	องคฺคตฺตรนิกาย มโนรณปุรณิ	ทุกนิปาตอฏฺฐกถา	(ภาษาบาลี)
อง.ติก.อ. (ไทย)	=	อังคฺคตฺตรนิกาย มโนรณปุรณิ	ติกนิปาตอฏฺฐกถา	(ภาษาไทย)
อง.จตุก.อ. (บาลี)	=	องคฺคตฺตรนิกาย มโนรณปุรณิ	จตุกนิปาตอฏฺฐกถา	(ภาษาบาลี)
อง.สตตก.อ. (บาลี)	=	องคฺคตฺตรนิกาย มโนรณปุรณิ	สตตกนิปาตอฏฺฐกถา	(ภาษาบาลี)
ม.อุ.อ. (บาลี)	=	มชฺฌิมนิกาย ปปฺพจสุทฺธิ	อุปริปนฺณาสกอฏฺฐกถา	(ภาษาบาลี)

จุ.จริยา.อ. (บาลี) = มขุฉิมนิกาย ปรมตฺถทีปนี จริยาปิฎกอกฺก จกถา (ภาษาบาลี)
 ที.ม.อ. (ไทย) = สุมังคลวิลาสินี มโนรลปุรณี มหาวรรคอรรถถา (ภาษาไทย)

อรรถถกตาพระอภิธรรมปิฎก

อภิ.สง.อ.(บาลี). = อภิธมฺมปิฎก ฌมฺมสงฺคณิ อฏฺฐ จสาลินีอฏฺฐจกถา (ภาษาบาลี)
 อภิ.ปญจ.อ. (บาลี) = อภิธมฺมปิฎก ปญจปกรณอฏฺฐ จกถา (ภาษาบาลี)

ฎีกาพระสุตตันตปิฎก

อง.จตุกก.ฎีกา (บาลี) = องคฺคตฺตรนิกาย จตุกกนิปาตฎีกา (ภาษาบาลี)
 อง.สตฺตก.ฎีกา (บาลี) = องคฺคตฺตรนิกาย สตฺตกนิปาตฎีกา (ภาษาบาลี)

ค. คำย่อเกี่ยวกับคัมภีร์ปกรณ์วิเสส

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ใช้ปกรณ์วิเสส วิสุทฺธิมรรค ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในการอ้างอิงโดยระบุ เล่ม/ชื่อ/หน้า หลังย่อชื่อคัมภีร์ เช่น วิสุทฺธิ (บาลี) ๒/๕๗๘/๑๗๐ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่มที่ ๒ ชื่อที่ ๕๗๘ หน้าที่ ๑๗๐

วิสุทฺธิ.ฎีกา = ปรมตฺถมลฺลชฺสา วิสุทฺธิมคฺคมาฎีกา (ภาษาบาลี)
 วิกาวินี.(บาลี) = อภิธมฺมตฺถวิกาวินีฎีกา (ภาษาบาลี)

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

พระพุทธศาสนามีหลักคำสอนเรื่องการทำความดีดังที่ปรากฏในโอวาทปาฏิโมกข์^๑ว่า สัพพปาปัสสะ อกรรมัง การไม่ทำบาปทั้งปวง กุสลัตถุสสัมปทาการบำเพ็ญกุศลให้ถึงพร้อม และ พระพุทธเจ้าได้ตรัสหลักการต่อไปอีกว่า การชำระจิตใจให้ผุดผ่อง สจิตตปริโยทปนัง^๒ การทำจิตใจของตนให้ผ่องแผ้ว^๓ จากข้อความพุทธคำรัสขังต้นแสดงให้เห็นหลักการทางพระพุทธศาสนาว่า ทรงสอนพุทธศาสนิกชนหรือเวไนยสัตว์ทั้งหลายให้เว้นจากการทำความชั่วสร้างแต่ความดี และทำจิตใจให้ผ่องใสในขณะเดียวกันหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาก็ได้กล่าวถึงกิเลส และได้กล่าวถึงจิตเป็นเหตุเศร้าหมอง เพราะกิเลสจรมาหรือได้กล่าวถึงกิเลสเป็นเหตุทำให้จิตเศร้าหมอง ดังนั้น มีสิ่งหนึ่งที่ทำให้จิตเศร้าหมองนั้น ก็คือกิเลส มีกิเลสอีกจำพวกหนึ่งทำหน้าที่ป้องกันไม่ให้เราสร้างคุณงามความดี ที่ผูกมัดใจสัตว์ไม่ให้บรรลุคุณความดีได้ หมายถึงธรรมที่เป็นเครื่องปิดกั้น หรือขัดขวางไม่ให้บรรลุความดี ไม่เปิดโอกาสให้ทำความดี และเป็นเครื่องกั้นความดีไว้ไม่ให้เข้าถึงจิต เป็นอุปสรรคสำคัญ ที่ทำให้ผู้ปฏิบัติบรรลุธรรมได้ยาก หรือทำให้เลิกล้มความตั้งใจปฏิบัติไป หรือธรรมที่ผูกสัตว์ไว้กับความทุกข์ เป็นการผูกมัดหรือรัดตรึงสัตว์ทั้งหลายไว้กับความทุกข์ ทำให้ไม่สามารถหลุดพ้นออกจากทุกข์มาได้กิเลสชนิดนี้เรียกว่า นิวรรณธรรม^๔ คือธรรมที่กั้นจิตไม่ให้บรรลุความดี^๕ หรือเป็นธรรมที่เป็นเครื่องกั้นศักยภาพของจิตไม่ให้บำเพ็ญกุศลขั้นสูง คือ ฌาน วิปัสสนา มรรคผล และนิพพาน บุคคลที่ถูกนิวรรณครอบงำย่อมไม่รู้ประโยชน์ตนและไม่อาจบรรลุสมาธิและปัญญาได้ นิวรรณหรือธรรมารมณ์เป็นหมวดธรรม ๕ ประการประกอบไปด้วย กามฉันทนิวรรณความพอใจ ติด

---

^๑ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม , พิมพ์ครั้งที่ ๑๐ (กรุงเทพมหานคร: บริษัท เอส.อาร์. พรินติ้งแมสโปรดักส์จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๓๗๕-๓๗๖.

^๒ คูรายเอียดใน จุ.เถร. (ไทย) ๒/๓/๑๓๗/๒๔

^๓ คูรายละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๕๐/๕๐.

^๔ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๐๕.

^๕ คูรายเอียดในอง.นวก.(ไทย) ๒๓/๖๔/๕๔๕.

ใจ หลงใหลใฝ่ฝัน ในกามโลกีย์ทั้งปวง คุณคนหลับอยู่พยาบาล นีรวรณ ความไม่พอใจ จากความไม่ได้สมดังปรารถนาในโลกียสมบัติทั้งปวง คุณคนถูกลงทัณฑ์ทรมานอยู่ ถิ่นมิทรนีรวรณ ความขี้เกียจ ท้อแท้ อ่อนแอ หมดอาลัย ไร้กำลังทั้งกายใจ ไม่ฮึกเหิม อุทธัจจกุกกุง นีรวรณ ความคิดซัดสายตลอดเวลา ไม่สงบนิ่งอยู่ในความคิดใดๆ และวิจิจจฉานีรวรณ ความไม่แน่ใจ ลังเลใจ สงสัย กังวล นีรวรณทั้ง ๕ ชนิด จัดว่าเป็นเจตสิก ฝ่ายอกุศล เป็นปหัตตพพธรรม กิเลสที่ต้องกำหนดละ ตราบใดที่รากเหง้าของกิเลสยังไม่ถูกเพิกถอน นีรวรณต้องทำหน้าที่ของนีรวรณอย่างเที่ยงตรงที่สุด ดังนั้น การปรากฏของนีรวรณต่างๆ กลับเป็นประโยชน์ต่อเราที่จะได้มีโอกาสได้ศึกษาธรรมชาติของ นีรวรณได้อย่างเต็มที่ อย่างไม่มีอคติ อย่าเพิ่งรีบผลักใส่ไล่ส่งเขาไปเสียก่อน เมื่อเรารู้นีรวรณอย่างแท้จริงแล้ว นีรวรณเหล่านั้นจะทำอะไรเราไม่ได้ เพราะมีโยนิโสมนสิการคอยกำกับควบคุม อำนาจหรืออิทธิพลของนีรวรณจะลดน้อยลงไป และหมดไปจากจิตใจได้ในที่สุด^๖ ในคัมภีร์อรรถกถาอธิบายเหตุไม่เกิด นีรวรณ ๕ ด้วยมรรค ได้แก่ วิจิจจฉา นีรวรณ ละได้ด้วยโศดาปัตติมรรค กามราคะ และปฏิฆะอย่างหายบละได้ด้วยสกทาคามิมรรค กามราคะ และปฏิฆะอย่างละเอียดละได้ด้วยอนาคามิมรรค กวราคะ ละได้ด้วยอรหัตมรรค

วิธีระงับนีรวรณ ๕ สามารถระงับได้โดยวิธีเจริญสมถกรรมฐาน (วิจัมภนปหาน) เช่น การเจริญกายคตาสติ^๗ เป็นต้น และการเจริญวิปัสสนากรรมฐาน (ตทังคปหาน^๘ สมุจเฉทปหาน) ตามสติปัญญา ๔ คือ กาย เวทนา จิต ธรรม เป็นการปฏิบัติในการตั้งสติกำหนดในฐานะต่างๆ ทั้งสี่ฐานเพื่อการละนีรวรณธรรมที่เกิดขึ้น และกำหนดรู้นีรวรณว่า “ชอบหนอ” หรือ “ไม่ชอบ” ตามอาการที่เกิดขึ้น ไม่ควรตั้งจิตกลับมากำหนดรู้สภาวะเดิม ควรปล่อยให้จิตรับรู้อารมณ์ที่ปรากฏขึ้น อาจเป็นกองรูป เวทนา จิตหรือกามฉันทนีรวรณเป็นต้น เพราะธรรมชาติของจิตจะรับรู้อารมณ์ที่ปรากฏชัดทางทวารทั้งหกเพียงอารมณ์เดียวในแต่ละขณะ ดังในคัมภีร์วิสุทธิมรรคมหาฎีกาว่า ยถาปากฎี วิปสนาภินิเวโส “พึงเจริญวิปัสสนาตามอารมณ์ที่ปรากฏชัด” ในธรรมที่กำลังเกิดขึ้น เพื่อการบรรลุเข้าถึงปัญญาแห่งวิถีเพื่อการดำรงชีวิต และเข้าถึงอมตรสปัญญาอันละเอียดจนเข้าถึง มรรค ผล นิพพานต่อไปหลักธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสเป็นเชิงอุปมาอุปไมยเปรียบเทียบแก้ปัญหาแก่พระกุมารกัสสปเถระดังมีปรากฏในวัมมิกสูตร โดยการเน้นตัวปัญญาเป็นใหญ่ในการพิจารณา

^๖ ดูรายละเอียดใน พระโศภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), มหาสติปัญญาสูตรแปลโดย พระคันธสาราภิวงส์, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๘), หน้า ๑๒๘.

^๗ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๑.

^๘ ดูรายละเอียดในเรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๕.

^๙ ดูรายละเอียดใน วิสุทธิ. มหาฎีกา ๒/๔๑๒.

ใคร่ครวญหลักธรรมอาทิ เช่น ร่างกาย วิตก การประกอบกิจการงาน พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระภิกษุผู้เป็นเสขะ ปัญญาอันประเสริฐ การปรารถนาความเพียร อวิชชา ความคับแค้นใจเนื่องจากความโกรธ วิจิกิจฉา นิรวรณ ๕ อุปาทานขันธ ๕ กามคุณ ๕^{๑๐} นันทิราคะ และพระจีณาสพเป็นต้น ต้องดำเนินไปด้วยปัญญาในการกำหนดละ ซึ่งมีหลักวิธีการปฏิบัติที่พระพุทธองค์ทรงตรัสสอนไว้มี ๒ ประการ คือ สมถกรรมฐานและวิปัสสนากรรมฐาน^{๑๑} สมถกรรมฐานโดยมุ่งเน้นเอาฌาน^{๑๒} ที่ทำให้สภาวะธรรม คือ จิตที่เกิดขึ้นแล้วสงบนิ่งเป็นสมาธิ มีอารมณ์เลิศดวงเดียว หรือที่เรียกว่าเอกัคคตาจิต^{๑๓} ส่วนวิปัสสนากรรมฐานโดยมุ่งเน้นพิจารณาให้เกิดปัญญาและเป็นการฝึกอบรมจิตให้เห็นแจ้งตามสภาวะธรรมที่เป็นจริง อันเป็นเป้าหมายสูงสุดในทางพระพุทธศาสนา ที่สามารถเข้าถึงความดับทุกข์ได้โดยสิ้นเชิง

พระพุทธเจ้าได้ทรงพยากรณ์ปัญหา ๑๕ ข้อของพระกุมารกัสสปเถระ ซึ่งสหายเกิดเป็นเทวดา^{๑๔} ในชั้นสุทธาวาสเห็นพระกุมารกัสสปเถระลำบากในการเจริญวิปัสสนา จึงทรงตรัสเปรียบเทียบจอมปลวกเหมือนกายนมนุษย์ที่ประกอบด้วยมหาภูตรูปทั้ง ๔ มีมารดาบิดาเป็นแดนเกิด หม้อกรองน้ำค้างเป็นเช่นกับนิรวรณ ๕ ที่เป็นกิเลสคอยรุมเร้าป้องกันปิดกั้นไม่ให้บรรลุถึงคุณความดีได้ อุปาทานขันธ ๕ ไม่ให้เข้ายึดมั่นถือมั่นในเวลาที่เราเห็นรูป หูได้ยินเสียง จมูกดมกลิ่น ลิ้นลิ้มรส ถูกต้องกายสัมผัส ฐัชรรมารมณ์ด้วยใจ กามคุณ ๕ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัสทางกาย นันทิราคะความยินดีเพลิดเพลินในความใคร่ เมื่อธรรมเหล่านี้เกิดขึ้นแล้ว ต้องกำหนดให้รู้เท่าทันตามสภาวะที่เกิดขึ้นตามความเป็นจริงตามหลักสติปัญญา

เพราะฉะนั้น ผู้วิจัยได้พิจารณาเห็นว่า ความสำคัญของการวิจัยเรื่องสภาวะของนิรวรณในวัมมิกสูตร หากมีการศึกษาวิเคราะห์นิรวรณ และคำอุปมาเปรียบเทียบการกำจัดนิรวรณในวัมมิกสูตรนี้แล้ว จะเป็นประโยชน์แก่ผู้วิจัยทั้งผู้ที่สนใจศึกษาใฝ่รู้ ในการนำไปประยุกต์ใช้ในการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน เพื่อเป็นการเพิ่มศักยภาพของจิตให้ได้บำเพ็ญกุศลขั้นสูงยิ่งขึ้น และจะเป็นข้อมูลทางวิชาการสืบต่อไป

^{๑๐} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๘๗, ๑๒๕.

^{๑๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗๒.

^{๑๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๘.

^{๑๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๗๓.

^{๑๔} คุรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๖๗/๒๔๕.

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- ๑.๒.๑ เพื่อศึกษาเนื้อหาหลักธรรมในวัมมิกสูตร
- ๑.๒.๒ เพื่อศึกษาสถานะของนิรณันในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท
- ๑.๒.๓ เพื่อศึกษาแนวทางการเจริญวิปัสสนาโดยอาศัยนิรณันเป็นอารมณ์

๑.๓ ขอบเขตการวิจัย

การวิจัยในครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพโดยใช้วิธีการวิจัยเอกสารผู้วิจัยได้ศึกษาคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท เพื่อมุ่งเน้นประเด็นเกี่ยวกับ การศึกษาเนื้อหาหลักธรรมในวัมมิกสูตร เพื่อศึกษาสถานะของนิรณันในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาทและเพื่อศึกษาแนวทางการเจริญวิปัสสนาโดยอาศัยนิรณันเป็นอารมณ์โดยอาศัยข้อมูลในพระไตรปิฎก คือ

พระไตรปิฎก เล่มที่ ๑๒ ภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เนื่องในมหามงคลสมัยฉลองราชสมบัติ ๕๐ ปี ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และ เนื่องในมหามงคลสมัยเฉลิมพระชนมายุ ๕ รอบของสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์พระบรมราชินีนาถ พุทธศักราช ๒๕๓๕ และพระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถา แปล ชุด ๕๑ เล่มที่ ๑๘ ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัยพ.ศ. ๒๕๕๒

- ๑.๓.๑ ขอบเขตด้านเนื้อหา
  - เพื่อศึกษาเนื้อหาหลักธรรมในวัมมิกสูตร
- ๑.๓.๒ ขอบเขตด้านการวิเคราะห์
  - เพื่อศึกษาสถานะของนิรณันในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท
- ๑.๓.๓ เพื่อศึกษาแนวทางการเจริญวิปัสสนาโดยอาศัยนิรณันเป็นอารมณ์

๑.๔ ปัญหาที่ต้องการทราบ

- ๑.๔.๑ ต้องการทราบเนื้อหาหลักธรรมในวัมมิกสูตรเป็นอย่างไรบ้าง
- ๑.๔.๒ ต้องการทราบสถานะของนิรณันในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาทเป็นอย่างไรบ้าง
- ๑.๔.๓ ต้องการทราบแนวทางการเจริญวิปัสสนาโดยอาศัยนิรณันเป็นอารมณ์อย่างไร

บ้าง

๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ มีศัพท์เฉพาะที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาวิจัย เพื่อเป็นประโยชน์ต่อ การศึกษาวิจัย ผู้วิจัยได้ให้คำจำกัดความไว้ ดังนี้

๑.๕.๑ วัมมิกสูตร หมายถึง พระสูตรว่าด้วยจอมปลวกปริศนา ^{๑๕} ซึ่งนี้ตั้งตามเนื้อหาสาระของพระสูตร เป็นสูตรหนึ่งที่ปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎก เล่มที่ ๑๒ ภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๓๕ และพระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถา แปล ชุด ๕๑ เล่มที่ ๑๘ ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย.พ.ศ. ๒๕๕๒

๑.๕.๒ นิเวศน์ ๕ หมายถึง สิ่งที่ขัดขวางจิตไม่ให้บรรลุความดี คือ กามฉันท นิเวศน์ พยาบาทนิเวศน์ ถีนมิถนนิเวศน์ อุทธัจจกุกกุกจนิเวศน์ วิจิกิจจานิเวศน์^{๑๖}

๑.๕.๓ สภาวะ หมายถึง สิ่งที่เกิดเอง เป็นเอง และมีการ ตั้งอยู่ เสื่อมสลาย แปรปรวนไปตามลักษณะของธรรมชาติ^{๑๗}

๑.๕.๔ สังโยชน์ หมายถึง ธรรมที่มัดสัตว์ไว้กับทุกข์ คือ กามราคะ ปฏิฆะ มานะ ทิฏฐิวิจิกิจจา^{๑๘}

๑.๕.๕ จิต หมายถึง ธรรมชาติที่รู้อารมณ์^{๑๙} มีหน้าที่เป็นประธานในธรรมทั้งปวงทำให้สำเร็จการงานทางกาย วาจา และใจ

๑.๕.๖ เจตสิก หมายถึง สภาวะที่เกิดพร้อมกับจิต^{๒๐}

๑.๖ ทบทวนเอกสารและรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑.๖.๑ เอกสารที่เกี่ยวข้องในการวิจัยมีดังนี้

พระไตรปิฎกฉบับภาษาบาลีมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๐๐

พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๓๕

^{๑๕} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๔๕/๒๖๗.

^{๑๖} คู่มือละเอียดยุ.จ. (ไทย) ๓๐/๑๕๒/๔๘๔.

^{๑๗} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรมฉบับขยายความ, หน้า ๔๑๒.

^{๑๘} คู่มือละเอียดยุ.ม. (ไทย) ๑๐/๑๕๗/๑๐๑.

^{๑๙} ฉันทนาอุคตสาหลักษณ, พุทธปัญญาคู่มือการสร้างปัญญา, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพฯ มหานคร : บริษัท ธนรัชการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๕๓), หน้า ๔๕.

^{๒๐} คู่มือละเอียดยุ.ธ. (ไทย) ๓๖/๑๓๕/๓๒.

พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๕๒ พุทธทาสภิกขุได้กล่าวในหนังสือ “ศึกษาธรรมะอย่างถูกวิธี” พบว่านิวรรณ์ เครื่องห้ามหรือเครื่องกั้นจิตมิให้บรรลุถึงธรรมที่สูงขึ้นไป จิตปุถุชนถูกนิวรรณ์กีดกันไว้จากการบรรลุธรรมที่สูงขึ้นไป ทุกครั้งกิเลสชั้นละเอียดถูกปรุ้งฟุ้งป่วนขึ้นเป็นความก่อกวนวุ่นวาย ไม่สงบระงับในภายในผู้ที่สามารถทำจิตให้ว่างจากนิวรรณ์นับว่า เป็นปุถุชนพิเศษวิธีจัดนิวรรณ์ ๕ ด้วย ธรรมเนียม อารมณ^{๒๑}

มูลนิธิพุทธโฆษณ์ ได้กล่าวไว้ในหนังสือ “พุทธวจน ๒ อริยสัจจากพระโฆษฐ์ (ภาคต้น)” พบว่า กามฉันทนิวรรณ์พยาบาทนิวรรณ์ถีนมิทชนิวรรณ์อุทซจกุกกัจฉนิวรรณ์ และวิจิจฉานนิวรรณ์ ไม่มีแก่ภิกษุผู้สมบูรณ์ด้วยอเสขสีลอสเสขสมาธิ อเสขปัญญา อเสขวิมุตติและอเสขญาณ ภิกษุผู้สมบูรณ์ด้วยองค์ห้า เว้นขาดจากองค์ห้า เรียกว่า “เกพลี” ในธรรมวินัยนี้^{๒๒}

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้กล่าวไว้ในหนังสือพุทธธรรมพบว่า นิวรรณ์คือเครื่องกั้นขัดขวางการทำงานของจิต หรืออกุศลธรรมที่ทำให้จิตให้เศร้าหมองและทำปัญญาให้อ่อนกำลัง นิวรรณ์ทั้ง ๕ นี้มีอาหาร คือทุจจริต ๓ และให้ความหมาย “วิปัสสนา” ว่าการเห็นแจ้ง หรือวิธีทำให้เกิดการเห็นแจ้งตามที่สิ่งเหล่านั้น เป็นของมันเอง จนผู้ฝึกฝนสามารถถอนความหลงผิด ความรู้ผิด และความยึดติดในสิ่งทั้งหลายได้^{๒๓}

พระปสันโนวัดป่านานาชาติ ได้กล่าวถึงนิวรรณ์ ในหนังสือ “ธรรมพันกัย” พบว่า นิวรรณ์ คือ ธรรมที่กั้นจิตไม่ให้บรรลุคุณความดีไม่ให้ก้าวหน้าในคุณธรรม ทำจิตให้เศร้าหมอง และทำปัญญาให้อ่อนกำลัง จัดเป็นอกุศลธรรม นิวรรณ์นี้ เมื่อเกิดขึ้นก็กีดกันคุณงามความดี คือความสงบที่จะเกิดขึ้นในจิตใจของเรา ความสงบนี้เป็นคุณงามความดีที่ละเอียด เป็นธรรมที่เป็นกุศล จิตที่สงบเรียกว่า กุศลจิต จิตเป็นกุศล จิตมันดี จิตมันงาม จิตมันผ่องใส จิตสบาย^{๒๔}

พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ) ได้กล่าวนิวรรณ์ไว้ในหนังสือ “วิปัสสนานัย เล่ม ๑” พบว่า นิวรรณ์ ๕ และเหตุเกิดขึ้น คือ โยนิโสมนสิการ การใส่ใจโดยไม่แยกคาย ส่วนเหตุที่ทำให้นิวรรณ์ดับหายไป คือ โยนิโสมนสิการ การใส่ใจโดยแยกคายอันเป็นการกำหนดรู้สภาวะธรรมทัน

^{๒๑} ดูรายละเอียดใน พุทธทาสภิกขุ, ศึกษาธรรมะอย่างถูกวิธีหรือธรรมวิภาคนวกภูมิ คำบรรยายธรรมะในพรรษา, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๐๐), หน้า ๒.

^{๒๒} มูลนิธิพุทธโฆษณ์, พุทธวจน ๒ อริยสัจจากพระโฆษฐ์ (ภาคต้น), (กรุงเทพมหานคร : บริษัทคิว พรินท์แมเนจเม้นท์ จำกัด, ๒๕๕๒), หน้า ๖๒๑-๖๒๗.

^{๒๓} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรมฉบับขยายความ, หน้า ๑๖๖-๑๖๗, ๑๖๘-๑๗๑.

^{๒๔} ดูรายละเอียดใน พระปสันโน ภิกษุ, ธรรมพันกัย, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, ๒๕๓๓), หน้า ๒๓- ๔๐.

ปัจจุบัน เมื่อกามฉันทนิเวศน์เกิดก็ต้องมีสติตามรู้เท่าทันปัจจุบันแล้วกามฉันทนิเวศน์ก็ดับไป การกำหนดรู้เท่าทันสภาวะธรรมปัจจุบันเป็นโยนิโสมนสิการในวิปัสสนาภาวนา ส่วนการไม่กำหนดรู้เท่าทันปัจจุบันและการใส่ใจที่ไม่เกื้อกูลแก่การกำหนดรู้จัดเป็นอโยนิโสมนสิการ^{๒๕}

พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ) ได้กล่าวไว้ในหนังสือ “มหาสติปัฏฐานสูตร ทางสู่พระนิพพาน” พบว่า นิเวศน์เป็นธรรมเครื่องกั้นศักยภาพของจิตไม่ให้บำเพ็ญกุศลขั้นสูงมีฉันทวิปัสสนา มรรค และผล บุคคลที่ถูกนิเวศน์ครอบงำข้อมไม่รู้ประโยชน์ตนเองและผู้อื่น ไม่อาจบรรลุสมาธิและปัญญาได้ ซึ่งจัดเป็นธรรมานุปีศนาเป็นการกำหนดรู้กายใจเป็นสภาวะธรรม โดยมองเห็นว่ากายเป็นที่ประชุมของธาตุ มีเพียงแต่สภาวะธรรมทางกายและใจที่เกิดขึ้นและดับไปตามเหตุปัจจัยที่จิตรับรู้คือ กองรูป เวทนา และจิต โดยเน้นความเป็นนิเวศน์และความเป็นขั้น คือ กองรูปนาม^{๒๖}

พระอาจารย์ ดร.ภัททันตะ ได้กล่าวไว้ในหนังสือ “ปฐมวิปัสสนาวงศ์ในประเทศไทย” พบว่า สภาพที่ห้ามไว้ซึ่งฉันทและมรรคผลเป็นต้น ชื่อว่านิเวศน์ คือสภาพเป็นเครื่องกั้นซึ่งกุศลธรรมทั้งหลายไม่ได้เกิด และโลกียฉันทเกิดขึ้นเสื่อมไปเพราะนิเวศน์ เว้นแต่โลกุตตรฉันทและมรรคผล เพราะฉะนั้นสภาวะนิเวศน์นี้จึงเป็นปฏิปักษ์โดยตรงกับสมาธิ^{๒๗}

พระอาจารย์ ดร.ภัททันตะ ได้กล่าวไว้ในหนังสือ “แฉกธรรมปฏิบัติ” พบว่าสภาพที่มีความพอใจในกิเลสกาม วัตถุกาม คือความพอใจในกามคุณอารมณ์ทั้ง ๕ ที่มากระทบทวาร การคิดอยู่ในกามคุณอารมณ์ทั้ง ๕ ชื่อว่า กามราคะ สภาพที่ฟุ้งไปโดยไม่สามารถจะตั้งอยู่ในอารมณ์เดียวได้นานชื่อว่า อุทธัจจะพระอรียบุคคลจะสิ้นสงสัยแต่เฉพาะวิจิกิจฉานนิเวศน์^{๒๘}

ดังตฤณได้กล่าวนิเวศน์ไว้ในหนังสือ “มหาสติปัฏฐานสูตร เล่ม ๑” พบว่า จิตเป็นของละเอียด แต่กิเลสเป็นของหยาบ จำเป็นอย่างยิ่งที่จะรู้วิธีแก้ไขด้วยปัญญาจึงเหมาะสมแก่การภาวนาเพื่อเอามรรคผลได้ โดยการรู้กาย เวทนา และจิต ธรรม โดยความเป็นขั้น ๕ อายุตนะ ๖ โพชฌงค์ ๗ เป็นธรรมอันสุขุม จิตประณีตทรงคุณภาพพร้อมเห็นกายใจเป็นสภาวะธรรม ต้องเพียรกำจัดนิเวศน์

^{๒๕} ดูรายละเอียดใน พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ) , วิปัสสนานัย เล่ม ๑ แปลโดย พระคันธ - สาราภิวังศ์, (นครปฐม : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ซีเอไอ เซ็นเตอร์, ๒๕๔๘), หน้า ๒๖๔-๒๗๐.

^{๒๖} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), มหาสติปัฏฐานสูตรทางสู่พระนิพพาน แปลโดย พระคันธสาราภิวังศ์, หน้า ๒๗๕-๓๑๐.

^{๒๗} พระอาจารย์ ดร .ภัททันตะ อาสภมหาเถระ ฐัมมาจริยะ อัครมหาคัมมัฏฐานาจริยะ , ปฐมวิปัสสนาวงศ์ในประเทศไทย, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด, ๒๕๕๔) , หน้า ๓๕๕-๓๕๖.

^{๒๘} ดูรายละเอียดใน พระอาจารย์ ดร .ภัททันตะ อาสภมหาเถระ ฐัมมาจริยะ อัครมหาคัมมัฏฐานาจริยะ, แฉกธรรมปฏิบัติ, (ชลบุรี : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๗-๑๗.

๕ จะด้วยวิธี “คิด” หรือวิธี “รู้” ตามแนวปฏิบัติ ขอให้ “เครื่องวาง”หมดไปก็พอ เมื่อนิรวณมีในจิต ก็รู้ หายไปจากจิตก็รู้ เหมือนในจิตตานุปัตสนา^{๒๕}

๑.๖.๒ รายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้องมีดังนี้

ในการศึกษาวิจัยศึกษาเรื่องสภาวะของนิรวณในวิมมิกสูตรนี้ ยังไม่มีรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้องโดยตรง แต่ได้มีผู้ทำการวิจัยทำรายงานในประเด็นที่เกี่ยวกับนิรวณดังนี้

พระมหาสมพงษ์ทุกทาโร ได้กล่าวถึงนิรวณในวิทยานิพนธ์เรื่อง “ศึกษานิรวณ ๕ อันเป็นธรรมารมณของวิปัสสนากาวนาตามแนวสติปัฏฐาน ” พบว่านิรวณ ๕ คือ ธรรมที่กั้นจิตไม่ให้บรรลุความดี เป็นเจตสิก ฝ่ายอกุศล เป็นปหัตตพชธรรม กิเลสต้องกำหนดละด้วยโยนิโสมนสิการ ดังนั้น การละนิรวณต้องประกอบด้วยองค์ธรรม ๕ อย่าง คือ การละด้วยการข่มไว้ การละด้วยองค์นั้นๆ การละด้วยการตัดขาด การละด้วยสลัดสงบระงับ การละด้วยสลัดออกได้^{๒๖}

พัชรินทร์ พรชัยสำเร็จผล ได้กล่าวถึงการวิปัสสนากาวนาในวิทยานิพนธ์เรื่อง “ศึกษาสังโยชน์ในการปฏิบัติวิปัสสนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔”พบว่า กามราคะ คือ ความยินดีในกามคุณ อารมณภายในและภายนอกมีสภาพความพอใจในกิเลส กาม วัตถุ กาม ปฏิฆะ คือ ความโกรธ ความประทุษร้ายในอารมณ วิจิกิจจา คือ ความสงสัย ไม่ตกลงใจ นิรวณเป็นเครื่องกั้นกุศลธรรมมิให้เกิดจะปรากฏชัดแก่ผู้ปฏิบัติใหม่และแรงมากในช่วงแรก^{๒๗}

ยุพกานต์ตัญญาเกตุร ได้กล่าวถึง การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานในวิทยานิพนธ์เรื่อง “ธรรมที่เป็นอุปสรรคในการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน” ว่า การปฏิบัติ ไม่ก้าวหน้า ไม่บรรลุธรรม

^{๒๕} ดูรายละเอียดใน คังตถุน, มหาสติปัฏฐานสูตร เล่ม ๑ , พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพ มหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมดา, ๒๕๔๘), หน้า ๓๖๖-๓๖๗.

^{๒๖} ดูรายละเอียดใน พระมหาสมพงษ์ทุกทาโร, “ศึกษาวิเคราะห์นิรวณ ๕ อันเป็นธรรมารมณของวิปัสสนากาวนาตามแนวสติปัฏฐาน ๔ ”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต , (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า (๖).

^{๒๗} ดูรายละเอียดใน พัชรินทร์ พรชัยสำเร็จผล, “ศึกษาสังโยชน์ในการปฏิบัติวิปัสสนาตามหลักสติปัฏฐานสี่เฉพาะกรณีการปฏิบัติวิปัสสนากาวนา ๗ เดือน”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๒๕, ๕๓.

คือ ๑.ปติโพธ ๒ .นิมิต ๓ .วิปัสส ๔ .วิปัสสนุกุเลส ๕ .นิวรรณ์ ๕ ๖ .อนันตริยกรรม ๗ .ปาราชิก ๘.พุทธภูมิปณิธานผู้ปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานควรศึกษาถึงปัญหาและอุปสรรคต่างๆ^{๓๒}

จิรโชติ สงวนปิยะพันธ์ ได้กล่าวถึงการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ในวิทยานิพนธ์ วิปัสสนากรรมฐานเรื่อง “ศึกษาผัสสะเจตสิกกับการปฏิบัติวิปัสสนา” พบว่า การเพียรระลึกผัสสะเจตสิกกระทบอารมณ์ ๖ มีรูปธรรม ๕ เข้ามากระทบต้องกำหนดรู้ มีสติรู้อารมณ์ทันปัจจุบันทุกๆ ขณะด้วยโยนิโสมนสิการ ย่อมไม่คิดฟุ้งซ่านไปในอนาคตโดยมีสภาวะธรรมของรูปนามที่ปรากฏ เป็นพระไตรลักษณ์ จะเกิดปรากฏชัดเจนอย่างยิ่งจนสามารถล่วงอกุศลธรรม มีทิฏฐิ หรือวิจิกิจฉา อันเป็นหนึ่งในนิวรรณ์ปีพพะที่เป็นธรรมที่กั้นจิต มิให้บรรลุถึงสมาธิ^{๓๓}

รุจภา ฆงปลื้มจิตร ได้กล่าวถึงการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในวิทยานิพนธ์เรื่อง “ศึกษาอุท্থัพพญาณในการปฏิบัติวิปัสสนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔ (เฉพาะกรณี การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ๗ เดือน)”พบว่า นิวรรณ์เครื่องกั้นศักยภาพจิต ไม่ให้บำเพ็ญกุศลขั้นสูงได้ และการปฏิบัติตามหลักสติปัฏฐาน ๔ อารมณ์ของวิปัสสนา เป็นกองรูปธรรมและนามธรรม มี อาตปิ สมุขานโนสติมา สามารถรู้ด้วยญาณในไตรลักษณ์ เมื่อกำหนดรู้จะดับไปเห็นความเกิดดับของรูปนามตามความเป็นจริง^{๓๔}

จากการทบทวนเอกสารรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้องของผู้วิจัยที่ได้ค้นคว้ามานั้น พบว่า ยังไม่มีเอกสารการวิจัยเล่มใดที่ศึกษาในเรื่องนี้โดยตรงแต่ประการใด เป็นเพียงแต่พบเอกสาร และรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้องในการปฏิบัติวิปัสสนา ซึ่งได้มีเนื้อหาที่เกี่ยวข้องอย่างเพียงพอต่อการวิจัยนี้ ฉะนั้นผู้วิจัยมีความสนใจต้องการที่จะศึกษาเนื้อหาหลักธรรมในวัมมิกสูตร ศึกษาถึงสภาวะของนิวรรณ์ในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาทพร้อมทั้งแนวทางการเจริญวิปัสสนาโดยอาศัยนิวรรณ์เป็นอารมณ์ เพื่อที่จะได้บรรลุตามเป้าหมายและวัตถุประสงค์ที่ได้กำหนดตั้งไว้ต่อไป

^{๓๒} ดูรายละเอียดใน ยุพกานต์ต้นทศเกตุร, “ธรรมที่เป็นอุปสรรคในการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน”, วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕), บทคัดย่อ.

^{๓๓} ดูรายละเอียดใน จิรโชติ สงวนปิยะพันธ์, “ ศึกษาผัสสะเจตสิก กับการปฏิบัติวิปัสสนา เฉพาะกรณีการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ๗ เดือน”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต , (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า (๗), ๖๐.

^{๓๔} ดูรายละเอียดใน รุจภา ฆงปลื้มจิตร, “ศึกษาอุท্থัพพญาณในการปฏิบัติวิปัสสนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔ เฉพาะกรณีการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ๗ เดือน”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต , (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๖๕.

๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยงานเอกสาร (Documentary Research) โดยการศึกษา ค้นคว้าข้อมูลจากคัมภีร์ซึ่งมีลำดับดังนี้

๑.๗.๑. ศึกษารวบรวมข้อมูลเรื่องสถานะของนิเวศน์ในวัมมิกสูตร จากคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท คือ พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๒ ภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยเนื่องในมหามงคลสมัยฉลองราชสมบัติ ๕๐ ปี ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และ เนื่องในมหามงคลสมัยเฉลิมพระชนมายุ ๕ รอบของสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์พระบรมราชินีนาถพุทธศักราช ๒๕๓๕ และ พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถา แปล ชุด ๕๑ เล่ม พิมพ์ เนื่องในวโรกาสครบ๒๐๐ปี แห่งพระราชวงศ์จักรีกรุงรัตนโกสินทร์ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๕๒ เล่มที่ ๑๘ และ คัมภีร์ที่เกี่ยวข้อง เช่น คัมภีร์อรรถกถา ฎีกาและคัมภีร์อื่นๆ

๑.๗.๒. วิเคราะห์ข้อมูล บรรยาย พรรณนา เสนอผลงานผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบความถูกต้อง

๑.๗.๓. แก้ไข ปรับปรุง ตามคำแนะนำของ ผู้เชี่ยวชาญ บรรยาย พรรณนาเสนอเป็นวิทยานิพนธ์

๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับจากการวิจัยมีดังนี้

๑.๘.๑. ทำให้ทราบเนื้อหาหลักธรรมในวัมมิกสูตร

๑.๘.๒. ทำให้ทราบสถานะของนิเวศน์ในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท

๑.๘.๓. ทำให้ทราบแนวทางการเจริญวิปัสสนาโดยอาศัยนิเวศน์เป็นอารมณ์

บทที่ ๒

เนื้อหาหลักธรรมในวัมมิกสูตร

พระไตรปิฎกเป็นคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าที่ถูกบันทึกไว้ในรูปแบบของหนังสือ เรียกว่า พระไตรปิฎก ซึ่งเป็นหลักธรรมที่ทำให้เวไนยสัตว์ทั้งหลายให้พ้นจากทุกข์ ตามหลักธรรมของอริยสัจ ๔ อันเป็นแนวทางในการปฏิบัติเพื่อความดับทุกข์ หลักธรรมดังกล่าวนี้มีปรากฏในพระสูตรต้นตปิฎกโดยเฉพาะวัมมิกสูตร เป็นพระสูตรหนึ่งที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสแสดงเป็นแนวทางในการปฏิบัติเพื่อพ้นทุกข์ ด้วยวิธีการปฏิบัติวิปัสสนาในการกำหนดองค์ธรรม ตามลำดับขององค์ธรรม ดังนั้น สำหรับการศึกษาวัมมิกสูตรครั้งนี้ ผู้ศึกษาได้วางเป็นกรอบแนวทางการศึกษาในพระสูตรดังต่อไปนี้

๒.๑ ความหมายของวัมมิกสูตร

๒.๒ เหตุเกิดของพระสูตร

๒.๓ หลักธรรมในวัมมิกสูตร

๒.๔ ผลที่เกิดขึ้นจากการแสดงธรรมในวัมมิกสูตร

๒.๕ สภาวธรรมของนิรวณ

๒.๑. ความหมายของวัมมิกสูตร

วัมมิกสูตร หมายถึง พระสูตรว่าด้วยจอมปลวกปริศนา^๑ สาเหตุที่ตั้งชื่อว่า วัมมิกสูตร ก็เพราะต้องการให้ตรงกับเนื้อหาสาระตอนของพระสูตร พระสูตรนี้นั้น พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงแก่พระกุมารกัสสปเถระ ขณะที่ทรงประทับอยู่ ณ เขตวันมหาวิหารที่ท่านอนาถบิณฑกเศรษฐีได้สร้างถวายในเมืองสาวัตถี โดยทรงปรารภถึงปัญหา ๑๕ ข้อ ที่พระกุมารกัสสปเถระ นำมาทูลถาม อันเป็นสาเหตุมาจากเหตุเกิดความสงสารพระกุมารกัสสปะที่ลำบากในการปฏิบัติธรรม จึงได้นำ

---

^๑ ดูรายละเอียดใน มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย , “บทนำ วัมมิกสูตร”, ในพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย , เล่ม ๕, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า (๗๘).

ปัญหา ๑๕ ข้อเป็นเครื่องบรรณาการไปถวายโดยได้กล่าวเน้นให้ทูลถามพระพุทธเจ้า เพราะไม่มีผู้ใดทั้งในโลกนี้และโลกอื่น จะตอบปัญหานี้ได้^๒ตามหลักสัททนต์ต่อไปนี้ว่า

๑. ความหมายตามหลักสัททนต์

วมมิกสูตรตามหลักของสัททนต์ เป็นคำภาษาไทย แยกศัพท์เป็นภาษาบาลีตามหลักบาลีไวยากรณ์ว่า วมฺมิโก + สุตฺตํ

วมฺมิโก ศัพท์เดิมเป็น วมฺมิก ศัพท์ (ลง สิ ปฐมาวิภคฺติ ฝ่ายเอกวจนะ เอา อ ที่สุดแห่งการันต์ (วมฺมิก) กับ สิ เป็น โอ สำเร็จรูปเป็น วมฺมิโก) แปลว่า จอมปลวก^๓ เป็น อ การันต์ แจกตามแบบ ปฺริส (บุรุษ) ในปุงลึงค์

สุตฺตํ ศัพท์เดิมเป็น สุตฺต ศัพท์ (ลง สิ ปฐมาวิภคฺติ ฝ่ายเอกวจนะ เอา อ ที่สุดศัพท์แห่งการันต์ (สุตฺต) กับ สิ เป็น อ สำเร็จรูปเป็น สุตฺตํ) แปลว่า สูตรหรือพระสูตร ปาพจน์ พระพุทธพจน์^๔ เป็น อ การันต์ แจกตาม กุล (ตระกูล) ในนปุงสกลึงค์เมื่อรวมบทแล้วเป็น วมฺมิกสูตร

ดังนั้น วมฺมิกสูตรแปลเป็นคำภาษาไทย ตามหลักสัททนต์ คือ พระพุทธพจน์ ของพระพุทธเจ้าทรงแสดงพระสูตรชื่อว่า วมฺมิกสูตร

๒. ความหมายตามหลักอรรถนัย

ในการศึกษาครั้งนี้ ผู้ศึกษาได้ศึกษาวมมิกสูตรตามที่พระอรรถกถาจารย์ ได้วินิจฉัยพระบาลีตามหลักอรรถนัย ดังนี้ว่า

^๒ ดูรายละเอียดใน มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย , “บทนำ วมฺมิกสูตร”, ในพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, เล่ม ๘, หน้า (๗๕).

^๓ ดูรายละเอียดใน สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, บาลีไวยากรณ์วิภาค ภาคที่ ๒ นามและอักษยศัพท์หลักสูตรเปรียญธรรมตรี, พิมพ์ครั้งที่ ๒๔, (นครปฐม : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๓๘.

^๔ พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ราชบัณฑิต), พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ฉบับชุดศัพท์วิเคราะห์, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เลี่ยมเชียง, ๒๕๕๐), หน้า ๗๑๗.

อายุสุมา กุมารกัสสปโ ป คำว่า อายุสุมา เป็นคำเรียกด้วยความรัก คำว่า กุมารกัสสปะ เป็นชื่อของท่าน เพราะบวชในเวลาเป็นเด็กเมื่อพระพุทธเจ้าตรัสว่า จงเรียกกัสสปะมา จงให้ผลไม้ หรือของเคี้ยวนี้แก่กัสสปะ พระภิกษุทั้งหลายสงสัยว่า กัสสปะองค์ไหน จึงแยกเรียกว่า กุมารกัสสปะ ตั้งแต่นั้นมา ถึงท่านจะแก่เฒ่า คนก็ยังเรียกว่า กุมารกัสสปะ อยู่ตามเดิม และเพราะว่าท่านเป็น บุตรบุญธรรมของพระราชานามว่า ปเสนทิโกศล จึงเรียกว่า กุมารกัสสปะ^๕

อนฺธวเน วิหฺรติ สมัยที่พระกุมารกัสสปเถระบำเพ็ญเสกขปฏิบัติอยู่ที่อันธวัน^๖
 อดฺยตฺรา เทวตา คำว่า เทวตา นี้เป็นคำเรียกเทวดาทั่วไป เทวดามีทั้งหญิง และชาย^๗
 แต่เทวดาองค์นี้ เป็นผู้ชายที่เคยเป็นเพื่อนสหพรหมจารี

อโย วมฺมิโก ความหมายว่า เทวดาได้จำแนกปัญหา ๑๕ ข้อ เหมือนร้อยรัตนาวลีพวง แก้วถึอธรรมบรรณการ ได้ยื่นอยู่บนอากาศกล่าวด้วยสมณสัญญาเรียกว่า ภิกษุ ภิกษุ เป็นการเรียก โดยเร็วๆ เทวดาได้แสดงจอมปลวกให้อยู่ตรงหน้า ด้วยวิธีการเทศน์ แล้วพูดกับพระกุมารกัสสปเถระว่า “ภิกษุข้าพเจ้าขอมองไม่เห็นบุคคลในโลกทั้งเทวโลก มารโลกพรหมโลกในหมู่มสัตว์มีสมณพราหมณ์เทวดาและมนุษย์ที่ทำให้ยินดีด้วยการเฉลยปัญหาเหล่านี้ได้ยกเว้นฟังจากสำนักพระตถาคตสาวกของพระตถาคตเท่านั้น” เทวดามีความประสงค์จะให้ไปกราบทูลกับพระพุทธเจ้า จึงกล่าวอย่างนั้น^๘

ปงฺกวาริ หม้อกรองน้ำต่าง^๙ หมายถึง นิเวรณ ๕ มีกามฉันทนิเวรณ พยาบาทนิเวรณ ถีนมิทรนิเวรณ อุทธัจจกุกกุจจนิเวรณ วิจิกิจจานิเวรณ

นโม กโรหิ นาคสุส จงไปยื่นเหนื่อลม นุ่งผ้าสะอาด ทำการนอบน้อมพญานาค ขึ้นชื่อว่า ทรัพย์ที่พญานาคครอบครองไป ๗ ชั่วตระกูลก็ใช้ไม่หมด พญานาคจักให้ทรัพย์ที่ครอบครองแก่เธอ เพราะฉะนั้น เธอจงทำความนอบน้อมพญานาค^{๑๐}

ดังนั้น ความหมายตามหลักอรรถนัยที่พระอรรถกถาจารย์ได้วินิจฉัยหลักธรรมใน วัมมิกสูตร ได้แก่ความพอใจรักใคร่ในกามคุณ โกรธแค้นพยาบาท ความง่วงเหงา ความฟุ้งซ่าน ความลึกลับสงสัยในพระพุทธเจ้าเป็นต้น

^๕ คุรายละเอียดยใน ม.ม. (ไทย) ๑/๒/๒๕๑/๓๒๕.

^๖ คุรายละเอียดยใน ม.ม. (ไทย) ๑/๒/๒๕๐/๓๓๓.

^๗ คุรายละเอียดยใน ม.ม. (ไทย) ๑/๒/๒๕๐/๓๓๓.

^๘ คุรายละเอียดยใน ม.ม. (ไทย) ๑/๒/๒๕๐/๓๓๘.

^๙ คุรายละเอียดยใน ม.ม. (ไทย) ๑/๒/๒๕๐/๓๔๕.

^{๑๐} คุรายละเอียดยใน ม.ม. (ไทย) ๑/๒/๒๕๐/๓๒๕.

๒.๒. เหตุเกิดของวัมมิกสูตร

การเกิดพระสูตรต้นตอปิฎกที่ปรากฏในพระไตรปิฎกทุกสูตร มีมูลเหตุเกิดขึ้นจาก พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรม ^{๑๑}ในสถานที่ต่างๆ ปรารภบุคคลและเหตุที่เกิดขึ้น แล้วจัดเป็นหมวดหมู่ เนื่องจากมีมูลเหตุที่จะแสดงธรรมมี ๔ อย่าง^{๑๒} คือ

ก) อัดตัมมาสยะ เป็นไปด้วยอรรถาสัยของพระองค์ พระพุทธเจ้าทรงแสดงการเกิดตามอรรถาสัยของพระองค์เองโดยไม่ต้องมีผู้ใดกราบทูลขอให้ทรงแสดง^{๑๓}

ข) ปรัชฌาสยะ เป็นได้ตามอรรถาสัยของคนอื่น พระพุทธเจ้าทรงแสดงการเกิดจากการแสดงตามอรรถาสัยของผู้อื่นมุ่งประโยชน์เป็นการเฉพาะสำหรับผู้ฟัง^{๑๔}

ค) ปุจฉาสิกะ ^{๑๕}เป็นไปด้วยอำนาจการถามพระพุทธเจ้าทรงแสดงเพราะเกิดจากคำถาม วัมมิกสูตรทรงแสดง เพื่อตอบปัญหาของพระกุมารกัสสปเถระนำปริศนาธรรม๑๕ ข้อ

ง) อัดถูปัตตติกะเป็นไปโดยเหตุเกิดขึ้นพระพุทธเจ้าทรงแสดงตามเรื่องหรือเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในขณะนั้นๆ

วัมมิกสูตรจัดเป็นพระสูตร เป็นคำแบบถามตอบ อยู่ในประเภท ปุจฉาสิกะ ^{๑๖}คือการเกิดขึ้นเพราะมีเรื่องราวหรือเหตุการณ์ให้ตรัสพระสูตรนี้ เป็นบรรยายโวหารแบบถามตอบ ดังปรากฏในพระสูตรว่า

เทวดาองค์หนึ่งถามปริศนาธรรมกับพระกุมารกัสสปเถระขณะพักอยู่ที่ป่าอันธวันว่ามีจอมปลวกลูกหนึ่ง พันควันในเวลากลางคืน ลูกโพลงในเวลากลางวันพราหมณ์ให้สุเมธนำศีลตราไปขูดดู สุเมธขูดพบลิ่มสลัก พราหมณ์สั่งให้ยกขึ้นมาแล้วขูดต่อสุเมธขูดพบอึ่งพราหมณ์สั่งให้นำ

^{๑๑} ดูรายละเอียดใน มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย , “บทนำ”, ในพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, เล่ม ๑๒, หน้า (๘).

^{๑๒} สุเทพ พรหมเลิศ, พระไตรปิฎกศึกษา, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไทยรายวันการพิมพ์ ๒๕๕๒), หน้า ๒๐.

^{๑๓} ดูรายละเอียดใน ขุ.อ. (ไทย) ๑/๓/๓๘/๔๘

^{๑๔} ดูรายละเอียดใน ขุ.อ. (ไทย) ๑/๓/๓๘/๔๙.

^{๑๕} ดูรายละเอียดใน ขุ.อิติ. (ไทย) ๑/๔/๑๗๙/๖๑.

^{๑๖} ดูรายละเอียดใน มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, “บทนำ วัมมิกสูตร”, ในพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, หน้า (๗๘).

ขึ้นมาแล้วขุดต่อ สุเมธขุดพบทางสองแพร่ง พราหมณ์สั่งให้ทำลายเสียแล้วขุดต่อ สุเมธขุดพบหม้อ
กรองน้ำต่าง พราหมณ์สั่งให้ยกขึ้นมาแล้วขุดต่อ สุเมธขุดต่อพบเต่า พราหมณ์สั่งให้นำขึ้นมาแล้ว
ขุดต่อ สุเมธขุดต่อพบเขียงหันเนื้อ พราหมณ์สั่งให้ยกขึ้นมาแล้วขุดต่อ สุเมธขุดต่อพบชิ้นเนื้อ
พราหมณ์สั่งให้หยิบชิ้นเนื้อขึ้นมาแล้วขุดต่อ สุเมธขุดต่อพบนาค พราหมณ์สั่งว่า นาคจงดำรงอยู่
เถิด เธออย่าเบียดเบียนนาคเลย จงทำความนอบน้อมนาค”^{๑๖}

เทวดาองค์หนึ่งตั้งปัญหาถามปริศนาธรรมกับพระกুমารกัสสปเถระ ขณะพักอยู่ที่ป่า
อันธวันเพื่อให้นำปัญหาไปทูลถามแก่พระพุทธเจ้า ปัญหานั้นคือ

๑. อะไรชื่อว่า จอมปลวก พระพุทธเจ้าตรัสว่าร่างกาย
๒. อย่างไรชื่อว่า การพ่น พระพุทธเจ้าตรัสว่า การที่บุคคลทำงานในกลางวันคืนใน
เวลากลางคืนตริกตรองในเวลากลางคืน
๓. อย่างไรชื่อว่า การลูกพระพุทธเจ้าตรัสว่าการที่บุคคลตริกตรองบ่อย ๆ ในโพลงใน
เวลากลางวันเวลากลางคืนแล้วทำงานด้วยกายและวาจาในเวลากลางวัน
๔. ใครชื่อว่า พราหมณ์พระพุทธเจ้าตรัสว่าพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า
๕. ใครชื่อว่าสุเมธพระพุทธเจ้าตรัสว่าพระภิกษุผู้เป็นเสขะ
๖. อะไรชื่อว่า ศัสตราพระพุทธเจ้าตรัสว่าปัญญาอันประเสริฐ
๗. อย่างไรชื่อว่า การขุดพระพุทธเจ้าตรัสว่าการปรารภความเพียร
๘. อะไรชื่อว่า ลิมสลักพระพุทธเจ้าตรัสว่าอวิชา
๙. อะไรชื่อว่า อึ่งพระพุทธเจ้าตรัสว่าความคับแค้นใจเนื่องจากความโกรธ
๑๐. อะไรชื่อว่า ทางสองแพร่งพระพุทธเจ้าตรัสว่าวิจิกิจฉา (ความสงสัย)
๑๑. อะไรชื่อว่าหม้อกรอง พระพุทธเจ้าตรัสว่านิวรรณ์ ๕ ประการ น้ำต่าง
๑๒. อะไรชื่อว่า เต่าพระพุทธเจ้าตรัสว่าอุปาทานจันท์ ๕ ประการ
๑๓. อะไรชื่อว่า เขียงหันเนื้อ พระพุทธเจ้าตรัสว่ากามคุณ ๕ ประการ
๑๔. อะไรชื่อว่า ชิ้นเนื้อ พระพุทธเจ้าตรัสว่านันทิราคะ (ความกำหนัดด้วยอำนาจ
ความเพลิดเพลิน)
๑๕. อะไรชื่อว่า นาค พระพุทธเจ้าตรัสว่าภิกษุผู้เป็นพระจีณาสพ^{๑๗}

วัมมิกสูตรเป็นพระสูตรหนึ่งที่ปรากฏในพระสุตตันตปิฎกเล่มที่ ๑๒ พระสูตรนี้ มี

^{๑๖} ดูรายละเอียดใน มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, “บทนำ วัมมิกสูตร”, ในพระไตรปิฎกภาษาไทย
ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, หน้า (๗๘).

^{๑๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า (๗๙).

เนื้อหาไม่สั้นไม่ยาวเกินไป พระอรรถกถาจารย์จัดไว้ในมัชฌิมนิกาย อุปริปีณาสกั พระพุทธเจ้า
ตรัสพระสูตรนี้ ในพรรษาที่ ๑๔ ขณะที่ประทับ อยู่เขตวันมหาวิหาร อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี
เขตกรุงสาวัตถีตรัสแก่พระกุมารกัสสปะตามที่ได้ทูลถามปัญหาให้ตรัสพยากรณ์ปัญหาโดยย่อเพื่อ
หลักเร้นออกไปสู่ที่อันสงบ

๒.๓. หลักธรรมในวัมมิกสูตร

พระพุทธเจ้าได้ตรัสหลักธรรมไว้ในวัมมิกสูตรแก่พระกุมารกัสสปะเป็นหลักธรรม
เครื่องบรรลุนิเวศน์คือ ร่างกาย วิตก ^{๑๙} การประกอบกิจการงาน ^{๒๐} พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า
พระภิกษุผู้เป็นเสขะ ปัญญาอันประเสริฐ ^{๒๑} การปรารถนาความเพียร อวิชา ความคับแค้นใจ
เนื่องจากความโกรธ วิจิกิจฉา นิรวรณ ^๕ อุปาทานชั้น ๕ ^{๒๒} คือ รูปอุปาทานชั้น เวทูปาทานชั้น
สัญญาอุปาทานชั้น สังขารูปาทานชั้น วิญญาณูปาทานชั้น ^{๒๓} กามคุณ ๕ ^{๒๔} นันทิราคะ

ในการศึกษาครั้งนี้ ผู้ศึกษาจะศึกษาเฉพาะนิรวรณ ^๕ ซึ่งหมายถึง ธรรมที่เป็นเครื่อง
กั้นไม่ให้บรรลุความดี ^{๒๕} สิ่งกั้นขวางจิต ไม่ให้ก้าวหน้าในการบรรลุธรรมคือ

๑. กามฉันทนิรวรณ

กามฉันทนิรวรณ หมายถึง ความกำหนัดหมกมุ่นอันมีราคะเป็นต้น ถ้ามั่นครอบงำ
จิตใจผู้ใดแล้ว จิตใจผู้นั้นก็มีดมัวหม่นหมองไม่เห็นเหตุผลอันผิดถูกได้ ชั่วดี บาปบุญได้ เพราะความ
อยาก ความต้องการอารมณ์หรือวัตถุที่เป็นกามคุณก็ดี ความพึงพอใจความยินดีคลั่งไคล้ในกาม
อารมณ์ก็ดีเรียกว่า กามฉันทนิรวรณ เพราะกามคุณเป็นตัวอารมณ์ แต่ที่เข้าไปยึดจิตใจเป็นตัวกาม
ฉันทนิรวรณ คือ รูป รส กลิ่น เสียง สัมผัส ที่น่าใคร่ น่าปรารถนา เป็นตัวที่เข้าไปยึดจิตใจ คำว่า

^{๑๙} พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิริ ป.ธ. ๘), วิปัสสนากรรมฐาน, พิมพ์ครั้งที่ ๓,
(กรุงเทพมหานคร : บริษัท ประยูรวงศ์พรินท์ติ้ง จำกัด, ๒๕๕๔), หน้า ๒๑๗.

^{๒๐} พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิริ ป.ธ. ๘), วิปัสสนากรรมฐาน, หน้า ๒๑๗.

^{๒๑} คุรยละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๒ / ๒๕๑ / ๒๗๑.

^{๒๒} คุรยละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๒ / ๒๕๑ / ๒๗๑.

^{๒๓} คุรยละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑ / ๒ / ๒๕๑ / ๓๒๗.

^{๒๔} คุรยละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๒ / ๒๕๑ / ๒๗๑.

^{๒๕} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๐๕.

กามคุณที่จริงแล้ว มันมีคุณ เพราะว่ามันเป็นผลของบุญ ใครๆ ก็ปรารถนา ไม่มีใครเลยที่จะไม่ปรารถนา รูปสวย เสียงไพเราะ กลิ่นหอม รสอร่อย ทุกคนปรารถนาทั้งนั้น คนที่จะได้รับก็ต้องมีบุญทำบุญไว้จึงมาได้เห็นภาพดีๆ มีได้ยินเสียงไพเราะ ได้กลิ่นหอม รสอร่อย สัมผัสดีๆ ต้องมีบุญกุศลไว้ เมื่อไปสัมผัสสอารมณ์ที่คืนนั้นแล้วก็เกิดความยินดีจิตใจ ความยินดีจิตใจ อันนี้เป็นตัวกามฉันทนิเวศน์ ก็เพราะโลกเจตสิก มีความโลกความต้องการจิตใจในอารมณ์เป็นโลกะ^{๒๖} แม้แต่ปรารถนาต้องการฉันทนิเวศน์ก็จัดเป็นกามฉันทนิเวศน์เหมือนกัน ในขณะที่กามฉันทนิเวศน์เกิดขึ้น ฟังกำหนดว่า อยากหนอ ต้องการหนอ^{๒๗} เป็นต้น เหมือนที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า เมื่อกามฉันท (ความพอใจในกามารมณ์) มีภายในจิตย่อมรู้ชัดว่ากามฉันทมีอยู่ภายในจิตของเรา หรือเมื่อกามฉันทไม่มีภายในจิตย่อมรู้ชัดว่ากามฉันทไม่มีภายในจิต^{๒๘} ดังนั้นเมื่อกามฉันทนิเวศน์เกิดขึ้น ต้องระลึกรู้เท่าทันความคิด ความตรึกนึกคิด เมื่อเกิดกามฉันทนิเวศน์ขึ้นมาแล้ว ก็ต้องกำหนดรู้สภาวะของกามฉันทนิเวศน์นั้น ก็จะสงบตัวลงได้^{๒๙}

๒. พยาบาทนิเวศน์

พยาบาทนิเวศน์ หมายถึง ความขัดเคืองใจ การร้าย การผูกใจแข็งเคียดอันมีผลมาจากความโกรธเป็นเจ้าเรือนถ้ามันครอบงำจิตใจผู้ใดแล้ว จิตใจผู้นั้นก็เดือดดาลงุ่นง่านมัวมีตมองไม่เห็นเหตุผลที่ผิดถูกบาปบุญคุณโทษได้เพราะจิต โกรธ ชุ่นเคือง ความรังเกียจ ความเกลียด ความต้องการที่จะเบียดเบียนผู้อื่น ความปรารถนาให้ผู้อื่นฉิบหาย ในขณะที่พยาบาทนิเวศน์เกิดขึ้น ฟังกำหนดว่า โกรธหนอ เกลียดหนอ^{๓๐} พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า เมื่อพยาบาทมีภายในจิตย่อมรู้ชัดว่าพยาบาทมีอยู่ภายในจิตของเรา หรือเมื่อพยาบาทไม่มีภายในจิตย่อมรู้ชัดว่าพยาบาทไม่มีภายในจิต^{๓๑} ดังนั้น จึง

^{๒๖} พระครูเกษมธรรมทัต (สุรศักดิ์ เขมรวิสี), *วิปัสสนาภูมิ*, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : บุญศิริการพิมพ์, ๒๕๕๒), หน้า ๑๕๔.

^{๒๗} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ) ญาณ, *วิปัสสนาธุณี หลักการปฏิบัติวิปัสสนา*, แปลโดย จำรูญ ธรรมดา, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๓), หน้า ๓๐๕.

^{๒๘} คุรายละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๔/๒๕๐/๒๒๓.

^{๒๙} คุรายละเอียดใน พระครูเกษมธรรมทัต (สุรศักดิ์ เขมรวิสี), *วิปัสสนาภูมิ*, หน้า ๑๕๔.

^{๓๐} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ) ญาณ, *วิปัสสนาธุณี หลักการปฏิบัติวิปัสสนา*, หน้า ๓๐๕.

^{๓๑} คุรายละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๔/๒๕๐/๒๒๔.

จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องกำหนดรู้เวลาเกิดความโกรธขึ้น มีสติรู้ลักษณะความโกรธ ก็เป็นธรรมชาติอย่างหนึ่งนั่นเอง

๓. ถีนมิทรนิวรรณ์

ถีนมิทรนิวรรณ์ หมายถึง ความหดหู่และเซื่องซึม เคลิบเคลิ้ม ความคร้าน หรือเจียบสังัด มีการปล่อยสติเป็นต้น ถ้ามันเข้าครอบงำจิตใจผู้ใดแล้ว จิตใจผู้นั้นก็จะอ่อนเพลียซึมเซาไม่คล่อง ไม่รับรู้อารมณ์ที่ผ่านเข้ามาทางอายตนะ ๖ เป็นต้น ในขณะที่ถีนมิทรนิวรรณ์เกิดขึ้น พึงกำหนดว่า เซื่องซึม ท้อแท้หนอ เกียจคร้านหนอ ^{๓๒} พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า เมื่อถีนมิทรนิวรรณ์มีภายในจิต ย่อมรู้ชัดว่า ถีนมิทรนิวรรณ์มีอยู่ภายในจิต ^{๓๓} ถีนมิทรนิวรรณ์ ความหดหู่ที่ถ้อยในอารมณ์ ที่ทำให้ว่างได้ ผู้ปฏิบัติหนีไม่พ้นกับเรื่องของความฟุ้งของความว่าง จึงเป็นปัญหา เป็นนิวรรณ์ที่จะต้องเกิดขึ้น ความว่างเกิดขึ้นอย่างไร ต้องสังเกตดู อาจเกิดจากการบริโภคอาหารมากเกินไป ก็ต้องกำหนดว่า มันว่างในการบริโภคให้พอดีกับที่ความต้องการอย่าให้มากเกินไป อย่าน้อยเกินไป ต้องพอดี และอย่าไปบังคับจิตใจ การไปบังคับจิตใจ หรือการที่ไปเพ่งกำหนด พยายามที่จะรู้เท่าทันจิตใจ มันก็ทำให้ว่างได้ ความว่างที่เกิดจากการที่จิตมันไม่มีการงาน หมายถึง มันเกิดความเคลิ้มๆ สงบ ตัวนี้แหละ มันเคลิ้มๆ ลงไป ไม่มีวิตกที่จะรับรู้อารมณ์ต่างๆ มันไม่มีการงาน มันก็ขาดสติ พอขาดสติจิตก็ลงสู่ภวังค์ ลงสู่ความหลับสับสนหายไป เพราะที่ไม่มีความรู้สึนึกคิด มันเกิดสมาธิ นั่นเอง แต่มันเคลิ้มลงไปแล้วก็เกิดขาดสติ เมื่อขาดสมาธิแล้วก็จะก้าวสู่ภวังค์ ต้องคอยสังเกตความว่างที่เกิดขึ้น และลองแก้ไขหลายวิธี เช่น แก้ไขโดยการยกจิตใจให้สูงๆ คือเอาจิตมารับรู้ในส่วนสูงๆ ของกาย เช่นตั้งสติระลึกถึงจิตไว้ที่ท้ายทอย เฟงไว้ที่ท้ายทอยหรือหน้าผาก เฟงอยู่อย่างนั้น เพื่อให้จิตผ่องใส ถ้าจิตมันลงต่ำๆ จิตมันไม่เบิกบาน ไม่ผ่องใสง่าย ถ้าเฟงไว้สูงๆ จะเกิดความผ่องใสได้ง่ายขึ้น บางที่ต้องหางานให้จิตทำ ถ้าเกิดความว่างจากการที่จิตมันไม่มีงาน มันไม่มีความรู้สึกนึกคิด ก็หางานให้จิตทำ เช่นการพิจารณาธรรม ข้อใดข้อหนึ่ง เพื่อให้จิตมีการงานทำ ก็ทำให้เกิดการคลายความว่างได้ หรือการรวมจิตให้เป็นเอกคือเอาจิตเฟงไว้ที่ใจ กำหนดจิตไว้ที่จิตใจ เฟงให้มันเกิดความร้อน ให้มันเกิดพลังขึ้น ก็สามารถคลายความว่างได้ หรือเป็นเพราะว่าความว่างเกิดจากความท้อแท้ มีจิตใจท้อแท้สิ้นหวัง มองไม่เห็นผลของการปฏิบัติ ปฏิบัติก็ไม่เห็นผล ไม่มีสมาธิ ไม่ได้สติปัญญา เกิดความท้อถอย เกียจคร้าน ความว่างก็เข้ามาได้ ก็ต้องเข้าหากัลยาณมิตรผู้

^{๓๒} พระโสภณมหาเถระ (มหาศีลขาดอ) ธนา, วิปัสสนาธุณี หลักการปฏิบัติวิปัสสนา, หน้า ๓๐๕.

^{๓๓} ดูรายละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๔/๒๕๐/๒๒๔.

ที่จะแนะนำ ผู้ที่ปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบ เพื่อจะช่วยให้ได้เกิดความเพียร หรือยอมให้ตกเตือนยอมให้
กัลยาณมิตรว่าบ้าง จะได้มีความเพียร จะได้ไม่ทอดอย จะได้ไม่ม่วง^{๓๔}

๔. อุทธัจจกุกกัจจนีวรรณ์

อุทธัจจกุกกัจจนีวรรณ์ หมายถึงความฟุ้งซ่านและความรำคาญใจ มีความกระสับ
กระส่าย กระจายฟุ้ง เมื่อครอบงำจิตใจผู้ใดแล้ว จิตใจผู้นั้นก็จะไม่มีความสงบ และมีแต่ความเศร้า
โศกเสียเป็นต้นความฟุ้งซ่านและความรำคาญใจมีความต่างกัน ความฟุ้งซ่านเป็นไปพร้อมด้วยโลภะก็
ได้ เป็นไปพร้อมด้วยโทสะก็ได้ แต่ความรำคาญใจเป็นไปพร้อมด้วยโทสะเท่านั้น อย่างในกรณีที่เกิด
ความโลภ โลภมากอยากจะได้อย่างนั้นอยากจะได้แบบนี้ ก่อให้เกิดความฟุ้งซ่าน อย่างผู้ปฏิบัติ
ที่หวังจะทำให้สำเร็จจะให้ได้อย่างนั้น จะให้ได้อย่างนี้ ก็ทำให้ฟุ้งได้ ความปรารถนา อำนาจของ
โลภะฟุ้งได้ แต่ฟุ้งพร้อมด้วยโทสะก็แน่นอนเวลาโกรธเคืองใครมันก็ฟุ้งไป ส่วนความรำคาญใจนั้น
จะเกิดพร้อมกับโทสะรำคาญใจในบาปที่ได้ทำไปแล้ว ไม่น่าทำบาปนั้นเลย ไม่น่าทำผิดอันนั้น เกิด
ความรำคาญใจ หงุดหงิดใจ หรือในบุญที่ยังไม่ได้ทำ จะทำกรรมฐานให้ได้หรือความดีอย่างใดอย่าง
หนึ่งก็ไม่ได้ทำ เกิดความรำคาญใจ อันนี้เป็นการกั้นความดีไว้ ความฟุ้งซ่านที่เกิดขึ้นบางครั้งเกิด
จากการที่เราไปเพ่งเกินไป บังคับจิตมากเกินไป เพราะในการทำความเพียร บางครั้งผู้ปฏิบัติไป
บังคับจิต จิตมันก็คืนรน ทำให้เกิดความฟุ้งซ่าน เหมือนเราจับสัตว์ไปกักขังเอาไว้ เช่น จับเอาโคมา
กักขังไว้ มันก็คืนรน ฉะนั้น บางครั้งเวลาเกิดความฟุ้งซ่านมากๆ บางทีต้องปล่อย ปล่อยให้ฟุ้งไปให้
เต็มที่ กำหนดยังงี้ก็ไม่อยู่ ประคองปล่อยใจก็ไม่อยู่ บางครั้งก็ต้องปล่อย อุปมาเหมือนเด็ก เด็ก
บางครั้งเมื่อร้องขึ้นมา บางทีก็ต้องขู่ เด็กบางคนขู่แล้วก็เงียบ แต่บางคนปล่อยก็แล้ว ขู่ก็แล้ว ก็ยัง
ร้องอยู่อย่างนั้นนั่นแหละ ที่เลี้ยงทำยังงี้ก็ต้องปล่อย ปล่อยให้ร้องไป เด็วเด็กก็เหนื่อยก็จะหยุดร้อง
เอง ไม่ร้องไปตลอดวัน จิตใจนี้เหมือนกัน บางครั้งกำหนดพยายามเพ่งดู จิตก็ไม่สงบ ประคองแล้ว
ปล่อยก็แล้ว ก็ไม่สงบ ฟุ้งไปฟุ้งมากก็ต้องปล่อยไป แต่ก็ต้องคอยดูอยู่ตลอดเวลา ไม่ใช่ปล่อยปล่อยเด็ก
ที่ร้องเสียทีเดียว ก็ต้องดูแลไว้ด้วย คือจิตฟุ้งก็ปล่อยให้มันฟุ้งไป อยากฟุ้งก็ฟุ้งไป แต่ว่าต้องคอยดู
จิต เมื่อหมดแรงเดี๋ยวก็สงบเอง อันนี้ลองทดสอบดูได้เวลาที่เกิดความฟุ้งมากๆ ก็ต้องปล่อย เพราะ
ความฟุ้งที่เกิดจากการที่เราไปเพ่งเกินไป ไปเพ่งดูจิต มันก็เลยฟุ้ง นับตั้งแต่ที่ไม่เคยดูแลจิต ไม่เคยรู้
จิต พอไปดูจิตก็เห็นจิตมันคิดโน้นคิดนี้ มันก็เลยชดชืดเกิดจะบังคับไม่ให้มันคิดไปบังคับไปบังคับมาก

^{๓๔} ดูรายละเอียดใน พระครูเกษมธรรมทัต (สุรศักดิ์ เขมรสี), วิปัสสนาภูมิ, หน้า ๑๕๖.

เลยเกิดความฟุ้งมากขึ้น ก็ต้องปล่อย แต่ต้องมีสติคอยกำกับหรือมีสติรู้เท่าทัน ^{๓๕} ดังนั้นในขณะที่อุทธัจจกุกกุกจนวิรณฺ์เกิดขึ้น พึงกำหนดว่า ฟุ้งซ่านหนอ ราคะญหนอ เคียดร้อนหนอ ^{๓๖} พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า เมื่ออุทธัจจกุกกุกจนวิรณฺ์ มีภายในจิตย่อมรู้ชัดว่า อุทธัจจกุกกุกจนวิรณฺ์ มีอยู่ภายในจิต ^{๓๗} ก็เพราะเป็นหน้าที่ของสติอยู่แล้ว ที่ต้องทำหน้าที่ในการคูจิต ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า สติมีประโยชน์ในที่ทุกสถาน ^{๓๘} ก็เพราะว่า สตินั้น มีความระลึกได้เป็นลักษณะ มีความไม่หลงลืมเป็นกิจ มีการรักษาอารมณ์เป็นผลปรากฏ มีความจำได้มั่นคงเป็นเหตุใกล้ ^{๓๙}

๕. วิจิกิจจานิรณฺ์

วิจิกิจจานิรณฺ์ หมายถึง ความลังเลสงสัย ไม่แน่นอน ก็จะมีความทำไว้ในใจโดยอุบายที่ไม่ถูกต้องเป็นต้นเหตุ เพราะความสงสัยลังเลใจในสิ่งที่ที่ควรเชื่อ มันก็เกิดขึ้นได้ กั้นความดีบางที่หนึ่งกรรมฐานไปก็เกิดความสงสัยเสียแล้ว ปฏิบัติอย่างนั้นมันจะถูกหรือ เอาแบบนั้นดีกว่ามัน ทำอย่างนั้นไม่ถูกมาอย่างนี้ มัวสงสัยอยู่ตกลงใจไม่ได้ ก็ต้องมีสติรู้เท่าทัน ความสงสัยเกิดขึ้นก็รู้ ลักษณะความสงสัย จิตจะได้อกลับเป็นปัจจุบันขึ้น ^{๔๐} ในขณะที่วิจิกิจจานิรณฺ์เกิดขึ้น พึงกำหนดว่า สงสัยหนอ ^{๔๑} พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า เมื่อวิจิกิจจามีภายในจิตย่อมรู้ชัดว่าวิจิกิจจามีอยู่ภายในจิต ^{๔๒}

ในสุดตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย นวกนิบาต พระพุทธเจ้าทรงตรัสว่า

“โยคีพึงละนิรณฺ์ ๕ ด้วยการเจริญสติปัฏฐาน ๔ คือ พิจารณาดูภายในกาย มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชณาและโทมนัสในโลกได้ พิจารณาดูเวทนาในเวทนา มีความเพียรมีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชณาและโทมนัสในโลกได้ พิจารณาดูจิตในจิต มีความ

^{๓๕} ดูรายละเอียดใน พระครูเกษมธรรมทัต (สุรศักดิ์ เขมรสี), *วิปัสสนาภูมิ*, หน้า ๑๕๘.

^{๓๖} ดูรายละเอียดใน พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ) ोजना, *วิปัสสนาขุณี หลักการปฏิบัติวิปัสสนา*, หน้า ๓๐๕.

^{๓๗} ดูรายละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๔/๒๕๐/๒๒๔.

^{๓๘} ดูรายละเอียดใน พระปัญญาวโร ภิกขุ, *หลักการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาเบื้องต้น*, แปลโดย ฉัตรนกร องคสิงห์, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๕๘.

^{๓๙} ดูรายละเอียดใน ประชุม เรื่องวาริ, *ลักษณะจิตตูกกะ*, (กรุงเทพมหานคร : หจก. ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๑), หน้า ๒๖.

^{๔๐} ดูรายละเอียดใน พระครูเกษมธรรมทัต (สุรศักดิ์ เขมรสี), *วิปัสสนาภูมิ*, หน้า ๑๕๘.

^{๔๑} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ) ोजना, *วิปัสสนาขุณี หลักการปฏิบัติวิปัสสนา*, หน้า ๓๑๐.

^{๔๒} ดูรายละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๔/๒๕๐/๒๒๕.

เพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอกิขณาและโทมนัสในโลกได้ พิจารณาคุณธรรมในธรรม มี
ความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอกิขณาและโทมนัสในโลกได้”^{๔๓}

จากการศึกษาพบว่า นีวรณ ๕ จัดเป็นฝ่ายอกุศลเจตสิก คือความไม่ดีที่เกิดขึ้นกับจิต
ปกคลุมจิต ปิดกั้นจิตไม่ให้บรรลุความดี เพราะอรรถว่ากันกันป้องปิดไว้ซึ่งจิต “อันเป็นเหตุกีดกัน
ปัญญาความคิดมิให้ดำเนินไปโดยสะดวก เป็นการตัดรอนหนทางที่จะให้สำเร็จผลอันดีได้ต้องเจริญ
สติปัญญา ๔”^{๔๔} เมื่อเจริญให้ได้เกิดความคล่องแคล่วหรือชำนาญก็จะสามารถทรงละนิวรณ ๕ ได้^{๔๕}
เพราะเป็นเพียงรูปกับนาม และปัจจัยที่สำคัญในการกำจัดนิวรณ ก็คือ สติ เพราะหากไม่ได้รับรู้กำลัง
นิวรณที่เกิดขึ้น ก็แทบไม่สามารถทำอะไรได้เลย ไม่ว่าจะเป็นการป้องกันหรือขจัด หน้าที่ในการ “มี
สติ” จึงเป็นแก่นสำคัญในการใช้พิจารณานิวรณทุกตัว^{๔๖}

๒.๔. ผลที่เกิดขึ้นจากการแสดงธรรมในวัมมิกสูตร

จากการศึกษาวัมมิกสูตรพบว่า พระพุทธเจ้าทรงตรัสธรรมฐานในการเจริญวิปัสสนา
แก่พระกุมารกัสสปะ ท่านได้นำไปเจริญวิปัสสนาโดยอาศัยปัญญาอันประเสริฐ มีการปรารถนา
เพียรเพื่อละอวิชชาและกิเลสเหล่านี้คือ กามฉันทนิวรณ พยาบาทนิวรณ ถีนมิตถนิวรณ อุทัจจกุก
กัจจนนิวรณ วิกิจจนนิวรณ^{๔๗} จนไม่มีความยึดมั่นถือมั่นในรูป เวทนาสัญญา สังขาร วิญญาณ อัน
เป็นเหตุน่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ชวนให้รัก ชักให้ใคร่ พาใจให้กำหนด^{๔๘} เป็นการคลายความ
กำหนดในรูป เสียง กลิ่น รส โสภณูปพะ อันเกิดจากความกำหนดด้วยอำนาจความเพลิดเพลินที่เป็น
เหตุให้เกิดทุกข์^{๔๙} พระพุทธเจ้าตรัสสอนให้พระกุมารกัสสปะรู้ถึงการละอวิชชาด้วยอำนาจการเรียน

^{๔๓} คุรยละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๖๐/๑๐๕.

^{๔๔} คุรยละเอียดใน พระวิสุทธิราชนิพนธ์ (โสภา จิตวีโร), วิสุทธิมรรคผลัด ๓, (กรุงเทพมหานคร : โรง
พิมพ์ การศาสนา ๒๕๓๒), หน้า ๓๕๒.

^{๔๕} คุรยละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๕/๔๑๕/๒๗๓.

^{๔๖} คุรยละเอียดใน ที.ส. (ไทย) ๕/๒๑๖/๗๓.

^{๔๗} คุรยละเอียดใน พระปัญญาวโร ภิกขุ, หลักการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาเบื้องต้น, หน้า ๖๗.

^{๔๘} คุรยละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑/๒/๒๕๑/๓๒๗.

^{๔๙} คุรยละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๒ /๒๕๑/๒๗๒.

^{๕๐} คุรยละเอียดใน ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๕๕/๔๔๗.

และการสอบถามกรรมฐาน ^{๕๑} การละนิวรณ์ด้วยวิภังคฆนปหานและตังคปหาน ^{๕๒} การละความกำหนดด้วยอำนาจ ความพอใจในขันธ ๕ ^{๕๓} การละความกำหนดด้วยอำนาจความพอใจในกามคุณ ๕ ^{๕๔} และการละความกำหนดด้วยอำนาจความเพติดเพลินด้วยอรหัตตมรรค ^{๕๕} พระกุมารกัสสปะ ได้มีใจยินดีชื่นชมพุทธภายิต ^{๕๖} ได้ถวายอภิวาทแล้ว ทำการประทักษิณา ๓ รอบแล้ว จึงหลีกเร้นไปยังป่าอันธวัน ได้ทำพระสูตรนี้ ให้เป็นกรรมฐาน เจริญวิปัสสนาได้บรรลุพระอรหัตตอันเป็นผลที่เกิดขึ้นจากการฟังพุทธภายิตในวันมิกสูตร

๒.๕. สภาวะธรรมของนิวรณ์

คำว่า สภาวะธรรม หมายถึง สิ่งที่ปรากฏเกิดขึ้นเอง เป็นเอง ตามธรรมชาติของเหตุปัจจัย ^{๕๗} มีการตั้งอยู่ เสื่อมสลายไปเป็นธรรมชาติการที่สภาวะจะเกิดขึ้นได้นั้น ต้องอาศัยเหตุ ถ้าปราศจากเหตุเสียแล้วก็หาเกิดขึ้นมาได้ไม่ อารมณ์ที่จะเกิดขึ้นเหมือนกัน อยู่เฉยๆมันจะเกิดขึ้นมาเองไม่ได้ อารมณ์จะเกิดขึ้นได้ ก็ต้องอาศัยเหตุเหมือนกัน เช่นอารมณ์ที่เกิดขึ้นทางตาคือจะเห็นได้นั้น ต้องอาศัยเหตุ ๔ ประการมาประชุมพร้อมกันคือประสาทตา รูป คือ สีต่างๆ แสงสว่าง กระทำอารมณ์ ให้แก่จิต พุค่ง่ายๆ ก็คือ ความตั้งงั้นเองสภาวะของนิวรณ์มีดังนี้คือ กามฉันทนิวรณ์ พยาบาทนิวรณ์ ถีนมิทธนิวรณ์ อุทธัจจกุกกัจจนิวรณ์ วิจิกิจฉานิวรณ์ อวิชชานิวรณ์ ^{๕๘}

๑. กามฉันทนิวรณ์

ธรรมชาติที่มีความพอใจรักใคร่เพติดเพลินยินดีในกามตัณหา มีความหลงใหล เร่าร้อนในกาม ความหมกมุ่นในกามทั้งหลาย ^{๕๙} เพราะคนมีกามฉันทนิวรณ์เป็นเจ้าเรือน มีจิตใจที่

^{๕๑} คุรายละเอียคใน ม.ม. (ไทย) ๑/๒/๒๕๑/๓๔๖.

^{๕๒} คุรายละเอียคใน ม.ม. (ไทย) ๑/๒/๒๕๑/๓๔๖.

^{๕๓} คุรายละเอียคใน ม.ม. (ไทย) ๑/๒/๒๕๑/๓๔๖.

^{๕๔} คุรายละเอียคใน ม.ม. (ไทย) ๑/๒/๒๕๑/๓๔๕.

^{๕๕} คุรายละเอียคใน ม.ม. (ไทย) ๑/๒/๒๕๑/๓๔๕.

^{๕๖} คุรายละเอียคใน ม.ม. (ไทย) ๑/๒ /๒๕๑/๒๗๓.

^{๕๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่

๑, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๒), หน้า ๓๕๓.

^{๕๘} คุรายละเอียคใน อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๑๑๕๘/๒๕๖.

^{๕๙} คุรายละเอียคใน อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๑๑๕๘/๒๕๖.

ฝักใฝ่ในอารมณ์ที่ชอบใจ มักเป็นคนรักสวยรักงาม จะต้องละด้วยการเจริญอุสุภกรรมฐาน คือการพิจารณาดูซากศพให้เห็นเป็นของปฏิญฺกุล น่าเกลียด สกปรก หรือเจริญกายคตาสติ พิจารณาร่างกายของตนเองและของคนอื่นให้เห็นเป็นของที่ไม่สวยไม่งาม น่าเกลียด สกปรกอย่างนี้ เมื่อพิจารณาได้แบบนี้แล้ว จิตใจก็จะเริ่มเบื่อหน่ายและจะไม่ยินดีในร่างกายต่อไป^{๖๐}

๒. พยาบาทนิรณฺ

ธรรมชาติที่มีความอาฆาตเกิดขึ้นว่า ผู้นี้เคยทำความเสื่อมเสียแก่เรา ผู้นี้กำลังทำความเสื่อมเสียแก่เรา ผู้นี้จักทำความเสื่อมเสียแก่เรา ผู้นี้เคยทำความเสื่อมเสีย จักทำความเสื่อมเสียแก่คนที่รักที่ชอบพอของเรา ผู้นี้เคยทำความเจริญ กำลังทำความเจริญ จักทำความเจริญแก่คนที่ไม่เป็นที่รักที่ชอบพอของเรา หรือความอาฆาตเกิดขึ้นในฐานะอันไม่สมควร มีจิตอาฆาตขัดเคืองกระทบกระทั่งแค้นขุ่นเคือง ความที่จิตพล่านไป โทสะ ความคิดมุ่งร้ายความขุ่นจิต ธรรมชาติที่ประทุษร้ายใจ ความโกรธ กิริยาที่โกรธ ภาวะที่โกรธ มีลักษณะเช่นว่านี้ ความคิดประทุษร้าย กิริยาที่คิดประทุษร้าย ภาวะที่คิดประทุษร้าย ความคิดปองร้าย กิริยาที่คิดปองร้าย ภาวะที่คิดปองร้าย ความพิโรธ ความแค้น ความคูร้าย ความเกรี้ยวกราด ความไม่เขมขึ้นแห่งจิต^{๖๑} คนมีพยาบาทเป็นเจ้าเรือนมักโกรธ จึงเคียด เกลียดขัง ผูกอาฆาตพยาบาทจองเวรจะละได้ด้วยการเจริญ เมตตา กรุณา หรือมูทิตา^{๖๒}

๓. ถีนมิตถนิรณฺ

ถีนมิตถนิรณฺแยกเป็นถีนะ เป็นมิตถะถีน คือ ธรรมชาติที่มีความหดหู่ ความไม่ควรแก่การงาน ความท้อแท้ ความถ้อยถอยแห่งใจ ความย่อหย่อน กิริยาที่ย่อหย่อน ภาวะที่ย่อหย่อนความถดถอย กิริยาที่ถดถอย ภาวะที่ถดถอยแห่งใจ^{๖๓}

^{๖๐} พระธรรมเจดีย์ (ประกอบ ฐมฺมเสฎฺฐโ จ ป.ธ. ๕), ธรรมวิภาคบรรยาย สำหรับนักธรรมและธรรมศึกษา ชั้นตรี –โท-เอก ฉบับกรมการศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด.ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๒), หน้า ๖๘.

^{๖๑} ดูรายละเอียดใน อภ.สง. (ไทย) ๓๔/๑๑๖๐/๒๕๖.

^{๖๒} พระธรรมเจดีย์ (ประกอบ ฐมฺมเสฎฺฐโ จ ป.ธ. ๕), ธรรมวิภาคบรรยาย สำหรับนักธรรมและธรรมศึกษา ชั้นตรี –โท-เอก ฉบับกรมการศาสนา, หน้า ๖๘.

^{๖๓} ดูรายละเอียดใน อภ.สง. (ไทย) ๓๔/๑๑๖๒/๒๕๗.

มีทระ คือ ธรรมชาติที่มีความไม่สะดวกกาย ความไม่สะดวกใจ ความหงอยเหงา ความชบเซาแห่งกาย ความหาวนอน ความง่วงซึม ความหลับ ความโง่งง ความอยากหลับกิริยาที่อยากหลับ ภาวะที่อยากหลับ นี้เรียกว่ามีทระ ถิ่นะและมิทระคังว่านี้รวมเรียกว่าถิ่นมิทระนิวรรณ์^{๖๔}

คนมีถิ่นมิทระนิวรรณ์เป็นเจ้าเรือน มักจะเกิดความท้อแท้ เป็นเครื่องบั่นทอนจิตใจ ไม่ให้ทำในสิ่งที่ได้ มีปกติเกียจคร้าน ง่วงเหงาหาวนอนอยู่เป็นนิตย์ จะต้องละด้วยการเจริญอนุ สติกรรมฐาน พิจารณาความดีของตนและคนอื่น ตลอดถึงพิจารณาถึงคุณพระพุทธรูปเจ้าพระธรรม และพระสงฆ์ให้เป็นอารมณ์ ก็จะมีใจออกห่างวิริยะที่ประกอบความดีต่อไปได้^{๖๕}

๔. อุทธัจจกุกกัจจนิวรรณ์

อุทธัจจกุกกัจจนิวรรณ์ แยกเป็นอุทธัจจะ เป็นกุกกัจจะ

อุทธัจจะ คือ ธรรมชาติที่มีความฟุ้งซ่านแห่งจิต ความไม่สงบแห่งจิต ความซัดส่ายแห่งจิต ภาวะที่จิตพล่านไป กุกกัจจะ คือ ธรรมชาติที่มีความสำคัญว่าควรในสิ่งที่ไม่ควร ไม่ควรในสิ่งที่ควร มีโทษในสิ่งที่ไม่มีโทษ ไม่มีโทษในสิ่งที่มีโทษ ความรำคาญ กิริยาที่รำคาญ ภาวะที่รำคาญ ความเคียดแค้นใจความยุ่งใจ มีลักษณะเช่นว่านี้ นี้เรียกว่ากุกกัจจะ นี้รวมเรียกว่าอุทธัจจกุกกัจจนิวรรณ์^{๖๖} คนมีอุทธัจจกุกกัจจนิวรรณ์ เป็นเจ้าเรือน มักฟุ้งซ่าน คิดพล่าน จะละได้ด้วยการเพ่งกสิณเพื่อผูกใจไว้ในอารมณ์เดียวเท่านั้น หรือเจริญมรณัสสติกรรมฐาน อันเป็นเหตุให้ถึงความสังเวชสลลใจ ทำให้เกิดความหดหู่^{๖๗}

๕. วิจิกจฉานิวรรณ์

ธรรมชาติที่ปู้ชุนยอมเคลือบแคลงสงสัยในพระศาสดา ในพระธรรม ในพระสงฆ์ ในสิกขาในส่วนอดีต ในส่วนอนาคต ในส่วนอดีตและส่วนอนาคต ในปฏิจาสมุปบาทว่า เพราะ

^{๖๔} ดูรายละเอียดใน อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๑๑๖๓/๒๕๗.

^{๖๕} พระธรรมเจดีย์ (ประกอบ ธรรมเสฏฐโ จ ป.ธ. ๕), ธรรมวิภาคบรรยาย สำหรับนักธรรมและธรรมศึกษา ชั้นตรี –โท-เอก ฉบับกรมการศาสนา, หน้า ๖๕.

^{๖๖} ดูรายละเอียดใน อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๑๑๖๖/๒๕๗.

^{๖๗} พระธรรมเจดีย์ (ประกอบ ธรรมเสฏฐโ จ ป.ธ. ๕), ธรรมวิภาคบรรยาย สำหรับนักธรรมและธรรมศึกษา ชั้นตรี –โท-เอก ฉบับกรมการศาสนา, หน้า ๖๕.

ธรรมนี้เป็นปัจจัย ธรรมนี้จึงมีความเคลือบแคลง กิริยาที่เคลือบแคลง ภาวะที่เคลือบแคลง ความคิดเห็นไปต่างๆ ความตัดสินใจไม่ได้ ความเห็นเป็นสองทาง ความเห็นเหมือนทางสองแพร่ง ความสงสัย ความไม่สามารถจะยึดถือโดยส่วนเดียวได้ ความคิดส่ายไป ความคิดพร่าไป ความไม่สามารถจะหยั่งลงยึดถือเป็นยุติได้ ความกระด้างแห่งจิต ความลังเลใจ ^{๖๔}คนมีวิจิตรจินาเป็นเจ้าเรือน ถูกเครื่องข้อมจิตใจ มักมีปกติสงสัย ลังเล ไม่แน่ใจ จะละได้ด้วยการเจริญชaturkram หรือเจริญ วิปัสสนากรรมฐาน เพื่อกำหนดรู้สภาวะธรรมตามที่เป็นจริง ย่อมเป็นเหตุให้กำจัดความสงสัย ลังเล ไม่แน่ใจได้^{๖๕}

๖. อวิชานิวรณ์

คำว่า อวิชชา มีความหมายคือ โอฆะ โยคะ อนุสัย ปริยฐานลิม ความไม่รู้ในอริยสัจ ๔ ความไม่รู้ในส่วนอดีต ความไม่รู้ในส่วนอนาคต ความไม่รู้ในส่วนอดีตและส่วนอนาคต ความไม่รู้ในปัจจุสมุปบาทว่า เพราะธรรมนี้เป็นปัจจัยธรรมนี้จึงมี ความไม่รู้ ความไม่เห็น ความไม่ตรัสรู้ ความไม่รู้โดยสมควร ความไม่รู้ตามความเป็นจริง ความไม่แทงตลอด ความไม่ยึดถือโดยถูกต้อง ความไม่สามารถหยั่งลงถือเป็นข้อยุติได้ ความไม่พินิจ ความไม่พิจารณา ความไม่ทำให้ประจักษ์ ความทรมปัญญา ความโง่เขลา ความไม่รู้ชัด ความหลง ความลุ่มหลง ความหลง ใหล อกุศลมูลคือโมหะ^{๖๖}

เมื่อผู้ปฏิบัติข่อย่อนในการกำหนดสภาวะธรรมย่อมหยั่งลงสู่นิวรณ์ ซึ่งหมายถึงธรรมอันกั้นจิตไม่ให้บรรลุคุณงามความดี^{๖๗}มีอยู่ ๕ ประการ คือ

๑. กามฉันทนิวรณ์ ธรรมชาติที่เป็นเครื่องกั้นความดี คือ คิดใจในกามคุณอารมณ์ ๕ อันมี รูป เสียง กลิ่น รส และการสัมผัสถูกต้อง ซึ่งเปรียบไว้ว่าเหมือนน้ำที่ระคนด้วยสี ถ้ามัวไป

^{๖๔} ดูรายละเอียดใน อภ.สง. (ไทย) ๓๔/๑๑๖๗/๒๕๗.

^{๖๕} พระธรรมเจดีย์ (ประกอบ ฐมฺมเสฏฺโฐ ป.ธ. ๕), ธรรมวิภาคบรรยาย สำหรับนักธรรมและธรรมศึกษา ชั้นตรี –โท-เอก ฉบับกรมการศาสนา, หน้า ๖๘.

^{๖๖} ดูรายละเอียดใน อภ.สง. (ไทย) ๓๔/๑๑๖๘/๒๕๘.

^{๖๗} ดูรายละเอียดใน พระธรรมธีรราชมหามุนี (โศภน ญาณสิริป.ธ. ๕), วิปัสสนากรรมฐาน, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ประยูรวงศ์ พรินท์ติ้ง จำกัด, ๒๕๕๔), หน้า ๑๘๑.

ผลิตเพลินจิตใจในสิ่งเหล่านี้ ฆานยอมไม่ปรากฏ ต้องใช้เอ็กคตา เผากมฉันทนิวรรณ์อันเป็น ปฏิปักษ์นี้เสีย องค์ธรรมได้แก่ โลกเจตสิก ที่ในโภสมูลจิต ๘^{๖๒}

๒. พยาบาทนิวรรณ์ ธรรมชาติที่เป็นเครื่องกั้นความดี คือ ความโกรธที่มุ่งจะปองร้าย ผู้อื่น ซึ่งเปรียบไว้ว่าเหมือนน้ำที่เดือดพล่าน ถ้ามีวแต่กรุ่นคิดปองร้ายใครๆ อยู่ ฆานจิตก็เกิดไม่ได้ ต้องใช้ปติเผาพยาบาทนิวรรณ์อันเป็นปฏิปักษ์นี้เสีย องค์ธรรมได้แก่ โทสเจตสิก ที่ในโทสมูลจิต ๒^{๖๓}

๓. ถีนมิทชนิวรรณ์ ธรรมชาติที่เป็นเครื่องกั้นความดี คือ ความหดหู่ ความท้อถอยใน อารมณ์ ไม่ใส่ใจต่ออารมณ์ที่เพ่งนั้น ซึ่งเปรียบว่าเหมือนน้ำที่มีจอกที่มีเหนปิดบังอยู่ ถ้าลงใจ ท้อถอยคลายความใส่ใจอารมณ์ที่เพ่งนั้นแล้ว ย่อมไม่เกิดผลให้ถึงฆานได้ ต้องใช้วิตกเผาถีนมิทชนิวรรณ์อันเป็นปฏิปักษ์นี้เสียองค์ธรรมได้แก่ ถีนะและมิทชนเจตสิก ที่ในอกุศลสสังขาริกจิต ๕^{๖๔}

๔. อุทธัจจกุกกัจจนิวรรณ์ ธรรมชาติที่เป็นเครื่องกั้นความดี คือ ความฟุ้งซ่านรำคาญใจซึ่งเปรียบไว้ว่า เหมือนน้ำที่ถูกลมพัดกระเพื่อมอยู่เสมอ ถ้าจิตใจเลื่อนลอยซัดส่ายอยู่เรื่อยๆ ฆานจิตก็ไม่เกิด ต้องใช้สุขเผาอุทธัจจกุกกัจจนิวรรณ์ อันเป็นปฏิปักษ์นี้เสีย องค์ธรรมได้แก่ อุทธัจจเจตสิก ที่ในอกุศลจิต ๑๒ และกุกกัจจเจตสิกที่ในโทสมูลจิต ๒^{๖๕}

๕. วิจิจฉานนิวรรณ์ ธรรมชาติที่เป็นเครื่องกั้นความดี คือ ความสงสัยลังเลในใจในสิ่ง ที่ควรเชื่อ ไม่น่าเชื่อ^{๖๖} ซึ่งเปรียบไว้ว่าเหมือนน้ำที่ขุ่นเป็นต้มหรือน้ำที่ตั้งอยู่ในที่มีด ถ้าเกิดลังเลใจไม่ แน่ใจอยู่ตราบใด ฆานไม่ก็เกิดอยู่ตราบนั้น ต้องใช้วิจารณ์เผาวิจิจฉานนิวรรณ์ อันเป็นปฏิปักษ์นี้เสีย องค์ธรรมได้แก่ วิจิจฉานเจตสิก ที่ในวิจิจฉานสัมปยุตตจิต ๑^{๖๗}

๖. อวิชชานิวรรณ์ ธรรมชาติที่เป็นเครื่องกั้นความดี คือ ความหลงความโง่ ที่ไม่รู้ตามความเป็นจริง องค์ธรรมได้แก่ โมหเจตสิก ที่ในอกุศลจิต ๑๒^{๖๘}

^{๖๒} ดูรายละเอียดใน พระสติขัมมโชติกะ, **ปรัตลโชติกะ ปริเฉทที่ ๓ และปริจเฉทที่ ๗** **หลักสูตร จูฬอภิธรรมิกะโท, พิมพ์ครั้งที่ ๗**, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ทิพย์วิสุทธิ, ๒๕๕๐), หน้า ๘๕.

^{๖๓} ดูรายละเอียดใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๕.

^{๖๔} อ้างแล้ว.

^{๖๕} ดูรายละเอียดใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๕.

^{๖๖} ดูรายละเอียดใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๓๕/๓๐๑.

^{๖๗} พระสติขัมมโชติกะ, **ปรัตลโชติกะ ปริเฉทที่ ๓ และปริจเฉทที่ ๗** **หลักสูตร จูฬอภิธรรมิกะโท**, หน้า ๘๕.

^{๖๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๕.

นิวรรณ์ ๕ จัดว่าเป็นเจตสิก ฝ่ายอกุศล เป็นปหัตตพพกรรมคือ ธรรมที่ควรละส่วนเดียว หากละไม่ได้เลย แต่ก็อยู่ในขั้นต้นคานของมนุษย์ ทุกคน พระพุทธเจ้าตรัสแนะนำให้ผู้เจริญธัมมานุปีสสนาสติปัญญาได้กำหนดนิวรรณ์เป็นอารมณ์ยกจิตสู่วิปัสสนาเพื่อคลายอุปทานในขั้น ๕ ซึ่งเป็นที่ก่อเกิดนิวรรณ์ เป็นอุปสรรคสำคัญในการทำสมาธิ เมื่อนิวรรณ์เกิดขึ้น สมาธิก็ไม่อาจเกิดขึ้นได้ เพราะนิวรรณ์ธรรมเป็นกิเลสเครื่องกั้นความดี ไม่ให้กุศลธรรมเกิดคือ เป็นเครื่องกั้นไม่ให้ฌานเกิดจึงต้องประหารโดยสมาธิหรือฌาน จัดเป็นวิกขัมภนปหานแล้วยกขึ้นเป็นบาทฐานของวิปัสสนาให้ เกิดปัญญาญาณ ถ้าเกิดไปติดเพลินในฌานหรือสมาธิเสียดด้วยเหตุคือความสุขความสงบหรือความสบายที่เกิดขึ้นเป็น เครื่องล่อลวงนิวรรณ์ ๕ ก็จะสงบลงเพราะองค์ฌาน ^{๗๕} เป็นปฏิปักษ์ต่อนิวรรณ์ ๕ คือ วิตกทำหน้าที่ข่มถีนมิทชนิวรรณ์ วิจารณ์ทำหน้าที่ข่มวิจิจจกขนิวรรณ์ ปิติทำหน้าที่ข่มพยาบาทนิวรรณ์ สุขทำหน้าที่ข่มอุทธัจจกุกกุจจนิวรรณ์ เอกัคคตาทำหน้าที่ข่มกามฉันทนิวรรณ์ เพราะว่าการละกิเลสด้วยอำนาจแห่งฌานนี้เรียกว่า วิกขัมภนปหาน เป็นเพียงการข่มกิเลสไว้เท่านั้น เหมือนเอาก้อนหินทับหญ้าไว้ ฉะนั้นยังละไม่ได้อย่างเด็ดขาด ผู้ปฏิบัติสมถกรรมฐานที่ยึดเอาอารมณ์กรรมฐาน ๔๐ กอง อย่างใดอย่างหนึ่งให้เป็นอารมณ์ สามารถทำจิตให้เข้าถึงอุปจารสมาธิ หรืออัปปนาสมาธิ ก็นับว่าถึงความหมดจดแห่งจิต เมื่อรู้สภาวะธรรมมีปิติเป็นอารมณ์อย่างต่อเนื่องไม่ขาดสายแล้ว วิปัสสนาญาณย่อมเกิดขึ้นมีนามรูปปริจเฉทญาณเป็นต้นจนบรรลุมรรคญาณและผลญาณ ^{๗๖} อนึ่ง นิวรรณ์ธรรมในงานวิจัยนี้ ผู้ศึกษาจะศึกษาการวิจัยสภาวะของนิวรรณ์เพื่อเป็นแนวทางการศึกษาค้นคว้าเป็นลำดับต่อไป

^{๗๕} คุรยละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๖๒/๑๕๔.

^{๗๖} คุรยละเอียดใน สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสมมหาเถระ), อริยวังสปฏิปทา , (กรุงเทพมหานคร : หจก. ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๔), หน้า ๕๗.

บทที่ ๓

ศึกษาสถานะของนิรณในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท

พระสาวกทั้งหลาย ได้นำพระธรรมคำสอนที่ พระพุทธเจ้าทรง แสดงไว้ โดยมี พระอานนทเถระเป็นต้น ได้จัดเป็นหมวดหมู่ คือ พระไตรปิฎก เป็นที่รวบรวมคำสอนทั้งหมด ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ เมื่อกล่าวโดยสรุปแล้ว นิรณ ๕ เป็นหลักธรรมหมวดหนึ่งที่พระพุทธเจ้า ทรงตรัสแก่พระกุมารกัสสปเถระในวัมมิกสูตร เพื่อให้ นำไปเป็น ปฏิบัติ โดยเริ่มความเพียรอบรม ทางจิตให้เป็นสมาธิก่อนจึงยกขึ้นเป็นบาทฐานของวิปัสสนามีสติในการกำหนดรู้สภาวะการเห็นได้ ยินในขณะฟังเทศน์จนสามารถรู้เห็นสภาวะการเกิดดับ ความเป็นทุกข์ และความไม่มีตัวตนเป็นไตร ลักษณะเอาสภาวะธรรมนั้นมาเป็นอารมณ์วิปัสสนาตามองค์อริยมรรคแล้วยึดเอาพระอรหันต์ในที่สุด ด้วยธรรมเหล่านั้นเรียกว่า อริยสัจ ๔ ° ดังนั้น ผู้ศึกษาได้กำหนดประเด็นต่างๆ ของการศึกษาไว้ ดังต่อไปนี้

- ๓.๑ นิยามความหมาย
- ๓.๒ ประเภทของนิรณ
- ๓.๓ ลักษณะที่จิตตุนิรณ
- ๓.๔ นิรณกับความเป็นวัฏจักรธรรม
- ๓.๕ นิรณในพระสูตร

๓.๑. นิยามความหมาย

นิรณ คือสิ่งที่ขัดขวางจิตไม่ให้บรรลุความดี ๒ มีความหมายตามหลักของสัททนต์ ข ดังต่อไปนี้

° คุราชละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๕๕/๕๕.

๒ คุราชละเอียดใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๓/๓๐๑.

ก. ความหมายตามหลักสัททนต์

นิวรรณ์ ๕ ตามหลักของสัททนต์เป็นคำภาษาไทย เมื่อแยกศัพท์เป็นภาษาบาลีตามหลักบาลีไวยากรณ์ว่า ปลูก + นิวรรณานิ นิวรรณ์ ๕ ประการ

ปลูก ศัพท์เดิมเป็น ปลูก ศัพท์ (ลง สี ปฐมาวิภัตติ ฝ่ายพหูวนะ ลง โย ลบ โย สำเร็จรูปเป็น ปลูก^๓ เป็นศัพท์สังขยา ชนิดคุณนามเป็นได้ ๓ ลิงค์^๔

นิวรรณานิ ศัพท์เดิมเป็น นิวรรณ ศัพท์ (ลง สี ปฐมาวิภัตติ ฝ่ายพหูวนะ เอา อ กับที่สุดแห่งการันต์ (นิวรรณ) กับ โย เป็น อานิ สำเร็จเป็น นิวรรณานิ ตามแบบ กุล ศัพท์ในนปุงสกลิงค์^๕

นิวรรณ์ ๕ ในวัมมิกสูตรจัดเป็นธรรมที่เป็นอุปสรรคในการปฏิบัติวิปัสสนา^๖ เป็นธรรมที่เป็นเครื่องกั้นศักยภาพของจิต ไม่ให้บำเพ็ญกุศลขั้นสูง^๗ ดังนั้น ผู้ปฏิบัติควรศึกษาหาวิธีแก้ไข ปัญหานิวรรณ์ที่เกิดในขณะปฏิบัติ เพื่อให้เกิดสติรู้เท่าทันสภาวะธรรมที่ปรากฏ และก้าวข้ามนิวรรณ์เหล่านั้นจนสามารถพัฒนาไปถึงธรรมที่สูงขึ้นไป เพราะนิวรรณ์ทำหน้าที่เป็นธรรมที่ห้ามจิตไม่เข้าถึงความรู้แจ้งเห็นจริงได้

ข. ความหมายตามหลักอรรถนัย

นิวรรณ์ ๕ ตามหลักของอรรถนัยเป็นคำภาษาไทย

ธรรมที่ชื่อว่า นิวรรณ์ เพราะอรรถว่ากั้นกุกุศลจิตที่จะเกิดขึ้นด้วยอำนาจแห่งฉาน เป็นต้นคือ ไม่ให้กุกุศลจิตนั้นเกิดขึ้นด้วยอาการอย่างนั้น^๘ ชื่อว่า นิวรรณ์ เพราะอรรถว่าปิดกั้นปัญญาจักขุ^๙ ชื่อว่า นิวรรณ์ เพราะอรรถว่า ปิดกั้น อรูปธรรมมีกามฉันทนิวรรณ์ เป็นต้น^{๑๐}

^๓ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, บาลีไวยากรณ์วชิรภาคภาคที่ ๒ นามและอพยยศัพท์หลักสูตรปริยญธรรมตรี, หน้า ๖๘-๖๙.

^๔ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๐.

^๕ อ่างแล้ว.

^๖ ยุพกานต์ฉันทาเกตุ, ธรรมที่เป็นอุปสรรคในการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน, ๒๕๔๕, บทคัดย่อ.

^๗ รุจาทา ธงปลื้มจิตร, ศึกษาอุทกัพพญาณในการปฏิบัติวิปัสสนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔ เฉพาะกรณีการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ๗ เดือน, หน้า ๖๕.

^๘ คูรายละเอียดยใน พ.ป. (ไทย) ๗/๒/๔๒๒/๑๔๓.

^๙ คูรายละเอียดยใน พ.ป. (ไทย) ๗/๒/๔๒๒/๑๔๓.

^{๑๐} คูรายละเอียดยใน อภิ.สง. (ไทย) ๑/๒/๗๓๕/๔๕๘.

นิวรรณ์ ๕ มีความหมายว่า สภาวธรรมหรือกิเลสอันกั้นจิตไม่ให้บรรลุความดี หรือ ธรรมอันกั้นจิตไม่ให้บรรลุความดีเช่น การเข้าถึง สมาธิ ญาณ มรรค ผล นิพพานต่อไป

๓.๒ ประเภทของนิวรรณ์

คำว่า นิวรรณ์ ในที่นี้ หมายถึงธรรมชาติที่กั้นที่ขวางความดีไว้ นิวรรณ์เป็นตัวกั้นไม่ให้ ความดีเกิดขึ้น ความดีที่กระทำอยู่เมื่อถูกนิวรรณ์กั้นอยู่ ความดีนั้นก็ต้องหมดไป นิวรรณ์นั้นมี ประเภท ๕ คือ

๑. กามฉันทนิวรรณ์ หมายถึง สิ่งที่ยกั้นจิต คือ ความพอใจในกาม
๒. พยาบาทนิวรรณ์ หมายถึง สิ่งที่ยกั้นจิต คือ ความขัดเคืองใจ
๓. ถีนมิทธนิวรรณ์ หมายถึง สิ่งที่ยกั้นจิต คือ ความหดหู่และเซื่องซึม
๔. อุทธัจจกุกกุกจนิวรรณ์ หมายถึง สิ่งที่ยกั้นจิต คือ ความฟุ้งซ่านและร้อนใจ
๕. วิจิกิจฉานิวรรณ์ หมายถึง สิ่งที่ยกั้นจิต คือ ความลังเลสงสัย

ก). การเกิดกามฉันทนิวรรณ์

ธรรมชาติที่เป็นเครื่องกั้นความดีคือ ติดใจในกามคุณอารมณ์ ๕ ได้แก่ กามคุณ ๕ คือ รูปสวย เสียงไพเราะ กลิ่นหอม รสอร่อย และสัมผัสที่ดีกามคุณอารมณ์เป็นตัวอารมณ์ แต่ตัวที่เข้าไปยินดีติดใจเป็นตัวกามฉันทนิวรรณ์ คำว่า กามคุณอารมณ์ คือ รูป กลิ่น เสียง สัมผัส อันน่าปรารถนา ที่น่ารักรน่าใคร่ น่าพอใจนั้นอย่างหนึ่ง ตัวที่เข้าไปยินดีติดใจนั้นก็อย่างหนึ่ง รูป รส กลิ่น เสียง สัมผัสนั้น เป็นเพียงอารมณ์ เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด สรรพสัตว์ทั้งหลายวนเวียนอยู่ในโลก ก็เพราะตกอยู่ในอำนาจกิเลสที่นอนเนื่องอยู่ในขันธสันดาน เพราะ กามฉันทนิวรรณ์ที่ปิดกั้นจิตไม่ให้ มีโอกาสบำเพ็ญกุศลขั้นสูงมีฉานเป็นต้นดังมีพระบาลีว่า

อิธ ภิกขเว ภิกขุ สนฺตฺ วา อชฺชตฺตํ กามจฺจนฺทํ อตฺถิ เม อชฺชตฺตํ กามจฺจนฺโทติ ปชานาติ .
 อสนฺตฺ วา อชฺชตฺตํ กามจฺจนฺทํ นตฺถิ เม อชฺชตฺตํ กามจฺจนฺโทติ ปชานาติ ขถา จ อนฺนุปฺปนฺนสฺส
 กามจฺจนฺทสฺส อุปฺปาโท โหติ, ตถจ ปชานาติ. ขถา จ อุปฺปนฺนสฺส กามจฺจนฺทสฺส ปหานํ โหติ,
 ตถจ ปชานาติ. ขถา จ ปหีนฺสฺส กามจฺจนฺทสฺส อายตี อนฺนุปฺปาโท โหติ, ตถจ ปชานาติ.^{๑๑}

^{๑๑} ดูรายละเอียดใน พระโสภณมหาเถระ (มหาสิสขาคอ), มหาสติปัฏฐานสูตร ทางสู่พระนิพพาน , หน้า ๒๘๓.

เมื่อความพอใจยินดีในกามมีอยู่ภายในจิต ย่อมรู้ว่าความพอใจยินดีในกามมีอยู่ภายในจิต
 ของเรา เมื่อความพอใจยินดีในกามไม่มีอยู่ภายในจิต ย่อมรู้ชัดว่าความพอใจยินดีในกามไม่มี
 อยู่ภายในจิตของเราหนึ่งความดีพอใจกามที่ยังไม่เกิดจะเกิดขึ้นด้วยประการใด ย่อมรู้ชัด
 ประการนั้นความยินดีพอใจในกามที่เกิดขึ้นแล้วจะละเอียดได้ด้วยประการใด ย่อมรู้ชัด
 ประการนั้นความยินดีพอใจในกามที่จะได้แล้วจะไม่เกิดขึ้นต่อไปด้วยประการใด ย่อมรู้ชัด
 ประการนั้น กามฉันทนิเวรณ์ คือความไม่พอใจ หงุดหงิด ขุ่นเคืองคิดประทุษร้าย ปองร้าย จิต
 ที่ถูก นิเวรณ์นี้

เมื่อกามฉันทนิเวรณ์ปรากฏ จิตผู้ปฏิบัติจะรับรู้สภาวะ และกำหนดว่า “ชอบหนอ” ดัง
 ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคมหาฎีกาว่า “พึงเจริญวิปัสสนาตามอารมณ์ที่ปรากฏชัด”^{๑๒} กามฉันทนิเวรณ์
 จัดเป็นโลกเจตสิกมีสภาพประกอบร่วมกับจิตอยู่เสมอ ในหมวดนี้ระบุดังกามฉันทนิเวรณ์โดยตรง
 เพราะมุ่งแสดงเจตสิกเป็นหลัก เพราะกามฉันทนิเวรณ์มีกำลังมากกว่าเจตสิกอื่น แต่ในหมวดจิตตานุ
 ุปัสสนา พระพุทธเจ้าตรัสเน้นจิตเป็นหลัก เพราะจิตเป็นหลักสำคัญให้เจตสิกได้อาศัยเกิดขึ้นดั่งว่า
 “มโนปุพฺพคมมา ฆมมา มโนเสฏฺฐามโนมยา”^{๑๓} สภาธรรมมีใจเป็นผู้นำ มีใจเป็นใหญ่ สำเร็จด้วยใจ
 ดังนั้นการกำหนดว่า ชอบหนออาจกล่าวไว้ในจิตตานุุปัสสนาหรือธรรมานุุปัสสนาก็ได้

(๑) เหตุเกิดของกามฉันทนิเวรณ์

กามฉันทนิเวรณ์เกิดจากอโยนิโสมนสิการ หมายถึง การ ไม่ทำไว้ในใจโดยแยกกายใน
 อารมณ์ที่ตนชอบว่าน่าพอใจ ความพอใจในกามฉันทนิเวรณ์ เช่น รูปร่างหน้าตาของเพศตรงกันข้าม
 อารมณ์ดังกล่าวเรียกว่า สุกนิमित เป็นสิ่งยั่วยุเลศให้หลงชอบ และถูกใจตามความต้องการของแต่ละ
 บุคคลที่ชอบรูป เสียง รส หรือสิ่งที่สัมผัส ดังพระพุทธดำรัสในอาหารสูตรว่า “อตุถิ ภิกฺขเว สุกนิ
 มิตฺตํ ตตฺถ อโยนิโสมนสิการพหุลีกาโร อยมหาโร อนุปฺปนฺนสฺส วา กามจฺจนฺทสฺส อุปฺปาทย
 อุปฺปนฺนสฺส วา กามจฺจนฺทสฺส ภฺยโย ภาวาย เวปุลฺลย”^{๑๔} การใส่ใจโดยไม่แยกกายในสุกนิमितเป็น

^{๑๒} คุรยละเอียดใน วิสุทธิ.มหาฎีกา ๒/๔๑๒.

^{๑๓} คุรยละเอียดใน พ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑/๑๕.

^{๑๔} คุรยละเอียดใน พระโสภณมหาเถระ (มหาสิสชาติ), มหาสติปัฏฐานสูตร ทางสู่พระนิพพาน ,
 หน้า ๒๘๗.

นิคยนี้เป็นเหตุให้กามฉันทนิเวรณที่ยังไม่เกิดขึ้น ได้เกิดขึ้น หรือที่เกิดแล้วให้เจริญไปพลอยยิ่งขึ้นและเกิดมีอารมณ์ดีงามมาปรากฏทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ มากขึ้น^{๑๔}

กามฉันทนิเวรณ ย่อมเกิดขึ้นเพราะไม่กระทำไว้ในโดยแยกกายในศุภนิमित ถ้า ผู้ปฏิบัติขาดสติกำหนดรู้สภาวะธรรมปัจจุบัน เมื่อพบกับอารมณ์ที่สวयงามย่อมคิดด้วยอโยนิโสมนสิการว่า สวयงามน่าพอใจมีความสำคัญคิดว่าเที่ยงเป็นสุขบังคับบัญชาได้ในขณะนั้นพึงกำหนดรู้อโยนิโสมนสิการนั้นว่า รู้หนอคือรู้ว่า มีสภาวะธรรมอย่างนี้ปรากฏขึ้นในจิต

สิ่งที่งามก็ดี อารมณ์ที่งามก็ดี ชื่อว่า ศุภนิमित การใส่ใจโดยไม่มีอุบายการใส่ใจนอกทาง การใส่ใจในสิ่งที่ไม่เที่ยงว่า เที่ยง ในสิ่งที่เป็นทุกข์ว่า สุข ในสิ่งที่มีโทษตัวตนว่า ตัวตน หรือในสิ่งที่ไม่งามว่า งาม ชื่อว่า อโยนิโสมนสิการ การใส่ใจโดยไม่แยกกาย^{๑๖}

(๒) เหตุดับกามฉันทนิเวรณ

โยนิโสมนสิการหมายถึงการใส่ใจโดยแยกกาย เป็นการเจริญสติระลึกรู้สภาวะธรรมปัจจุบันเมื่อสติเกิดขึ้นร่วมกับกุศลและดำเนินไปด้วยกัน กามฉันทนิเวรณ ย่อมเกิดขึ้นไม่ได้ แม้ในขณะที่ผู้ปฏิบัติธรรมรู้สึกว่าการฉันทนิเวรณเกิดขึ้นในจิต ก็กำหนดว่า ชอบหนอการกำหนดรู้ อย่างนี้เป็น การละกามฉันทนิเวรณด้วยโยนิโสมนสิการคือวิปัสสนา ผู้ปฏิบัติย่อมเข้าใจว่าการฉันทนิเวรณดับไปด้วยกำลังวิปัสสนา จัดเป็นการรู้ชัดถึงเหตุละกามฉันทนิเวรณอันเป็นวิปัสสนานั้นเอง เป็นการกำหนดวิปัสสนาจิตที่เห็นพระไตรลักษณ์ของรูปนามในปัจจุบันขณะด้วยการเจริญสติเมื่อจิตมีคุณภาพดีขึ้นด้วยกำลังสมาธิและปัญญาจะสามารถกำหนดรู้วิปัสสนาจิตที่เห็นไตรลักษณ์ได้

แม้ในคัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรค และอรรถกถา กล่าวไว้ว่า “รูปารมมณตา จิตตํ อูปชชิตฺวา ภิชฺชติ . ตํ อารมมณํ ปฏิสงขาตสฺส จิตฺตสฺส ภงฺกํ อนุปสฺสติ”^{๑๗} จิตที่รับรู้รูปารมณไว้เกิดขึ้นแล้วย่อมดับไป ผู้ปฏิบัติรู้เห็นอารมณ์นั้นแล้ว ย่อมรู้ตามความดับของจิตนั้นเตนาคู โปราณา

^{๑๔} พระเทพสิทธิมนี (โชดก ญาณสิทธิ ป.ธ.๕), วิปัสสนากัมมัฏฐาน, ๒๕๔๘, หน้า๓๑๖.

^{๑๖} คุรายละเอียดใน พระครูเกษมธรรมทัต (สุรศักดิ์ เขมรสี), วิปัสสนาภูมิ, หน้า ๑๕๕.

^{๑๗} คุรายละเอียดใน พ.ป.(บาลี) ๓๑/๕๑/๕๕.

ฅาตฅญ ฅาฅฅญ อุโก วิปสๅตีติ^{๑๓} เพราะเหตุฅั้น โปราฅาจารย์จึงกล่าวว้่า ย่อมหยั่งเห็น สิ่งที่ฅญาฅรู้ แล้วและฅญาฅทั้งสองอย่าง^{๑๔}.

ในคัมภีร์อรรถกถา กล่าวถึงวิธีการทำให้กามฉันทฅนิวรณๅเบาบางลง ๖ ประการคือ

๑. เรียนรู้อรามณๅที่ก่อให้เกิดฅวามไม่สวยงามไม่น่ายินดี อันได้แก ๅกสพ หรือ อาการ ๓๒ ให้เข้าใจว้่าร่างกายของทุกคนเป็นสิ่งที่น่าเกลียด ไม่สวยงาม ส่งผลให้กามฉันทฅนิวรณๅสงบได้ชั่วครว
๒. เจริญอุสภกาวนาด้วยการดูๅกสพหรือกำหนดรู้ อาการ ๓๒ ส่งผลให้กามฉันทฅนิวรณๅสงบไปได้นานเมื่อผู้ปฏิบัติบรรลๅสมาธิระดับฅฅาน
๓. ส้ารวมอินทริยๅด้วยการไม่เสพสิ่งที่ชอบใจทางตา หู จมูก ลิ้น กายและใจ ส่งผลให้กามฉันทฅนิวรณๅเกิดขึ้นไม่ได้ เพราะไม่ได้ อาการคือรูป เป็นต้นที่ชอบใจ
๔. รู้ประมาณในอาหาร ส่งผลให้กามฉันทฅนิวรณๅในอาหารหมดไป ถ้าผู้ปฏิบัติไม่รู้จักประมาณก็จะเกิดฅวามอยากในรสอาหารเพิ่มขึ้น จึงควรรับประทานอาหารพอประมาณ โดยหยุดรับประทานก่อนที่ จะอิม ๔ หรือ ๕ คำแล้วดื่ม น้ำแทน
๕. คบกัลยาณมิตรที่ละกามฉันทฅนิวรณๅได้ ซึ่งสามารถแนะนำสั่งสอนและเป็นตัวอย่างในการปฏิบัติ
๖. กล่าวถ้อยคำที่เหมาะสมแก่การปฏิบัติ ซึ่งเกี่ยวกับๅกสพ อาการ ๓๒ หรือฅวามไม่ยึดมั่นในตัวตน^{๑๕}

โยนิโสฅนสิการกล่าวตามอรรถกถาของมหาสตีปฎฐานสูตรที่เน้นการปฏิบัติธรรม โดยตรง อย่่างไรก็ตาม ก็เป็นการพิจารณาตรีกตรองหาเหตุผลด้วยสติปัญญา เมื่อผู้ปฏิบัติเข้าใจกรรม และผลกรรมด้วยการพิจารณาอย่างแยบคายแล้วจึงน้อมใจไปในการประทำฅวามดี โยนิโสฅนสิการ จึงจัดว้่าเป็นการเจริญวิปัสสนาปัญญาที่มีสติประกอบรวมและเป็นองค์ประกอบที่สำคัญยิ่งในการ บรรลๅธรรม ดัง ปราภฎ ในมัชฅฅนิกายว้่าปัจจยสองอย่างย่อมเป็นไปเพื่อการเกิดสัมมาทิฎฐิคือเสียงแนะนำของผู้อื่น และการใส่ใจโดยแยบคาย^{๑๖} ปัจจยสองอย่างนี้ย่อมเป็นไปเพื่อการเกิดสัมมาทิฎฐิ

^{๑๓} ดูรายละเอียดใน จุ.ป.(บาลี) ๑/๒๗.

^{๑๔} ดูรายละเอียดใน พระโสภณมหาเถระ (มหาสตีชยาคอ), มหาสตีปฎฐานสูตร ทางสู่พระนิพพาน , หน้า ๒๘๕.

^{๑๕} ดูรายละเอียดใน ที.ม.อ.๒/๓๕๓.

^{๑๖} ดูรายละเอียดใน ม.ฅ.๑๒/๔๕๒/๔๐๗.

อีกอย่างหนึ่ง ไม่คำริ (คิณิก) ไปในทางกาม กามก็เกิดขึ้นไม่ได้ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า “ดูก่อนเจ้ากาม เรารู้ต้นเค้าของเจ้าแล้วว่า เจ้าเกิดจากความคำริ เราจะไม่คำริถึงเจ้าอีก ดูก่อนเจ้ากาม เมื่อเป็นเช่นนี้ เจ้าไม่มีแก่เราอีกต่อไป”^{๒๒}

(๓) เหตุไม่เกิดกามฉันทนิเวรณ

วิธีทำให้ละกามฉันทนิเวรณได้โดยเด็ดขาดด้วยการเจริญอหัตมรรค กล่าวคือ พระโศคาบันจะสามารถละกามฉันทนิเวรณที่นำไปสู่อบายได้ แม้จะยังมีความพอใจในกามอยู่ก็ไม่ผิดศีลข้อที่ ๓ ที่ล่วงละเมิดภรรยาของผู้อื่น พระสกทาคามีสามารถละกามฉันทนิเวรณหยาบที่เป็น การเสพกามได้ จึงไม่เสพกามอีก พระอนาคามีสามารถละกามราคะในกามคุณทั้ง ๕ ได้ แต่ยังยินดีในรูปราคะและอรุปราคะคือรูปฌานและอรุปรุฌาน ส่วนพระอรหันต์สามารถละรูปราคะและอรุปราคะได้ด้วยอหัตมรรค จึงรู้เหตุไม่เกิดของกามฉันทนิเวรณได้เองคืออหัตมรรค ส่วนผู้ปฏิบัติที่ยังมิได้เป็นพระอรหันต์ก็รู้เหตุไม่เกิดของ กามฉันทนิเวรณได้ด้วยสุตมยปัญญา คือปัญญาเรียนรู้หรือ อจินตามยปัญญาคือปัญญาคิรั^{๒๓}.

เมื่อกามฉันทนิเวรณที่สั่งสมไว้ในกระแสจิตถูกขจัด ด้วยมรรคญาณจนกระทั่งหมดไป โดยเด็ดขาด ผู้ปฏิบัติก็จะบรรลुพระอรหันต์ การปรุงแต่งภพชาติใหม่จึงไม่มีอีกต่อไป

ข). การเกิดพยาบาทนิเวรณ

ธรรมชาติที่มุ่งโกรธคนทั่วไปที่กระทบกับสิ่งที่ไม่ชอบ ก็จะเกิดความไม่พอใจแล้วเกิดอาการทางจิตในทางลบตามลำดับคือความหงุดหงิดความขุ่นเคืองความคิดประทุษร้ายและความปองร้ายความปองร้ายนี้เป็นพฤติกรรมของจิตที่เป็นไปในทางผูกใจแค้นแค้นเอาคืน หรือแม้ไม่ถึงขั้นลงมือเอาคืน ก็มีอาการขุ่นเคืองอยู่ในใจเสมือนภูเขาไฟคุกรุ่นอยู่ตามปกติกามฉันทนิเวรณนี้เป็นสิ่งที่พัฒนามาจากความ โกรธ และองค์ ๕ ของกามฉันทนิเวรณก็คือโทสเจตสิกที่มีกำลังนั่นเอง ดังนั้น กามฉันทนิเวรณที่ตรัสไว้ในที่นี้จึงมิใช่หมายถึงความปองร้ายอย่างเดียว แต่ยังหมายถึงอาการทางจิตในทางลบทั้งหมด กล่าวคือความไม่พอใจ ความหงุดหงิด ความขุ่นเคือง ความคิดประทุษร้าย

^{๒๒} ดูรายละเอียดใน พระครูเกษมธรรมทัต (สุรศักดิ์ เขมรวิสี), วิปัสสนาภูมิ, หน้า ๑๕๕.

^{๒๓} ดูรายละเอียดใน พระโศกณมหาเถระ (มหาสีสยาดอ), มหาสติปัฏฐานสูตร ทางสู่พระนิพพาน, หน้า ๒๘๕.

และความปองร้าย เพราะมีองค์ธรรมเหมือนกัน ผู้ปฏิบัติธรรมควรกำหนดรู้กามฉันทนิเวศน์ตามสถานะที่อ่อนหรือแก่กล้าว่า “ไม่ชอบหนอ” “หงุดหงิดหนอ” “โกรธหนอ” เป็นต้น^{๒๔}.

(๑) เหตุเกิดของพยาบาทนิเวศน์

พยาบาท นิเวศน์ ย่อมเกิดขึ้นจาก อโยนิโสมนสิการ หรือการใส่ใจโดยไม่แยบคายในอารมณ์ที่ตนไม่ชอบว่าไม่น่าพอใจ คือความพอใจใน ปฏิฆณินิมิต ในขณะนั้นพึงกำหนดรู้อโยนิโสมนสิการนั้นว่ารู้หนอ โดยรู้ว่ามีสภาวะธรรมอย่างนี้ปรากฏขึ้นในจิต

(๒) เหตุดับพยาบาทนิเวศน์

โยนิโสมนสิการ เป็นการใส่ใจโดยแยบคายด้วยการเจริญสติระลึกผู้สภาวะธรรม ปัจจุบันเมื่อสติที่เกิดร่วมกับกุศลจิตและดำเนินไปด้วยกัน กามฉันทนิเวศน์ย่อมเกิดขึ้นไม่ได้ แม้ในขณะที่ผู้ปฏิบัติคิดถึงเรื่องที่ตนไม่พอใจ ก็ควรกำหนดว่าโกรธหนอ การกำหนดรู้เช่นนี้เป็น การละความกามฉันทนิเวศน์ที่ปรากฏในขณะนั้นด้วยโยนิโสมนสิการคือ วิปัสสนา ผู้ปฏิบัติยอมเข้าใจว่า กามฉันทนิเวศน์ดับไปด้วยกำลังของวิปัสสนา ความเข้าใจเช่นนี้จัดเป็นการรู้ชัดเหตุละกามฉันทนิเวศน์อันเป็นวิปัสสนานั้นเอง ผู้ปฏิบัติสามารถละกามฉันทนิเวศน์ได้ด้วยวิปัสสนาอย่างแท้จริง ต่อมาแม้จะระลึกถึงเรื่องที่ตนไม่ชอบ ก็จะไม่เกิดความโกรธเกี่ยวกับเรื่องนั้นอีก เพราะความโกรธถูกละได้แล้วด้วยวิปัสสนา นอกจากนี้โยนิโสมนสิการในเรื่องนี้ยังเป็นการกำหนดวิปัสสนาจิตที่ยังเห็นไตรลักษณ์^{๒๕}

ในคัมภีร์อรรถกถากล่าวถึงวิธีทำให้กามฉันทนิเวศน์เบาบางลง ๖ ประการคือ

๑. เรียนรู้อารมณ์ที่ก่อให้เกิดเมตตา คือเริ่มเจริญเมตตาภาวนาซึ่งเป็นสภาวะธรรมตรงกันข้าม

๒. เจริญเมตตาภาวนาคือ ทำให้เมตตาที่ปรากฏแล้วในใจให้มีมากขึ้น ให้เป็นยานพาหนะพาไปสู่พรหมโลก เป็นที่ตั้งของจิตดำรงไว้ได้อย่างสม่ำเสมอจนชั่วของ ปราปรกไว้เป็นอย่างดี

^{๒๔} ดูรายละเอียดใน พระโสภณมหาเถระ (มหาศีลยาตอ), มหาสติปัฏฐานสูตร ทางสู่พระนิพพาน, หน้า ๒๕๕.

^{๒๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๘๗.

๓. พิจารณาว่าเหล่าสัตว์มีกรรมเป็นของตน คือใคร่ครวญกรรมของตนและผู้อื่นว่าทุกคนมีกรรมเป็นของตน ผู้ที่ทำร้ายเราเป็นเพียงอุปกรณ์ของกรรม แม้จะไม่มีเขาก็อาจมีคนอื่นมาทำอย่างนี้ หรืออาจต้องประสบอุบัติเหตุให้เจ็บตัวหรือเสียชีวิตโดยไม่มีผู้อื่นเข้ามาเกี่ยวข้อง

๔. พิจารณาเห็นโทษของโทษและอนิสงส์ของเมตตา คือโทษเหมือนไฟที่แผดเผาทำให้ตนและผู้อื่นเร่าร้อน ส่วนเมตตานี้เป็นความปรารถนาดีอย่างให้ผู้อื่นมีความสุขเหมือนกับตนทำให้ตนและผู้อื่นสงบร่มเย็น

๕. คบหากัลยาณมิตรที่ละกามฉันทนิเวรณี^{๒๖}ได้ ซึ่งสามารถแนะนำสั่งสอนและเป็นตัวอย่างในการปฏิบัติ

๖. กล่าวถ้อยคำที่เหมาะสมแก่การปฏิบัติ ซึ่งเกี่ยวกับการละโทษ^{๒๖}

(๓) เหตุไม่เกิดของพยาปาทนิเวรณี

พยาปาทนิเวรณี ละได้ด้วยโยนิโสมนสิการในเมตตาเจโตวิมุตติแผ่เมตตา ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า “เมตตาเจโตวิมุตติมีอยู่ การทำให้มากซึ่งโยนิโสมนสิการในเมตตาเจโตวิมุตตินั้น นี้เป็นอาหารเพื่อความไม่เกิดแห่งกามฉันทนิเวรณีที่ยังไม่เกิด หรือเพื่อละกามฉันทนิเวรณีที่เกิดขึ้นแล้ว”^{๒๗} แต่ วิธีทำให้ละกามฉันทนิเวรณีได้โดยเด็ดขาดด้วยการเจริญอนาคามีมรรค พระอนาคามีจึงรู้เหตุไม่เกิดของกามฉันทนิเวรณีได้เอง

ก) การเกิดถีนมิททนิเวรณี

ถีนมิททนิเวรณี เป็นธรรมชาติที่มีความหดหู่ ความท้อถอย พระพุทธเจ้าตรัสไว้ในสังยุตตนิกาย กายสูตร^{๒๘}ว่าเป็นความเบื่อหน่ายความเกียจคร้านการบิดเบี้ยวความเมาอาหารและความหดหู่แห่งจิตเป็นภาวะที่จิตไม่เหมาะสมแก่การงานบำเพ็ญกุศลเพราะต้องการนอนเท่านั้น ผู้ปฏิบัติควรกำหนดรู้ความง่วงซึมเซาว่า ง่วงหนอเมื่อความง่วงเหงาซึมเซามีอยู่ภายในจิต ย่อมรู้ว่าความง่วงเหงาซึมเซามีอยู่ภายในจิตของเรา เมื่อความง่วงเหงาซึมเซาไม่มีอยู่ภายในจิต ย่อมรู้ว่าความง่วงเหงาซึมเซาไม่มีอยู่ภายในจิตของเรานี้ความง่วงเหงาเศร้าซึมที่ยังไม่เกิดจะเกิดขึ้นด้วยประการใด ย่อมรู้ชัดประการนั้นเหตุเกิดของถีนมิททนิเวรณีความง่วงเหงาเศร้าซึมที่เกิดขึ้นแล้วจะละเอียด

^{๒๖} คุรยละเอียดใน ที.ม.อ.(ไทย) ๒/๓๕๕.

^{๒๗} คุรยละเอียดใน พระครูเกษมธรรมทัต (สุรศักดิ์ เขมรสี), วิปัสสนาภูมิ, หน้า ๑๖๐.

^{๒๘} คุรยละเอียดใน ส.ม.หา. (ไทย) ๑๕/๑๘๓/๕๕.

ด้วยประการใด ย่อมรู้ชัดประการนั้นความว่างเหงามะร่ำซึมที่ละได้แล้วจะไม่เกิดขึ้นต่อไปด้วย
ประการใด ย่อมรู้ชัดประการนั้น^{๒๕}.

(๑) เหตุเกิดของถิ่นมัทสนิวนิวน

อโยนิโสมนสิการ หรือการใส่ใจโดยอุบายไม่แยกคาย ในธรรมทั้งหลาย มีอริ
ริชยา^{๓๐} ตันที เกียจคร้าน^{๓๑} วิชฌมกิตา อ่อนเพลีย^{๓๒} ภัตตสัมมทะ เมอาอาหาร^{๓๓} เจตโสสินัตตัง จิตย่อ
หย่อน^{๓๔} ในความเบื่อหน่ายเป็นต้นนั้นว่าเป็นสิ่งที่น่าพอใจ คือความพอใจในถิ่นมัทสนิวนิวนนั่นเอง
ในขณะนั้นพึงกำหนดรู้ อโยนิโสมนสิการนั้นว่า รู้หนอ โดยรู้ว่ามีสภาวะธรรมอย่างนี้ปรากฏขึ้นในจิต

(๒) เหตุดับถิ่นมัทสนิวนิวน

อโยนิโสมนสิการ เป็นการใส่ใจโดยแยกคายด้วยการเจริญสติระลึกรู้สภาวะธรรม
ปัจจุบัน เมื่อสติเกิดร่วมกับกุศลจิตและดำเนินไปด้วยกัน ความว่างซึมซาบย่อมเกิดขึ้นไม่ได้ แม้
ในขณะที่ผู้ปฏิบัติเกิดความว่างซึมซาบ ก็ควรกำหนดว่า ว่างหนอ การกำหนดรู้เช่นนี้จัดเป็นการละ
ความว่างซึมที่ปรากฏในขณะนั้นด้วยอโยนิโสมนสิการคือวิปัสสนา

ในคัมภีร์อรรถกถากล่าวถึงการเริ่มปรารภความเพียร ตั้งแต่ เริ่มแรกปฏิบัติธรรมด้วย
การเจริญสติปัญญานี้มีความเพียรที่ให้พ้นจากความเบื่อหน่ายและ ความเพียรมีกำลังมากที่สุดเพื่อให้
บรรลุมรรคผลนิพพาน ไม่ทอดธุระเมื่อยังมีได้บรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์บุคคลในคัมภีร์อรรถกถา ได้
กล่าวถึง วิธีทำให้ความว่างเบาบางลง ไว้ ๖ ประการ คือ ก) เรียนรู้โทษการบริโภคมาก ข) เปลี่ยน
อิริยาบถ คือ ถ้าง่วงในขณะนั่งกรรมฐาน ให้ลุกขึ้นเดินจงกรม ค) ระลึกลึถึงแสงสว่างคือนึกถึงแสง
สว่างของดวงจันทร์ ดวงไฟหรือคบเพลิงในเวลากลางคืน หรือนึกถึงแสงสว่างของดวงอาทิตย์ใน
เวลากลางวัน ฉ) อยู่ในที่โล่งแจ้ง ง) คบหากัลยาณมิตรที่ละถิ่นมัทสนิวนิวนได้ ซึ่งสามารถแนะนำสั่ง

^{๒๕} ดูรายละเอียดใน พระโสภณมหาเถระ (มหาศีลขาดอ), มหาสติปัญญาสูตร ทางสู่พระนิพพาน ,
หน้า ๒๕๕.

^{๓๐} ดูรายละเอียดใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๕๖/๓๕๒.

^{๓๑} ดูรายละเอียดใน อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๘๕๔/๕๕๒.

^{๓๒} ดูรายละเอียดใน อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๘๕๔/๕๕๒.

^{๓๓} ดูรายละเอียดใน อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๘๕๔/๘๖๐.

^{๓๔} ดูรายละเอียดใน พระครูเกษมธรรมทัต (สุรศักดิ์ เขมรสี), วิปัสสนาภูมิ, หน้า ๑๕๘.

สอนและเป็นตัวอย่างในการปฏิบัติ) กล่าวด้วยคำที่เหมาะสมแก่การปฏิบัติ ซึ่งเกี่ยวกับการละถีนมิทชนิวรณ์^{๓๕}.

(๓) เหตุไม่เกิดของถีนมิทชนิวรณ์

ถีนมิทชนิวรณ์ ละได้ด้วยโยนิโสมนสิการในธรรมทั้งหลาย ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า “ธาตุคือความเริ่มความเพียรมีอยู่ ธาตุคือความออกพ้นไปจากความเกียจคร้าน ธาตุคือความก้าวไปข้างหน้ามีอยู่ การทำให้มากซึ่งโยนิโสมนสิการในธาตุเหล่านั้น นี้เป็นอาหารเพื่อความไม่เกิดแห่งถีนมิทชนิวรณ์ หรือเพื่อละถีนมิทชนิวรณ์ที่เกิดขึ้นแล้ว”^{๓๖} แต่วิธีที่ละถีนมิทชนิวรณ์ได้โดยเด็ดขาดด้วยการเจริญอหัตมรรค พระอรหันต์จึงรู้เหตุไม่เกิดของถีนมิทชนิวรณ์ได้เอง

ง) การเกิดอุทธัจจกุกกัจจนิวรณ์

ธรรมชาติที่ ความฟุ้งซ่านรำคาญ ใจกระสับกระส่าย ในลักษณะที่ตรงกันข้ามจากถีนมิทชนิวรณ์ท่านเปรียบอุปมาไว้เหมือนน้ำใสแต่ถูกทำให้เป็นละลอกคลื่นหรือกระเพื่อม อยู่เป็นนิจ ทำให้ไม่สามารถ จะมองเห็นสิ่งใต้น้ำ อีกอย่างหนึ่ง เมื่อความฟุ้งซ่านรำคาญมีอยู่ภายในจิต ย่อมรู้ว่าความฟุ้งซ่านรำคาญมีอยู่ภายในจิตของเรา เมื่อความฟุ้งซ่านรำคาญไม่มีอยู่ภายในจิต ย่อมรู้ว่าความง่วง

๑. เล่าเรียนหลักธรรมให้มาก ส่งผลให้จิตฟุ้งซ่านน้อยลงเกี่ยวกับหลักธรรม และ มั่นใจข้อประพฤติก่อนตน ทำให้ไม่เดือดร้อนรำคาญใจ

๒. สอบถามข้อสงสัยเกี่ยวกับพระวินัยจนเข้าใจชัดเจน

๓. ศึกษาพระวินัยอย่างทั่วถึงไม่สงสัย

๔. เข้าไปขอคำแนะนำสั่งสอนจากพระเถระผู้สูงอายุ

๕. คบหากัลยาณมิตรที่เคร่งครัดพระวินัยเหมือนพระอุบาลี ซึ่งสามารถแนะนำสั่งสอนและเป็นตัวอย่างในการปฏิบัติ

^{๓๕} ดูรายละเอียดใน พระโสภณมหาเถระ (มหาสิสยาตอ), มหาสติปัฏฐานสูตร ทางสู่พระนิพพาน, หน้า ๓๐๐.

^{๓๖} ดูรายละเอียดใน พระครูเกษมธรรมทัต (สุรศักดิ์ เขมรสี), วิปัสสนาภูมิ, หน้า ๑๖๐.

๖. กล่าวถ้อยคำที่เหมะหงาซิมเซาไม่มีอยู่ภายในจิตของเราหนึ่งความฟุ้งซ่านรำคาญที่ยังไม่เกิดจะเกิดขึ้นด้วยประการใด ย่อมรู้ชัดประการนั้นความฟุ้งซ่านรำคาญที่เกิดขึ้นแล้วจะละเอียดได้ด้วยประการใด ย่อมรู้ชัดประการนั้น เหตุการละอุทธัจจกุกกัจจนิวัตน์ความฟุ้งซ่านรำคาญที่ได้แล้วจะไม่เกิดขึ้นอีกด้วยประการใด ย่อมรู้ชัดประการนั้น

(๑) เหตุเกิดของอุทธัจจกุกกัจจนิวัตน์

อโยนิโสมนสิการ หรือการใส่ใจโดยอุบายไม่แยบคายในความสงบเป็นต้นนั้นว่าเป็นสิ่งที่น่าพอใจ คือความพอใจในความไม่สงบใจนั่นเอง ในขณะที่นั้นพึงกำหนดรู้หรือโยนิโสมนสิการนั้นว่า รู้หนอโดยรู้ว่ามีสภาวะธรรมอย่างนี้ปรากฏขึ้นในจิต

(๒) เหตุดับอุทธัจจกุกกัจจนิวัตน์

โยนิโสมนสิการ เป็นการใส่ใจโดยแยบคายด้วยการเจริญสติระลึกรู้สภาวะธรรมปัจจุบัน เมื่อสติเกิดร่วมกับกุศลจิตและดำเนินไปด้วยกัน ความง่วงซึมเซาข่มเกิดขึ้นไม่ได้ แม้ในขณะที่ผู้ปฏิบัติเกิดฟุ้งซ่านรำคาญใจ ก็ควรกำหนดว่า คิดหนอ ฟุ้งซ่านหนอ “ร้อนใจหนอ” การกำหนดรู้เช่นนี้จัดเป็นการละความฟุ้งซ่านรำคาญใจที่ปรากฏในขณะที่นั้นด้วยโยนิโสมนสิการคือวิปัสสนา ผู้ปฏิบัติย่อมเข้าใจว่าความง่วงซึมเซาดับไปด้วยกำลังของวิปัสสนา ความเข้าใจอย่างนี้จัดเป็นการรู้ชัดถึงเหตุละความฟุ้งซ่านรำคาญใจในคัมภีร์อรรถกถากล่าวถึงวิธีทำให้ความฟุ้งซ่านรำคาญใจเบาบางลง ๖ ประการคือ

๑. เล่าเรียนหลักธรรมให้มาก ส่งผลให้จิตฟุ้งซ่านน้อยลงเกี่ยวกับหลักธรรม และมั่นใจข้อประพจน์ของตน ทำให้ไม่เดือดร้อนรำคาญใจ
๒. สอบถามข้อสงสัยเกี่ยวกับพระวินัยจนเข้าใจชัดเจน
๓. ศึกษาพระวินัยอย่างทั่วถึงไม่สงสัย
๔. เข้าไปขอคำแนะนำสั่งสอนจากพระเถระผู้สูงอายุ
๕. คบหากัลยาณมิตรที่เคร่งครัดพระวินัยเหมือนพระอุบาลี ซึ่งสามารถแนะนำสั่งสอนและเป็นตัวอย่างในการปฏิบัติ
๖. กล่าวถ้อยคำที่เหมาะสมแก่การปฏิบัติ ซึ่งเกี่ยวกับการละความฟุ้งซ่านรำคาญใจ^{๓๖)}

^{๓๖)} ดูรายละเอียดใน ที.ม.อ. ๒/๓๕๕.

(๓) เหตุไม่เกิดของอุทัจจกุกุจจนิวนรณ

อุทัจจกุกุจจนิวนรณละได้ด้วยโยนิโสมนสิการในความสงบแห่งใจ ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ความสงบแห่งใจมีอยู่ การทำให้มากซึ่งโยนิโสมนสิการในความสงบแห่งใจนั้น นี่เป็นอาหารเพื่อความไม่เกิดแห่งอุทัจจกุกุจจนิวนรณที่ยังไม่เกิด หรือเพื่อละอุทัจจกุกุจจนิวนรณที่เกิดขึ้นแล้ว แต่ วิธีละความฟุ้งซ่านได้ด้วยเด็ดขาดด้วยการเจริญอหัตมรรค พระอรหันต์จึงรู้เหตุไม่เกิดของความฟุ้งซ่านได้เองคืออหัตมรรค ส่วนความรำคาญใจจะละได้เด็ดขาดด้วยอนาคามีมรรคพระอนาคามีจึงรู้เหตุไม่เกิดของความรำคาญใจได้เอง

จ) การเกิดวิจิกิจฉานิวนรณ

ธรรมชาติที่เกิดความสงสัยเพราะไม่รู้ มีอะไรมารบกวนความอยากรู้ ไม่มีความสงบลงได้ ทำให้เกิดความมืดมัวแก่จิต ไม่อาจจะเห็นแจ้งในสิ่งที่ควรเห็น ท่านเปรียบเหมือนน้ำใสอยู่ในที่มืด ย่อมไม่อำนวยความสะดวกให้มองเห็นสิ่งต่างๆ ในน้ำนั้นได้ เมื่อความลังเลสงสัยมีอยู่ภายในจิต ย่อมรู้ว่าความลังเลสงสัยมีอยู่ภายในจิตของเรา เมื่อความลังเลสงสัยไม่มีอยู่ภายในจิต ย่อมรู้ว่าความลังเลสงสัยไม่มีอยู่ภายในจิตของเราหนึ่งความลังเลสงสัยที่ยังไม่เกิดจะเกิดขึ้นด้วยประการใด ย่อมรู้ชัดประการนั้นคือเหตุเกิดของวิจิกิจฉาความลังเลสงสัยที่เกิดขึ้นแล้วจะละเสียได้ด้วยประการใด ย่อมรู้ชัดประการนั้นความลังเลสงสัยที่ละได้แล้วจะไม่เกิดขึ้นต่อไปด้วยประการใด ย่อมรู้ชัดประการนั้น

(๑) เหตุเกิดของวิจิกิจฉานิวนรณ

โยนิโสมนสิการ หรือการใส่ใจโดยอุบายไม่แยกกายในพุทธคุณเป็นต้นนั้นว่าเป็นสถานะที่น่าสงสัย คือความพอใจในความสงสัยนั่นเอง ในขณะที่นั้นพึงกำหนดรู้โยนิโสมนสิการนั้นว่า “รู้หนอ” โดยรู้ว่ามิใช่สภาวะธรรมอย่างนี้ปรากฏขึ้นในจิต

(๒) เหตุดับวิจิกิจฉานิวนรณ

โยนิโสมนสิการ เป็นการใส่ใจโดยแยกกายด้วยการเจริญสติระลึกรู้สภาวะธรรมปัจจุบัน เมื่อสติเกิดร่วมกับกุศลจิตและดำเนินไปด้วยกัน ความสงสัยลังเลใจย่อมเกิดขึ้นไม่ได้ แม้ในขณะที่ผู้ปฏิบัติเกิดความสงสัยในใจ ก็ควรกำหนดว่า “สงสัยหนอ” การกำหนดรู้เช่นนี้จัดเป็นการละความสงสัยลังเลใจที่ปรากฏในขณะที่นั้นด้วยโยนิโสมนสิการคือวิปัสสนา ผู้ปฏิบัติย่อมเข้าใจ

ว่าความสงสัยลังเลใจดับไปด้วยกำลังของวิปัสสนา ความเข้าใจอย่างนี้จัดเป็นการรู้ชัดถึงเหตุและ
ความสงสัยลังเลใจในคัมภีร์อรรถกถากล่าวถึงวิธีทำให้ความสงสัยลังเลใจเบาบางลง ๖ ประการ คือ

๑. หมั่นศึกษาเรียนรู้หลักธรรมมาก จะส่งผลให้ความสงสัยที่เกี่ยวกับหลักธรรมนั้น
น้อยลง
๒. สอบถามข้อสงสัยเกี่ยวกับพระรัตนตรัยให้เข้าใจชัดเจน
๓. ศึกษาพระวินัยอย่างทั่วถึงเพื่อไม่เกิดข้อสงสัย
๔. ส่งเสริมให้มีศรัทธามากในพระรัตนตรัย
๕. คบหากัลยาณมิตรที่มีความศรัทธามาก
๖. กล่าวถ้อยคำที่เหมาะสมแก่การปฏิบัติ ซึ่งเกี่ยวกับการละความสงสัย^{๓๘}

(๓) เหตุไม่เกิดของวิจิกิจฉานิวรรณ์

วิจิกิจฉานิวรรณ์ละได้ด้วยโยนิโสมนสิการในธรรม มีกุศลเป็นต้น ดังที่พระพุทธเจ้าตรัส
กับภิกษุทั้งหลายว่า ธรรมที่เป็นกุศล อกุศล ธรรมที่มีโทษ ไม่มีโทษ ธรรมที่ควรเสพ ไม่ควรเสพ
ธรรมที่ทราบที่ประณีต ธรรมนี้เทียบด้วยของดำ ของขาวมีอยู่ การทำให้มากซึ่งโยนิโสมนสิการธาตุ
เหล่านั้น นี้เป็นอาหารเพื่อความไม่เกิดแห่งวิจิกิจฉาที่ยังไม่เกิด หรือเพื่อละวิจิกิจฉาที่เกิดขึ้นแล้ว”
แต่วิธีละความสงสัยได้โดยเด็ดขาดด้วยการเจริญโศดาปัตติมรรค พระอริยบุคคลชั้นพระโศดาบัน
ขึ้น ไปจึงรู้เหตุไม่เกิดความสงสัยได้เองคือ โศดาปัตติมรรค

ฉ) นิวรรณ์จัดลงในอกุศลมูล ๓

นิวรรณ์จัดลงในอกุศลมูล ๓ ได้ดังนี้ กามฉันทนิวรรณ์ เป็นสภาวะที่มีโลภะเป็นมูล
พยาบาทนิวรรณ์ เป็นสภาวะที่มีโทสะเป็นมูล ถีนมิตถนิวรรณ์ อุทธัจจกุกกัจฉนิวรรณ์ และวิจิกิจฉา
นิวรรณ์ เป็นสภาวะที่มีโมหะเป็นมูล

^{๓๘} ดูรายละเอียดใน ที.ม.อ. (ไทย) ๒/๓๕๕.

๓.๓ ลักษณะที่จิตตกนินวรณ์

ลักษณะที่จิตตกของนินวรณ์ ๕ ประการ คือ

๑. กามฉันทนินวรณ์ หมายถึง ธรรมชาติที่เป็นเครื่องกั้นความดีคือ ติดใจในกามคุณ อารมณ์ ๕

ลักษณะที่จิตตกของ โลกเจตสิก

อารมณ์มกคหฺกฺขโณ มีการถือมั่นซึ่งอารมณ์ เป็นลักษณะ

อภิสงฺกรโส มีการติดใจในอารมณ์ เป็นกิจ

อปฺริจาคปจฺจุปฺภูจฺจาโน มีการไม่ปริจาค เป็นผล

สํโยชนียชฺมเมสฺสุ อสฺสาททสฺสนปฺทฺฐจฺจาโน มีการคู่ด้วยความยินดีในสังโยชนธรรม เป็นเหตุใกล้^{๘๕}

องค์ธรรมของกามฉันทนินวรณ์ องค์ธรรมได้แก่ โลกเจตสิก ที่ใน โลกมุลจิต ๘

ลักษณะการเกิดของ โลกเจตสิก ธรรมชาติที่ยึดติดใจในอารมณ์ ทำให้จิตเกิดความรู้สึกต้องการให้อารมณ์นั้นๆ มาสนองความต้องการ เมื่อจิตได้ประสบกับอารมณ์ที่ทำให้โลกเจตสิกติดใจในสิ่งอารมณ์นั้นๆ ให้มาตอบสนองความต้องการอยู่ตลอดเวลา^{๘๖}

๒. พยาบาทนินวรณ์ หมายถึง ธรรมชาติที่เป็นเครื่องกั้นความดี คือ ความโกรธที่มุ่งจะปองร้ายผู้อื่น

ลักษณะที่จิตตกของ โทสเจตสิก

จณฺทิกถกฺกฺขโณ มีความหยาบกระด้าง เป็นลักษณะ

นิสฺสยทาหฺนรโส มีการทำให้จิตตนและผู้อื่นหม่นไหม้ เป็นกิจ

ทฺุสนปจฺจุปฺภูจฺจาโน มีการประทุษร้าย การทำลาย เป็นผล

อาฆาตวตฺถุปฺทฺฐจฺจาโน มีอาฆาตวัตถุ (๑๐) เป็นเหตุใกล้^{๘๗}

องค์ธรรมพยาบาทนินวรณ์ องค์ธรรมได้แก่โทสเจตสิกที่ใน โทสมุลจิต ๒

ลักษณะการเกิดของ โทสเจตสิก ธรรมชาติที่ประทุษร้ายอารมณ์ ทำหน้าที่ให้จิตรู้สึกโกรธ ไม่พอใจประทุษร้ายตนและผู้อื่น เหตุที่จะให้เกิดโทสะนั้น มี ๑๐ ประการคือ เพราะคิดว่าเขา

^{๘๕} ดูรายละเอียดใน ขุนสรพกิจโกศล (โกวิท ปัทมะสุนทร), ลักษณะที่จิตตกแห่งปรมัตตธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท คัลเลอร์สโตร์ จำกัด, ๒๕๓๗), หน้า ๑๖.

^{๘๖} ดูรายละเอียดใน สรรค์ชัย พรหมฤทธิ, คู่มือประกอบการศึกษาสภาวะธรรม ๗๒, หน้า ๒๑.

^{๘๗} ขุนสรพกิจโกศล (โกวิท ปัทมะสุนทร), ลักษณะที่จิตตกแห่งปรมัตตธรรม, หน้า ๑๗.

ได้ทำความเสื่อมเสียให้แก่เรา กำลังทำความเสื่อมเสียให้เรา จะทำความเสื่อมเสียให้เรา ได้ทำความเสื่อมเสียให้แก่ผู้ที่เรารัก กำลังทำความเสื่อมเสียให้แก่ผู้ที่เรารัก จะทำความเสื่อมเสียให้แก่ผู้ที่เรารัก ได้ทำคุณประโยชน์ให้แก่ผู้ที่เราเกลียด กำลังทำคุณประโยชน์ให้แก่ผู้ที่เราเกลียด จะทำคุณประโยชน์ให้แก่ผู้ที่เราเกลียดเพราะฐานะอันไม่สมควร เช่น โกรธ ไม่พอใจ ตกใจ หวาดกลัว เสียใจ เกลียดเป็นต้น^{๔๒}

๓. ถีนมิทท นีวรณฺ หมายถึง ธรรมชาติที่เป็นเครื่องกันความดี คือ ความหดหู่ ความที่ถ้อย

ลักษณะที่จตุกกะ ของถีนเจตสิก

อนุสสาหลกฺขณฺ มีการไม่อุตสาหะ เป็นลักษณะ

วีริยวิโนทนรสฺ มีการทำลายความเพียร เป็นกิจ

ลํสิทนปจฺจุปฺภูจฺจํ มีความที่ถ้อย เป็นผล

อโยนิโสมนสิการปทฺภูจฺจํ มีการไม่เอาใจใส่เป็นอันดีต่ออารมณ์ เป็นเหตุใกล้^{๔๓}

องค์ธรรมถีนมิททนีวรณฺ องค์ธรรมได้แก่ถีนเจตสิก ที่ใน อกุศลสสังขาริกจิต ๕

ลักษณะการเกิดของ ถีนเจตสิกธรรมชาติที่ทำให้จิตหดหู่ที่ถ้อย จิตใจไม่จดจ่อต่ออารมณ์^{๔๔}

ลักษณะที่จตุกกะ ของมิททเจตสิก

อกมฺมณฺญตลลกฺขณฺ มีความไม่ควรแก่การงาน เป็นลักษณะ

โอนนรสฺ มีการกั้นกำบังกุศล เป็นกิจ

ลีนตปจฺจุปฺภูจฺจํ มีความหดหู่ที่ถ้อย เป็นผล

อโยนิโสมนสิการปทฺภูจฺจํ มีการไม่เอาใจใส่เป็นอันดีต่ออารมณ์ เป็นเหตุใกล้^{๔๕}

องค์ธรรมถีนมิททนีวรณฺ องค์ธรรมได้แก่มิททเจตสิก ที่ใน อกุศลสสังขาริกจิต ๕

^{๔๒} คุราลละเอียดใน สรรค์ชัย พรหมทฺถายี, คู่มือประกอบการศึกษาสภาวะธรรม ๗๒, หน้า ๒๒.

^{๔๓} ขุนสรรพกิจโกศล (โกวิท ปัทมะสุนทร), ลักษณะที่จตุกกะแห่งปรมัตถธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท คัลเลอร์สโพร จำกัด, ๒๕๓๗), หน้า ๑๘.

^{๔๔} คุราลละเอียดใน สรรค์ชัย พรหมทฺถายี, คู่มือประกอบการศึกษาสภาวะธรรม ๗๒, หน้า ๒๓.

^{๔๕} ขุนสรรพกิจโกศล (โกวิท ปัทมะสุนทร), ลักษณะที่จตุกกะแห่งปรมัตถธรรม, หน้า ๑๘.

ลักษณะการเกิดของมิถเจตสิก ธรรมชาติที่ทำให้เจตสิกที่เกิดร่วมหดหู่ที่อดอย ไม่
จดจ่อต่ออารมณ์^{๔๖}

๔. อุทัจจกุกกุจจนีวรรณ์ หมายถึง ธรรมชาติที่เป็นเครื่องกั้นความดี คือ ความ
ฟุ้งซ่านรำคาญใจ

ลักษณะที่จตุกกะ ของอุทัจจเจตสิก
อวุปสมตกฺขณฺ์ มีความไม่สงบ เป็นลักษณะ
อนวตฺตณฺ์ มีกามไม่มั่นในอารมณ์เดียว เป็นกิจ
กนฺตตฺตปจฺจปฏฺจณฺ์ มีความหวั่นไหว เป็นผล
อโยนิโสมนสิการปฏฺจณฺ์ มีกามไม่เอาใจใส่เป็นอันดีต่ออารมณ์นั้น เป็นเหตุใกล้ ^{๔๗}

องค์ธรรม อุทัจจกุกกุจจนีวรรณ์ องค์ธรรมได้แก่อุทัจจเจตสิก และกุกกุจเจตสิก
อุทัจจเจตสิก องค์ธรรมได้แก่ อุทัจจเจตสิก ที่ใน อกุศลจิต ๑๒ ที่ใน โทสมูลจิต ๒

ลักษณะการเกิด ของ อุทัจจเจตสิก ธรรมชาติที่ไม่ฟุ้งซ่าน ทำหน้าที่ให้จิตซัดสาย
ฟุ้งซ่านไปในอารมณ์ๆ จิตจะไม่มี ความสงบอยู่กับอารมณ์ได้เลยจดจ่อต่ออารมณ์

ลักษณะที่จตุกกะ ของกุกกุจเจตสิก
ปจฺจณฺตปตฺกฺขณฺ์ มีความเดือดร้อนอยู่เนืองๆ ในภายหลัง เป็นลักษณะ
กตาทนฺุโสจนฺ์ มีกามตามเดือดร้อนอยู่เนืองๆ ถึงบาปที่ได้กระทำแล้ว และ
บุญที่ยังไม่ได้กระทำ เป็นกิจ
วิปฺปฏิสํวโรปจฺจปฏฺจณฺ์ มีความกินแหนงใจอยู่ เป็นผล
กตาทตปฏฺจณฺ์ มีกามทำบาป มิได้ทำบุญ เป็นเหตุใกล้ ^{๔๘}

องค์ธรรม อุทัจจกุกกุจจนีวรรณ์ องค์ธรรมได้แก่อุทัจจเจตสิก และกุกกุจเจตสิก
องค์ธรรมได้แก่ กุกกุจเจตสิก ที่ใน อกุศลจิต ๑๒ ที่ใน โทสมูลจิต ๒

ลักษณะการเกิดของ กุกกุจเจตสิก ธรรมชาติที่เร่าร้อนใจ รำคาญใจ ทำหน้าที่ให้จิตมี
ความรู้สึกร้อนใจรำคาญใจในอกุศลที่ได้บาปแล้ว และกุศลที่ยังไม่ได้ทำ^{๔๙}

^{๔๖} ดูรายละเอียดใน สรรค์ชัย พรหมทณฺ์, คู่มือประกอบการศึกษาสภาวะธรรม ๗๒, หน้า ๒๔.

^{๔๗} ขุนสรรพกิจโกศล (โกวิท ปัทมะสุนทร), ลักษณะที่จตุกกะแห่งปรมัตถธรรม, หน้า ๑๖.

^{๔๘} ขุนสรรพกิจโกศล (โกวิท ปัทมะสุนทร), ลักษณะที่จตุกกะแห่งปรมัตถธรรม, หน้า ๑๗.

^{๔๙} ดูรายละเอียดใน สรรค์ชัย พรหมทณฺ์, คู่มือประกอบการศึกษาสภาวะธรรม ๗๒, หน้า ๒๗.

๕. วิจิณณานิวรณ์ หมายถึง ธรรมชาติที่เป็นเครื่องกั้นความดี คือ ความสงสัยลังเล ในใจในสิ่งที่ควรเชื่อ ไม่น่าใจ

ลักษณะที่จตุกกะของวิจิณณาเจตสิก

สัสยลกขณา มีความสงสัย เป็นลักษณะ

กมุปนรธา มีการหวั่นไหวในอารมณ์ เป็นกิจ

อนิจจยปจฺจุปฺภูจฺจนา มีการไม่สามารถตัดสินใจได้ เป็นผล

อโยนิโสมนสิการปทฺฐจฺจนา มีการไม่เอาใจใส่เป็นอันดีต่ออารมณ์ เป็นเหตุใกล้ ^{๕๐}

องค์ธรรมวิจิณณานิวรณ์ องค์ธรรมได้แก่วิจิณณาเจตสิก ที่ วิจิณณาสัมปยุตตจิต ๑

ลักษณะการเกิดของ วิจิณณานิวรณ์ ธรรมชาติที่มีความสงสัย ทำหน้าที่ให้จิตรู้สึก

ลังเลสงสัยในคุณความดี ๘ ประการ คือ สงสัยในพระพุทธเจ้า สงสัยในพระธรรม สงสัยใน

พระสงฆ์ สงสัยในสิกขาบท คือศีล สมาธิ ปัญญา สงสัยชาติที่แล้วมีจริงหรือ สงสัยว่าชาติหน้ามีจริง

หรือ สงสัยว่าทั้งชาตินี้และชาติหน้านั้นมีจริงหรือ สงสัยว่ากรรมที่เป็นเหตุ – ผลเกี่ยวโยงกันไม่ขาด

สายนั้น มีจริงหรือ ธรรมชาติที่ประกอบกับจิตปรุงแต่งจิต ให้จิตรู้สึกเป็นไปในทางอกุศลในทางบาป

เป็นเหตุให้เกิดทุกข์มี ๑๔ ชนิด^{๕๑}

การศึกษาพบว่า นิวรณ์ ๕ เป็น ธรรมอันกั้นจิตไม่ให้บรรลุคุณงามความดี กามฉันท
นิวรณ์เป็นสภาวะที่มีโทษเป็นมูล มีองค์ธรรมคือ โลกเจตสิก ที่ใน โลกมูลจิต ๘ พยาบาทนิวรณ์
เป็นสภาวะที่มีโทษเป็นมูลองค์ธรรมได้แก่โทสเจตสิกที่ใน โทสมูลจิต ๒ ถีนมิทธนิวรณ์ เป็น
สภาวะที่มีโทษเป็นมูล ถีนเจตสิก ที่ใน อกุศลสังขาริกจิต ๕ องค์ธรรมได้แก่มิทธเจตสิก ที่ใน
อกุศลสังขาริกจิต ๕ อุทธัจจกุกกัจจนิวรณ์ เป็นสภาวะที่มีโทษเป็นมูล องค์ธรรมอุทธัจจกุกกัจ
จนิวรณ์ องค์ธรรมได้แก่อุทธัจจเจตสิก และกุกกัจเจตสิก อุทธัจจเจตสิก องค์ธรรมได้แก่อุทธัจจ
เจตสิก ที่ใน อกุศลจิต ๑๒ ที่ใน โทสมูลจิต ๒ และวิจิณณานิวรณ์ เป็นสภาวะที่มีโทษเป็นมูลองค์
ธรรมได้แก่วิจิณณาเจตสิก ที่ในวิจิณณาสัมปยุตตจิต ๑

^{๕๐} ขุนสรพรพกิจโกศล (โกวิท ปัทมะสุนทร), ลักษณะที่จตุกกะแห่งปรมัตถธรรม, หน้า ๑๕.

^{๕๑} ดูรายละเอียดใน สรรค์ชัย พรหมทณีย์, คู่มือประกอบการศึกษาสภาวะธรรม ๗๒, หน้า ๒๔.

๓.๔ นิเวศน์กับความเป็นวัฏจกกรรม

ยังมีธรรมอีกกลุ่มหนึ่งที่ทำให้ผู้ปฏิบัติเข้าใจผิดได้ว่าเป็นสภาวะมีชื่อว่า วัฏจกกรรม^{๔๒} หมายถึง ธรรมเป็นเครื่อง หลอกหลวง ได้แก่กามฉันทนิเวศน์ย่อมหลอกหลวงโดยการอ้าง ความสำคัญว่าไม่ใช่สิ่งปฏิกูล ความพยายามย่อมหลอกหลวงโดยอ้างความสำคัญว่าปฏิกูล ถิ่นมัทธนิเวศน์ ย่อมหลอกหลวงโดยอ้างสมาธิ อุทธัจจะ ย่อมหลอกหลวงโดยอ้างการปรารถนาความเพียรทุกกัจจะ ย่อมหลอกหลวงโดยอ้างความเป็นผู้ใคร่ในศึกษา วิจิจจนา ย่อมหลอกหลวงโดยอ้างการพิจารณาทั้งสอง ที่นำมาคิด มานะย่อม หลอกหลวงด้วยการไม่ข่มตนไว้โดยอ้างความเป็นผู้รู้จักตน มิจฉาทิฎฐิยอม หลอกหลวงด้วยการถือเอาเหตุผลผิดโดยอ้างการใคร่ครวญ การไม่ถึงความเมตตาในเหล่าสัตว์ ย่อม หลอกหลวงโดยอ้างความไม่กำหนด กามสุขัลลิกานุโยค ย่อมหลอกหลวงโดยอ้างการบริโภคนิเวศน์ที่อนุญาต ไว้ การไม่เอื้อเพื่อผู้แผ่ยอมหลอกหลวงโดยอ้างความหมัดจดแห่งการเลี้ยงชีพ มิจฉาอาชี ย่อม หลอกหลวงโดยอ้างความเป็นเอื้อเพื่อผู้แผ่ การคลุกคลีที่ไม่เหมาะสมยอมหลอกหลวงโดยอ้างการ สงเคราะห์เสมอ ปิสุณวจายอมหลอกหลวงโดยอ้างการพูดคำจริง ความเป็นผู้หวังโทษยอม หลอกหลวงโดยอ้างการไม่พูดต่อเสียด ความเป็นผู้หวังโทษยอมหลอกหลวงโดยอ้างการไม่พูดต่อเสียด ความเป็นผู้ประจบยอมหลอกหลวงโดยอ้างการพูดไพเราะ ความริษยาโดยปกปิดยอมหลอกโดยอ้างการ พูดพอประมาณ มายาและสาโดยยอมหลอกหลวงโดยอ้างความเป็นผู้ร่าเริงโดยปกปิด ผรุสวจายอม หลอกหลวงโดยอ้างการพูดข่ม การเพ่งโทษผู้อื่นยอมหลอกหลวงโดยอ้างการตำหนิบาป ความตระหนี่ สกุลยอมหลอกหลวงโดยอ้างการอนุเคราะห์สกุล ความตระหนี่อาวาสยอมหลอกหลวงโดยอ้างความ ต้องการจะให้อาวาสดำรงอยู่ได้นาน ความตระหนี่ธรรมยอมหลอกหลวงโดยอ้างการหลีกเลี่ยงจาก การผูกพันในธรรม ความริษมย์ในการสนทนายอมหลอกหลวงโดยอ้างความริษมย์ในการแสดง ธรรม ความริษมย์ในการคลุกคลียอมหลอกหลวงโดยอ้างการไม่พูดคำหยาบและการอนุเคราะห์หมู่ คณะ ความริษมย์ในการทำงานยอมหลอกหลวงโดยอ้างความเป็นผู้ใคร่ในบุญความร่าร้อนแห่งจิต ย่อมหลอกหลวงโดยอ้างความสังเวช ความไม่พิจารณายอมหลอกหลวงโดยอ้างความเป็นผู้มีศรัทธา มาก ความไม่มีศรัทธาย่อมหลอกหลวงโดยอ้างความใคร่ครวญ ความเป็นผู้ไม่เรียนเอาโดยเคารพที่ ครูสั่งสอนยอมหลอกหลวงโดยอ้างอดตาทิปไตย ความไม่เคารพในเพื่อนผู้ประพฤติพรหมจรรย์ ร่วมกันยอมหลอกหลวงโดยอ้างธรรมาธิปไตย การครอบงำตนและธรรมยอมหลอกหลวงโดยอ้าง โลกาธิปไตย ราคะยอมหลอกหลวงโดยอ้างความเมตตา ความโศกยอมหลอกหลวงโดยอ้างความ

^{๔๒} คำว่า วัฏจก แปลว่า ผู้ลวง, คนคดโกง ดูรายละเอียดใน บริษัทนนทิบุ๊คส์ พับลิเคชั่น จำกัด ,พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน , พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ศิริวัฒนาอินเตอร์ พรีน, ๒๕๔๒), หน้า ๑๐๕๘.

สงสารความร่ำรวยย่อมหลอกลวงโดยอ้างความพลอยยินดี ความทอดทิ้งฉันทะในกุศลธรรมย่อมหลอกลวงโดยอ้างความวางเฉย^{๕๓}

การศึกษาพบว่าวัฏจักรธรรม เป็นธรรมอีกกลุ่มหนึ่งที่ทำให้ผู้ปฏิบัติเกิดความเข้าใจผิดและปกปิดสภาพธรรมที่ปรากฏขึ้น โดยธรรมเป็นเครื่องหลอกลวง อันเป็นสิ่งที่คอยทำให้เกิดความหลงผิดหรือปิดกั้นมิให้ได้เข้าถึงหลักธรรมอันแท้จริงได้

๓.๕ นีวรณในพระสูตร

๑. นีวรณในวัมมิกสูตร

พระอรธรรคถาจารย์ได้วินิจฉัยวัมมิกสูตรไว้ ดังนี้ว่า

ปชห ปญจ นีวรณ ความหมายว่า การละนีสวรณด้วยวิกขัมภนปหานและตังคปหาน ดังนั้น นีสวรณ ๕ อย่างคือ

- ก) กามฉันทนีวรณการพอใจในกามคุณ
- ข) กามฉันทนีวรณ ความคิดร้ายต่อผู้อื่น
- ค) ถีนมิตชนีสวรณ ความหุดหู่ซิมเซา
- ฃ) อุทธัจจกุกกัจจนีสวรณความฟุ้งซ่านและรำคาญ
- ง) วิจิจจณา ความลั้งเลตงสัย^{๕๔}

อิม ปญจ นีวรณ อปฺปทีเน ความหมายว่า ละนีสวรณ ๕ ไม่ได้คำว่า นีสวรณ หมายถึง ธรรมที่กั้นจิตไม่ให้บรรลุความดี เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า นีสวรณธรรม หรือ อวารณีสวรณทั้ง ๕ อย่าง พระอรธรรคถาจารย์ได้กล่าวนีสวรณ ๕ ในพระสูตรต้นตปฏิก พระพุทธเจ้าทรงตรัสเปรียบเทียบนีสวรณ ๕ ว่ากามฉันทนีวรณเหมือนคนเป็นหนี้ กามฉันทนีวรณเหมือนคนมีโรคเบียดเบียน ถีนมิตชนีสวรณเหมือนคนถูกจองจำในเรือนจำ อุทธัจจกุกกัจจนีสวรณเหมือนคนที่เป็นทาส วิจิจจณาเหมือนคนที่เดินทางไกลกันดาร^{๕๕}

^{๕๓} ดูรายละเอียดใน พระธรรมบาลเถระ รจนา, พระเนตติอรธรรคถา, พระธัมมานันทมหาเถระ อัครมหาบัณฑิต ตรวจชำระ พระคันธธราภิวังศ์ แปล, (นครปฐม : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ซีเอไอเซ็นเตอร์, ๒๕๕๑), หน้า ๒๔๖-๒๔๘.

^{๕๔} ดูรายละเอียดใน ที.ที. (บาลี) ๕/๒๒๓/๖๔, ที.ที. (ไทย) ๕/๒๒๓/๖๕.

^{๕๕} ดูรายละเอียดใน ที.ที. (บาลี) ๕/๒๒๓/๖๔, ที.ที. (ไทย) ๕/๒๒๓/๖๕.

นิวรรณ์ ๕ เป็นอกุศลธรรมสิ่งที่กั้นจิตไม่ให้พบกับความสงบคอยเบียดเบียนรบกวนจิต ไม่ให้เกิดสมาธิอันแน่วแน่อันเกิดจากความสงบเหมือนกับจอกแหนที่อยู่เหนือน้ำ ย่อมทำให้ไม่สามารถมองเห็น สิ่งที่อยู่ในน้ำได้ หากยังละไม่ได้ นิวรรณ์ย่อมถูกรอบงำอยู่รำไป ย่อมไม่เกิดความสะดวกอันได้รับจากความสุขเกิดจากวิเวก จึงเป็นเหตุให้เกิดความท้อถอย เกียจคร้านในการปฏิบัติ การจะได้พบธรรมเบื้องสูงยิ่งขึ้นไปก็ไม่ได้ และไม่สามารถเกิดขึ้นได้ เพราะฉะนั้น นิวรรณ์เป็นอุปสรรคที่คอยขัดขวางต่อการปฏิบัติ เพราะคอยกั้นจิตให้ไม่ได้บรรลุลักษณะพิเศษ มี ฌานเป็นต้นได้

เสยฺยถาปี มหาราช อานนฺธยํ หมายความว่า คนที่ละกามฉันทได้เหมือนคนไม่มีหนี้ พระอรรถกถาจารย์กล่าวไว้ในพระสูตรตันตปิฎกที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสเปรียบเทียบการละนิวรรณ์ ๕ ว่า การละกามฉันทนิวรรณ์เหมือนคนไม่มีหนี้ การละกามฉันทนิวรรณ์เหมือนคนไม่มีโรคเบียดเบียน การละดินมิถนิวรรณ์เหมือนคนพ้นจากจองจำ การละอุทฺธจกุกุกุจนิวรรณ์เหมือนคนความเป็นไท การละวิจิกิจจาเหมือนภูมิจนเป็นแดนเกษม^{๕๖}

ในวิภังคปกรณ์ ขุททกวิภังค์ แสดงไว้เป็นภาษาบาลี ไว้ว่า จิตตสฺส อุทฺธจํ อวุปสโสม เจตโส วิกุเขโป ภนตตฺตํ จิตตสฺส อิํ วุจฺจติ อุทฺธจํ ความฟุ้งซ่านแห่งจิต ความไม่สงบแห่งจิต ความกวัดแกว่งแห่งจิต ความพล่านแห่งจิตอันใด นี้เรียกว่า อุทฺธจจะ คือความ ฟุ้งซ่านดังปรากฏในหนังสือคัมภีร์พระอภิธานศัพท์ให้ความหมายว่าตจใจ^{๕๗}

ในพระสูตรตันตปิฎก ทีฆนิกาย สีลขันธวรรคกล่าวไว้ว่า นิวรรณ์ ๕ ในวินัยของพระอริยเจ้าเรียกว่าเครื่องหน่วงเหนี่ยวเครื่องกั้นเครื่องรั้งเครื่องตรึงตราถูกนิวรรณ์ ๕ ปกคลุมหุ้มห่อรัดรั้งตรึงตราเมื่อตายไปแล้วจักเข้าถึงความอยู่ร่วมกับพรหมข้อนี่ไม่เป็นฐานะที่จะมีได้ .^{๕๘} พระพุทธองค์ทรงตรัสไว้ว่า “กถณฺจ ปน ภิกฺขเว ภิกฺขุ ฆมฺเมสุ ฆมฺมานุปสฺสึ วิหริตี. อิธ ภิกฺขเว ภิกฺขุ ฆมฺเมสุ ฆมฺมานุปสฺสึ วิหริตี ปณฺจสุ นิวรณฺสุ . กถณฺจ ปน ภิกฺขเว ภิกฺขุ ฆมฺเมสุ ฆมฺมานุปสฺสึ วิหริตี ปณฺจสุ นิวรณฺสุ” แปลว่า “ภิกษุตามรู้ในสภาวะธรรมว่าเป็นสภาวะธรรมอยู่อย่างไรเล่า ภิกษุในพระศาสนานี้ตามรู้ในสภาวะธรรมคือนิวรรณ์ ๕ ว่าเป็นสภาวะธรรม ภิกษุตามรู้ในสภาวะธรรมคือนิวรรณ์ ๕ ว่าเป็นสภาวะธรรมอยู่อย่างไรเล่า”

^{๕๖} ดูรายละเอียดใน ที.ที. (บาลี) ๘/๒๒๓/๓๔, ที.ที. (ไทย) ๘/๒๒๓/๓๕.

^{๕๗} สมาคมสำนักเซดุน, คัมภีร์พระอภิธานศัพท์ ฉบับ ว.ผ.ต., (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๑๓), หน้า ๔๘.

^{๕๘} ดูรายละเอียดใน ที.ที. (ไทย) ๑๒/๓๓๕/๒๖๕-๓๓๕.

ภิกษุย่อมตามรู้สภาวะธรรมภายในว่าเป็นสภาวะธรรมอยู่บ้าง ตามรู้สภาวะธรรมภายนอกว่าเป็นสภาวะธรรมอยู่บ้าง ตามรู้สภาวะธรรมทั้งภายในและภายนอกว่าเป็นสภาวะธรรมอยู่บ้าง ตามรู้สภาวะคือความเกิดขึ้นในสภาวะธรรมอยู่บ้าง ตามรู้สภาวะคือความดับในสภาวะธรรมอยู่บ้าง ตามรู้สภาวะคือทั้งความเกิดขึ้นทั้งความดับไปในสภาวะธรรมอยู่บ้าง

เธอย่อมเป็นอยู่อีกอย่างหนึ่ง คือ สติของเธอย่อมปรากฏว่ามีเพียงสภาวะธรรม เพื่อปัญญาและการระลึกขันธ์ๆ ขึ้นไปเท่านั้น เธอเป็นผู้ที่อยู่ อย่างไม่ถูกค้นหาและทักท้วงเข้าอิงอาศัยและไม่ถ่อมมันอะไรๆ ในโลกอย่างนี้แลภิกษุชื่อว่าตามรู้ในสภาวะธรรมคือนิเวศน์ ๕ ว่าเป็นสภาวะธรรมอยู่”^{๔๕}

๒. การพิจารณานิเวศน์ตามแนวรัชมานুষปัสสนาสติปัญญา

ในมัชฌิมนิกาย มูลปณณาสกั พระอรชตถาจารย์ได้กล่าวไว้ว่า เมื่อกามฉันทนิเวศน์ มีภายในจิต ย่อมรู้ชัดว่า กามฉันทนิเวศน์มีอยู่ภายในจิตเมื่อกามฉันทนิเวศน์ ไม่มีภายในจิต ย่อมรู้ชัดว่ากามฉันทนิเวศน์ไม่มีอยู่ภายในจิตความที่กามฉันทนิเวศน์เกิดขึ้นแล้ว ย่อมเกิดขึ้นด้วยประการใด ย่อมรู้ประการนั้นด้วยความที่กามฉันทนิเวศน์เกิดขึ้นแล้วเสียได้ด้วยประการใด ย่อมรู้ประการนั้นด้วยความที่กามฉันทนิเวศน์อันตนละเสียแล้ว ไม่เกิดขึ้นต่อไปด้วยประการใดย่อมรู้ประการนั้นด้วย”^{๖๐}

เมื่อพยาบาทนิเวศน์ มีภายในจิต ย่อมรู้ชัดว่า พยาบาทนิเวศน์มีอยู่ภายในจิตเมื่อพยาบาทนิเวศน์ ไม่มีภายในจิต ย่อมรู้ชัดว่า พยาบาทนิเวศน์ไม่มีอยู่ภายในจิตความที่พยาบาทนิเวศน์เกิดขึ้นแล้ว ย่อมเกิดขึ้นด้วยประการใด ย่อมรู้ประการนั้นด้วยความที่พยาบาทนิเวศน์เกิดขึ้นแล้วเสียได้ด้วยประการใด ย่อมรู้ประการนั้นด้วยความที่พยาบาทนิเวศน์อันตนละเสียแล้ว ไม่เกิดขึ้นต่อไปด้วยประการใดย่อมรู้ประการนั้นด้วย”^{๖๑}

เมื่อถีนมิทชนิเวศน์ มีภายในจิต ย่อมรู้ชัดว่า ถีนมิทชนิเวศน์มีอยู่ภายในจิตเมื่อถีนมิทชนิเวศน์ ไม่มีภายในจิต ย่อมรู้ชัดว่า ถีนมิทชนิเวศน์ไม่มีอยู่ภายในจิตความที่ถีนมิทชนิเวศน์เกิดขึ้นแล้วย่อมเกิดขึ้นด้วยประการใด ย่อมรู้ประการนั้นด้วยความที่ถีนมิทชนิเวศน์เกิดขึ้นแล้วเสียได้ด้วย

^{๔๕} พระโสภณมหาเถระ (มหาสิสยาตอ), มหาสติปัญญาสูตร ทางสู่พระนิพพาน, หน้า ๓๐๕-๓๐๖.

^{๖๐} คูรายละเอียดยใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๑๕/๑๑๒.

^{๖๑} คูรายละเอียดยใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๑๕/๑๑๒.

ประการใด ย่อมรู้ประการนั้นด้วยความที่ถีนมิทธนิวรรณ์อันตนละเสียแล้ว ไม่เกิดขึ้นต่อไปด้วย
ประการใดย่อมรู้ประการนั้นด้วย^{๖๒}

เมื่ออุทัจจกุกุจจนิวรรณ์ มีภายในจิต ย่อมรู้ซัดว่า อุทัจจกุกุจจนิวรรณ์มีอยู่ภายใน
จิตเมื่ออุทัจจกุกุจจนิวรรณ์ ไม่มีภายในจิต ย่อมรู้ซัดว่า อุทัจจกุกุจจนิวรรณ์ไม่มีอยู่ภายในจิต
ความที่อุทัจจกุกุจจนิวรรณ์เกิดขึ้นแล้ว ย่อมเกิดขึ้นด้วยประการใด ย่อมรู้ประการนั้นด้วยความที่
อุทัจจกุกุจจนิวรรณ์เกิดขึ้นแล้วเสียได้ด้วยประการใด ย่อมรู้ประการนั้นด้วยความที่อุทัจจกุกุจ
นิวรรณ์อันตนละเสียแล้ว ไม่เกิดขึ้นต่อไปด้วยประการใดย่อมรู้ประการนั้นด้วย^{๖๓}

เมื่อวิจิจจนิวรรณ์ มีภายในจิต ย่อมรู้ซัดว่า วิจิจจนิวรรณ์มีอยู่ภายในจิตเมื่อ
วิจิจจนิวรรณ์ ไม่มีภายในจิต ย่อมรู้ซัดว่า วิจิจจนิวรรณ์ไม่มีอยู่ภายในจิตความที่วิจิจจนิวรรณ์
เกิดขึ้นแล้ว ย่อมเกิดขึ้นด้วยประการใด ย่อมรู้ประการนั้นด้วยความที่วิจิจจนิวรรณ์เกิดขึ้นแล้วเสีย
ได้ด้วยประการใด ย่อมรู้ประการนั้นด้วยความที่วิจิจจนิวรรณ์อันตนละเสียแล้ว ไม่เกิดขึ้นต่อไป
ด้วยประการใดย่อมรู้ประการนั้นด้วย^{๖๔}

ด้วยวิธีนี้ ภิกษุพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายภายในอยู่ พิจารณาเห็นธรรมใน
ธรรมทั้งหลายภายนอกอยู่ หรือพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายทั้งภายในทั้งภายนอกอยู่
พิจารณาเห็นธรรมเป็นเหตุเกิดในธรรมทั้งหลายอยู่ พิจารณาเห็นธรรมเป็นเหตุดับในธรรมทั้งหลาย
อยู่ หรือพิจารณาเห็นทั้งธรรมเป็นเหตุเกิดทั้งธรรมเป็นเหตุดับในธรรมทั้งหลายอยู่หรือว่า ภิกษุนั้น
มีสติปรากฏอยู่เฉพาะหน้าว่า ‘ธรรมมีอยู่’ ก็เพียงเพื่ออาศัยเจริญญาณ เจริญสติเท่านั้น ไม่อาศัย
(ค้นหาและทฤษฎี)อยู่ ไม่ยึดมั่นถือมั่นอะไรๆในโลก ภิกษุจึงชื่อว่าพิจารณาเห็นธรรมในธรรม
ทั้งหลาย คือ นิวรรณ์ ๕ ประการอยู่^{๖๕}

จากการศึกษาพบว่า นิวรรณ์ทั้ง ๕ อย่างนั้น ใดๆอย่างหนึ่งเกิดขึ้นแล้ว ย่อมห้าม หรือ
กัณสมาริและปัญญา ไม่ให้เกิดขึ้น เมื่อสมาริและปัญญามีอยู่แล้ว นิวรรณ์ทั้ง ๕ ก็ไม่มี เหมือนกับว่า

^{๖๒} คุรยละเอียดใน ม.นุ. (ไทย) ๑๒/๑๑๕/๑๑๒.

^{๖๓} คุรยละเอียดใน ม.นุ. (ไทย) ๑๒/๑๑๕/๑๑๓.

^{๖๔} คุรยละเอียดใน ม.นุ. (ไทย) ๑๒/๑๑๕/๑๑๓.

^{๖๕} คุรยละเอียดใน ม.นุ. (ไทย) ๑๒/๑๑๕/๑๑๓.

แสงสว่างมีแล้ว ความมืดก็ย่อมไม่มีได้นั้น^{๖๖} เพราะใน หมวดสุดท้ายของมหาสติปัฏฐานสูตร ชื่อว่าธรรมานุปัสสนา คือ การตามรู้สภาวะธรรม เป็นการกำหนดกายใจรวมทั้งสิ่งอื่นภายนอกที่ส่วนมองเห็นว่ากายนี้ที่ประชุมของธาตุ เป็นภาวะคิดอ่านทำการ และไม่ยึดว่าเป็นธาตุของใคร ไม่ยึดว่าใครเป็นผู้คิดอ่าน หากมีเพียงสภาวะธรรมทางกายและใจที่เกิดขึ้นและดับไปตามเหตุปัจจัย

---

^{๖๖} พระธรรมเจดีย์ (ประกอบ ธรรมเสฏโฐ ป.ธ. ๘), ธรรมวิภาคบรรยาย สำหรับนักธรรมและธรรมศึกษาชั้นตรี –โท-เอก ฉบับกรมการศาสนา, หน้า ๖๘-๖๙.

บทที่ ๔

ศึกษาแนวทางการเจริญวิปัสสนาโดยอาศัยนิเวศน์เป็นอารมณ์

ในคัมภีร์พระไตรปิฎกได้กล่าวถึงเจ้าชายสิทธัตถะราชกุมาร ได้เสด็จออกสู่มหาภิเนษ - กรรมณ^๑ เริ่มบำเพ็ญเพียรทางจิต^๒ เป็นการเจริญวิปัสสนากรรมฐาน โดยการเจริญสมถกรรมฐานทำให้จิตสงบจากนิวรณ์ธรรมอันเป็นขัณฑ์มาอุปสนาสติปัญญาเมื่อจิตตั้งมั่นเป็นสมาธิแล้วยกขึ้นเป็นบาทฐานของวิปัสสนากรรมฐานเจริญจนได้ตรัสรู้อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณได้เป็นพระพุทธเจ้าอีกด้วยหลักธรรมที่ปรากฏอยู่ตามธรรมชาติ มีชื่อเรียกว่าอริยสัจ ๔ ประการ หลังจากนั้นพระพุทธเจ้าทรงตรัสสอนเวไนยสัตว์ผู้มีสติปัญญาสามารถแนะนำให้รู้ตามความเป็นจริงที่พระองค์ได้ตรัสรูมา นั้นดั่งนั้น ผู้วิจัยได้วางเป็นกรอบแนวทางการศึกษา มีดังนี้

๔.๑ นิยามความหมาย

๔.๒ การเจริญวิปัสสนา ๔ แบบ

๔.๓ การเจริญวิปัสสนาแบบสมถยานิก

๔.๔ การเจริญวิปัสสนาแบบวิปัสสนายานิก

๔.๕ การเจริญวิปัสสนาแบบมัชฌิมา

๔.๑ นิยามความหมาย

วิปัสสนา แปลว่า เห็นประจักษ์แจ้งพระไตรลักษณ์ในรูปที่เห็น เสียงที่ได้ยิน อากาที่เคลื่อน ไหวใจที่คิดเป็นต้น เป็นวิธีการเจริญที่จะนำกายและใจของผู้เจริญให้เข้าถึงสภาวะดับสงบเย็น(นิพพาน)ได้^๓ ถ้าต้องการสุขแท้สุขถาวรที่ไม่กลับมามากข์อีกก็ต้องดำเนินไปตามหนทางนี้เท่านั้นไม่มีทางอื่นความรู้สึกรู้สึกของผู้เจริญหลายคน คิดว่า “การเจริญสมถกรรมฐานดีกว่า วิปัสสนากรรมฐานเพราะสมถะฝึกแล้วทำให้หะได้ รู้ใจคนอื่นได้เสกคาถาอาคมได้ส่วนวิปัสสนาทำไม่ได้ ”

^๑ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๘๗.

^๒ คูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๗๕/๓๐๓-๓๐๔.

^๓ คูรายละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๓/๓๐๑.

แต่ถึงอย่างไรก็ตาม ผู้เจริญสมถกรรมฐานก็ยังเป็นเพียงปุถุชนที่ยังต้องเวียนว่ายตายเกิดใน ๓๑ ภูมิ
 หาที่สุดของภพชาติไม่ได้ยังต้องตกอบายทรมานในนรกอีกส่วนผู้เจริญวิปัสสนานั้นถึงแม้จะเหาะ
 ไม่ได้เสกคาถาไม่ขลัง แต่เมื่อบรรลุได้เพียงขั้นโศคาบันเท่านั้น ก็จะเหลือภพชาติเพียง๑ชาติเป็น
 อย่างยิ่ง และตั้งแต่ชาตินี้เป็นต้นไปก็จะไม่ตกอบายอีกเลย ไม่ว่าในอดีตจะเคยทำบาปอกุศลไว้
 มากมายปานใดก็ตามก็จะไม่ตกนรกอีกแล้ว ซึ่งมีความหมายตามหลักสัททนต์ดังต่อไปนี้

ก. วิเคราะห์ความหมายตามหลักสัททนต์

คำว่า “วิปัสสนา” ตามคัมภีร์ บาลี ไวยากรณ์ มาจาก ความหมาย วิ+ทิส+ยุ แปลง ทิส
 เป็น ปสฺส ด้วยสูตรว่า ทิสฺสส ปสฺส ทิสฺส ททฺชา ว แปลง ยุ เป็น อน ด้วยสูตรว่า อนกายนฺนํ ลง อา
 อิตฺติโชตฺกปัจจย ด้วยสูตรว่า อิตฺติยมโต อาปจฺโย มีวิเคราะห์ว่า “อนิจฺจาทิวเสน วิวิ เชน อากาเรน
 ปสฺสตีติ วิปสฺสนา อนิจฺจานุปสฺสนาทิกา ภาวนาปญฺญา”^๔ แปลว่า ธรรมชาติ ที่ชื่อว่า วิปัสสนา เพราะ
 อรรถวิเคราะห์ว่า เห็นสังขารธรรม โดยอาการต่างๆด้วยอำนาจอนิจจลักษณะเป็นต้น ได้แก่ ภาวนา
 ปัญญา มีอนิจจานุปัสสนาเป็นต้น หรือวิเคราะห์ “วิวิธํ อนิจฺจาทิกํ สงฺขารेषุ ปสฺสตีติ วิปสฺสนา
 แปลว่า ปัญญาที่เห็นสภาวะต่างๆ มีอนิจจลักษณะเป็นต้นในสังขาร”^๕

ข. ความหมายตามอรรถนัย

ในพระสุตตันตปิฎกได้ให้ความหมายว่า “ปัญญาเห็นแจ้ง รู้ชัด ในธรรมทั้งปวง มี
 ชั้น ๕ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญูณ ๖ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ๗ เห็นทั้งคุณ ทั้งโทษ
 ทางออกจากกาม อินทรีย์ ๕ ตามความเป็นจริง คือเห็นทุกข์ เห็นความดับทุกข์ ทั้งหลายไม่เหลือ”^๖

ในคัมภีร์ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค อรรถกถา และอภิธรรม ชัมมสังคณีอัฐฐสาลินี
 อรรถกถา ได้ให้ความหมายไว้ว่า “ปัญญาใดๆ ย่อมเห็นสังขตธรรมมีชั้นเป็นต้นด้วยอาการ

^๔ ดูรายละเอียดใน วิกาวิณี.(บาลี) ๒๖๗.

^๕ พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ. ๘ ราชบัณฑิต), สัททวิเคราะหฺ, หน้า ๖๑๗.

^๖ ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๓๓/๑๔๗.

^๗ ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๘๒/๗๐.

^๘ ดูรายละเอียดใน ส.ม. (ไทย) ๑๕/๑๐๗๑/๕๘๓.

ต่างๆ ที่มีความไม่เที่ยงเป็นต้น ฉะนั้น ปัญญานั้น ชื่อว่า วิปัสสนา”^๕

คัมภีร์อรรถกถาให้ความหมายที่พอจะสรุปได้ดังนี้

- ๑) คัมภีร์อรรถกถาทุกนิบาต ให้ความหมายว่า ปัญญาที่กำหนดรู้สังขาร^๖
- ๒) คัมภีร์อรรถกถาทุกนิบาต ให้ความหมายว่า การใคร่ครวญธรรม หมายถึง การเพ่งพินิจพิจารณาเห็นธรรม โดยความเป็นสภาวะไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และ อนัตตา^๗
- ๓) เอกัคคตาคติและสังขารปริคคหวิปัสสนาญาณ ปัญญาเห็นแจ้งการกำหนดสังขารว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา^๘
- ๔) ความเห็นแจ้งธรรมด้วยปัญญาอันยิ่ง ที่กำหนดรู้สังขารคือ ปัญญาอันยิ่งและความเห็นแจ้งในธรรมคือเบญจขันธ์^๙
- ๕) ปัญญาภิรยาที่รู้ชัด ความวิจย ความเลือกสรร ความวิจยธรรม ความกำหนดหมาย ความเข้าไปกำหนด ความเข้าไปกำหนดเฉพาะ ภาวะที่รู้ภาวะที่ฉลาด ภาวะที่รู้ละเอียดความรู้อย่างแจ่มแจ้ง ความคันคิด ความใคร่ครวญปัญญาเหมือนแผ่นดิน ปัญญาเครื่องทำลายกิเลส ปัญญาเหมือนปลุก ปัญญาปัญญาในทรีย์ปัญญาพละ ปัญญาเหมือนศีลตรา ปัญญาเหมือนปราสาท ความสว่างคือปัญญา แสงสว่างคือ ปัญญาปัญญาเหมือนประทีป ปัญญาเหมือนดวงแก้ว ความไม่หลงมกมาย ความเลือกเฟ้นธรรมสัมมาทิฐิ^{๑๐}
- ๖) วิปัสสนา คือความรู้ที่ทำให้เกิดความเห็นแจ้ง เข้าใจสภาวะของสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริงมี ๘ อย่าง คือ ๑) อุทยัพพยานวิปัสสนาญาณ ญาณอันตามเห็นความเกิดและดับ ๒) กังคานวิปัสสนาญาณ ญาณอันตามเห็นความสลาย ๓) ภยตูปัญฐานญาณ ญาณอันหยั่งเห็นสังขารปรากฏเป็นของน่ากลัว ๔) อาทีนวานวิปัสสนา ญาณอันตามเห็นโทษ ๕) นิพพิทานวิปัสสนาญาณ ญาณอันตามเห็นด้วยความหน่าย ๖) มุจฺฉิกมยตาญาณ ญาณอันคำนึงด้วยใคร่จะพ้นไปเสีย ๗) ปฏิสังขานวิปัสสนาญาณ ญาณตามเห็นการพิจารณาหาทาง ๘) สังขารูปกขาญาณ ญาณอัน

^๕ดูรายละเอียดใน ขุ.ป.อ. (บาลี) ๑/๑๕๕/๓๒๘, อภิ.สง.อ. (บาลี) ๑๐๐/๑๐๐๐.

^๖ดูรายละเอียดใน อจ.ทุก.อ. (บาลี) ๒/๑๓๓/๗๑.

^๗ดูรายละเอียดใน อจ.สตุตค.อ. (บาลี) ๓/๒๐/๑๖๕, อจ.สตุตค.ฎีกา. (บาลี) ๓/๒๐/๑๕๒.

^๘ดูรายละเอียดใน อจ.ขตุก.อ. (บาลี) ๒/๒๕๔/๔๔๓.

^๙ดูรายละเอียดใน อจ.สตุตค.อ. (บาลี) ๒/๕๒/๓๖๖.

^{๑๐}ดูรายละเอียดใน อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๕๕/๓๖.

เป็นไปโดยความเป็นกลางต่อสังขาร ๕) สัจจานุโลมิกญา ฌ หรืออนุโลมญาณ ญาณเป็นไปโดยอนุโลมแก่การหยั่งรู้หรือริยัสัจ^๕

ในพระไตรปิฎกท่านได้ให้ความหมายของคำว่า “วิปัสสนา”^๖ ตามหลักคัมภีร์มาจากคำว่า “วิ + ปสฺสนา วิแปลว่าแจ้ง , จริง, วิเศษ ปสฺสนาแปลว่าเห็น (ปามณฺญา)” เมื่อกล่าวโดยความหมาย คือ (๑) ปัญญาเห็นแจ้ง เห็นชัด รูป-นาม , อริยสัจ (๒) ปัญญาเห็นโดยอาการต่างๆ มีเห็นไตรลักษณ์, ปฏิจจสมุปบาท (๓) ปัญญาเห็นแปลกประหลาด (อัศจรรย์ในสิ่งที่ได้เห็นในขณะเจริญ)

วิปัสสนา คือ การเอาสติเข้าไปตามดูตามสังเกตเข้าไปจดจ่อ เข้าไปใส่ใจ ต่อสภาวะลักษณะที่ปรากฏในขณะนั้นและต่อความแปรปรวนเปลี่ยนแปลงและความเป็นไปต่างๆ ทั้งการเกิดขึ้น ตั้งอยู่เสื่อมไป ดับไปของรูปของนาม หรือของร่างกายของจิตใจ หรือของรูป เวทนาสัญญาสังขาร วิญญาณ สะสมข้อมูลที่สังเกตได้นั้นมากขึ้นเรื่อยๆ และนำข้อมูลที่ได้จากการตามดูตามสังเกตนั้น มาพินิจพิเคราะห์พิจารณาโดยแยกคาย ให้เห็นว่ารูปนามนั้นเที่ยงหรือไม่เที่ยงเป็นสุขหรือทุกข์หรือความสุขที่ได้มานั้นคุ้มกับความทุกข์ที่ต้องเผชิญหรือไม่อยู่ในอำนาจหรือไม่ เป็นไปตามความปรารถนาหรือไม่ควรค่าแก่การยึดมั่นหรือไม่ ควรหรือไม่ที่จะถือว่าเป็นเรา เป็นของของเราเป็นตัวเป็นตนของเรา ถ้าจะถือว่าสิ่งใดเป็นเราแล้วสิ่งนั้นก็ควรจะอยู่ในอำนาจและเป็นไปตามความปรารถนาของเราอย่างแท้จริง ทั้งนี้ก็เพื่อทำการศึกษาให้เห็นธรรมชาติที่แท้จริงของรูปนามทั้งหลาย ไม่ว่าจะป็นรูปนามภายในภายนอก ในอดีต ปัจจุบัน อนาคตคือให้รู้แจ้งเห็นจริงอย่างชัดเจนด้วยปัญญาของตนเองอย่างทะลุปรุโปร่งโดยไม่มี ความเคลือบแคลงสงสัยใดๆ และไม่ต้องอาศัยความเชื่อผู้อื่นอีกต่อไปเพราะรู้ด้วยปัญญาของตนเอง

พุทธทาสภิกขุ ให้ทัศนะเกี่ยวกับวิปัสสนากรรมฐานว่า โดยที่แท้จริงแล้วคำว่า วิปัสสนาเป็นฐานะ ต้องกินความรวมทั้งสมถภาวนาและวิปัสสนาภาวนา คือ หมายถึงทั้งสมาธิและทั้งปัญญา ยิ่งไปกว่านั้นยังได้รวมเอาศีล ซึ่งยังไม่ใช้ตัวภาวนาเข้าไปอีกด้วยในฐานะเป็นบริวารหรือบาทฐานของสมาธิ เพื่อจะให้เข้าใจการเจริญวิปัสสนาจะนั้นสติดกับสมาธิ จึงเป็นที่ตั้งอาศัยของวิปัสสนา เพราะวิปัสสนานั้นหมายถึง การรู้แจ้งเห็นจริง^๗

^๕ คุรายเอียดใน อภ.จตุกก.อ. (บาลี) ๒/๑๖๒/๓๘๗ , อภ.จตุกก.ฎีกา (บาลี) ๒/๑๖๒/๔๒๕.

^๖ คุรายละเอียดใน ที.มหา. (ไทย) ๑๐/๓๗๓/๓๐๑, ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๐๕/๑๐๑-๑๓๑.

^๗ พุทธทาสภิกขุ, คู่มือมนุษยธรรมฉบับสมบูรณ์, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : สุขภาพใจ , ๒๕๔๑), หน้า ๑๕๘.

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้ให้คำนิยามของ คำว่า วิปัสสนาหมายถึงความเห็น
แจ้ง คือเห็นตรงต่อความเป็นจริงของสภาวะธรรมนั้น ปัญญาที่เห็นไตรลักษณ์อันให้ถอนความหลง
ผิดรู้ผิดในสังขารเสียได้ และยังเป็นการศึกษาปฏิบัติปัญญาให้เกิดความรู้ชัดภาวะของสิ่งทั้งหลาย
ตามที่มันเป็นของมันเอง^{๑๘}

วิปัสสนา จึงหมายถึงการอบรมจิตให้เกิดปัญญา โดยเกิดการพิจารณาทางปัญญาจน
เห็นสภาวะตามความเป็นจริง ที่ปรากฏเป็น หลักของไตรลักษณ์^{๑๙} ว่าเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา
พร้อมทั้งเข้าถึงความหลุดพ้นออกจากกิเลสตัณหาอันเป็นเหตุให้เกิดทุกข์หรือทำให้สิ้นอาสวะ ซึ่ง
หมายถึงการบรรลุธรรมอันสูงสุดในพระพุทธศาสนา คือการเข้าถึงนิพพานเป็นหลักธรรมคำสั่ง
สอนของพระพุทธเจ้า โดยมีหลักการเจริญด้วยวิธีวิปัสสนากรรมฐาน

จากการศึกษาความหมายของคำว่า “วิปัสสนา” สรุปได้ว่า วิปัสสนา คือ ตัวปัญญาที่รู้
แจ้งรูป – นาม โดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นต้น วิปัสสนาเมื่อว่าโดยองค์ธรรมคือ ปัญญาเจตสิก
และ สหชาตธรรมที่เกิดร่วมกับปัญญา ได้แก่ วิริยะ สัมปชัญญะ สติ และสมาธิ เป็นต้นตามที่กล่าว
มาได้ว่าการที่ผู้เจริญเริ่มแรกนั้นจะต้องพบกับนิเวศชนิดใดชนิดหนึ่งจะพบกับชนิดใดมากน้อยนั้น
ก็แล้วแต่กำลังสติในการกำหนด

๔.๒. การเจริญวิปัสสนา ๔ แบบ

คัมภีร์อรรถกถาอธิบายว่า โสภณา วุฏฐหิตฺวา อสุสาสปสุสาเส วา ปริคฺคณฺหาติ
ฉานนฺจกานี วา^{๒๐} แปลว่า “ภิกษุผู้นั้นออกจากฉานนั้นแล้ว ย่อมกำหนดรู้ลมหายใจเข้าออก หรือองค์
ฉาน” ข้อความนี้กล่าวถึงผู้บรรลุฉานด้วยการเจริญอานาปานสติแล้วเจริญวิปัสสนาด้วยการ
กำหนดรู้ลมหายใจเข้าออกหรือองค์ฉาน แต่ความจริงแล้วมิได้มุ่งแสดงว่า ถ้าไม่บรรลุฉานก็เจริญ
วิปัสสนาไม่ได้ เพราะธรรมที่เป็นกามาวจรควรเป็นอารมณ์ของสมถยานิกและวิปัสสนายานิก
กำหนดรู้สัจจญาณยาวสั้นของลมหายใจเข้าออกซึ่งจัดเป็นบัญญัติ ส่วนวิปัสสนายานิกกำหนดรู้
สภาวะเคลื่อนไหวของลมหายใจที่กระทบจมูก ซึ่งจัดเป็น โภกฐัพพารมณฺอันเป็นการกระทบ

^{๑๘} พระธรรมปิฎก, (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๗๖.

^{๑๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๕.

^{๒๐} ดูรายละเอียดใน ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๓๕๗.

ระหว่างวาโยธาตุกับปลายจุมหรือริมฝีปากบน โดยโณฏฐัพพารมณั์นับเข้าในธรรมานุปีสสนา (โณฏฐัพพารมณั์เป็นปรมัตถ์)^{๒๑}

ในการเจริญวิปีสสนา จำแนกรูปแบบออกได้เป็น ๔ แบบ ดังนี้

ก. สมถปุพพังคมวิปีสสนา วิปีสสนามีสมถะนำหน้า เรียกเต็มว่า สมถปุพพังคมวิปีสสนากาวนา การเจริญวิปีสสนาโดยมีสมถะนำหน้า ^{๒๒}“สมถปุพพังคม วิปีสสนั ภาเวติ เจริญวิปีสสนามีสมถะนำหน้า ” ความที่จิตเป็นเอกัคคตารมณั์ไม่ฟุ้งซ่านด้วยอำนาจแห่งเนกขัมมะ เป็นสมาธิ ชื่อว่าวิปีสสนา เพราะมีสภาวะพิจารณาเห็นธรรมที่เกิดในสมาธินั้น โดยความไม่เที่ยง โดยความเป็นทุกข์ โดยความเป็นอนัตตา สมถะจึงมีก่อน วิปีสสนามีภายหลัง^{๒๓}

ข. วิปีสสนापุพพังคมสเถ สมถะมีวิปีสสนานำหน้า เรียกเต็มว่า วิปีสสนापุพพังคมสมถะกาวนาการเจริญสมถะโดยมีวิปีสสนานำหน้า ^{๒๔}“วิปีสสนापุพพังคม สมถั ภาเวติ เจริญสมถะมีวิปีสสนานำหน้า ” เพราะมีสภาวะพิจารณาเห็นโดยความไม่เที่ยง ชื่อว่าวิปีสสนา เพราะมีสภาวะพิจารณาเห็นโดยความเป็นทุกข์ ชื่อว่าวิปีสสนา เพราะมีสภาวะพิจารณาเห็นโดยความเป็นอนัตตา สภาวะที่จิตปล่อยธรรมทั้งหลายที่เกิดในวิปีสสนานั้นเป็นอารมณ์ และสภาวะที่จิตเป็นเอกัคคตารมณั์ไม่ฟุ้งซ่าน เป็นสมาธิวิปีสสนาจึงมีก่อน สมถะมีภายหลัง^{๒๕}

ค. ยุคันทสมถวิปีสสนา สมถะและวิปีสสนาเข้าคู่กัน เรียกเต็มว่า สมถวิปีสสนายุคันทกาวนาการเจริญสมถะและวิปีสสนาคู่ไปด้วยกัน ^{๒๖} ธรรมุทฺธจฺจวึคฺคหิตั มานสิ โหติ สมถะและวิปีสสนาคู่กันไป” ด้วยอาการ ๑๖ อย่าง

๑) ด้วยมีสภาวะเป็นอารมณ์	๒) ด้วยมีสภาวะเป็นโคจร
๓) ด้วยมีสภาวะละ ๔	) ด้วยมีสภาวะสละ
๕) ด้วยมีสภาวะออก ๖	) ด้วยมีสภาวะหลีกออก
๗) ด้วยมีสภาวะเป็นธรรมละเอียด ๘	) ด้วยมีสภาวะเป็นธรรมประณีต
๘) ด้วยมีสภาวะหลุดพ้น ๑๐	) ด้วยมีสภาวะไม่มีอาสวะ
๑๑) ด้วยมีสภาวะเป็นเครื่องข้าม ๑๒	) ด้วยมีสภาวะไม่มีนิमित

^{๒๑} พระญาณชเรธา (เลิศสยาคอ), อานาปานทีปนี, หน้า ๕๕.

^{๒๒} คุรยลเถยคใน พ.ป. (ไทย) ๓๑/๕๓๕/๔๓๓ , ๓๑/๒/๔๑๔.

^{๒๓} พ.ป. (บาลี) ๓๑/๒/๓๐๗, พ.ป. (ไทย) ๓๑/๒/๔๑๔.

^{๒๔} คุรยลเถยคใน ม.อ.อ. (บาลี) ๑/๑๐๕, วิสุทฺธิ. (บาลี) ๒/๓๓๓.

^{๒๕} พ.ป. (บาลี) ๓๑/๔/๓๑๐, พ.ป. (ไทย) ๓๑/๔/๔๑๘.

^{๒๖} คุรยลเถยคใน ม.อ.(ไทย) ๑๔/๑๕๓-๖๕/๑๖๖-๑๒๒, ม.อ.อ. (บาลี) ๓/๔๕๕-๕๐๐ .

- ๑๓) ด้วยมีสภาวะไม่มีปณิหิตะ ๑๔) ด้วยมีสภาวะเป็นสุญญตะ
๑๕) ด้วยมีสภาวะมีรสเป็นอย่างเดียวกัน ๑๖) ด้วยมีสภาวะเป็นคู่กันไม่ล่วง

เมื่อละอุทัจจะ จึงมีสมาธิ คือ ความที่จิตเป็นเอกัคคตารมณ์ ไม่ฟุ้งซ่าน มีนิโรธเป็นอารมณ์ เมื่อภิกษุนั้นละอวิชชา จึงมีวิปัสสนา เพราะมีสภาวะพิจารณาเห็น มีนิโรธเป็นอารมณ์ ด้วยประการดังนี้ สมณะและวิปัสสนาจึงมีรสเป็นอย่างเดียวกัน เป็นคู่กัน ไม่ล่วงเลยกันด้วยมีสภาวะเป็นอารมณ์^{๒๖}

ง. ธรรมุทฺธจฺจวิคคหิตมานัส วิชิเจริญฺเมื่อจิตถูกชักให้เขวด้วยธรรมุทฺธจฺจ คือความฟุ้งซ่านธรรมหรือตื้นธรรม (ความเข้าใจผิดยึดเอาผลที่ประสบในระหว่างว่าเป็นนิพพาน)^{๒๗}

“ธรรมุทฺธจฺจวิคคหิต มานสํ โหติ มิใจถูกอุทัจจะในธรรมกันไว้ ” มิใจถูกอุทัจจะในธรรมกันไว้ ในเวลาที่จิตตั้งมั่นสงบอยู่ภายใน มีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น ตั้งมั่นอยู่มรรคก็เกิดแก่เธอ^{๒๘} จิตย่อมกวัดแกว่ง หวั่นไหวเพราะโอภาส เพราะญาณ เพราะปีติเพราะปีสัสทธิ เพราะสุข เพราะอิโมกข์ เพราะปีคหะ เพราะอุปีฏฐาน เพราะอุเบกขา เพราะน้อมนึกถึงอุเบกขาและนิกันติ^{๒๙}

พระอานนทกล่าวย่ำว่า ผู้ใดก็ตามไม่ว่าจะเป็นภิกษุหรือภิกษุณี ย่อมทำให้แจ้งอรหัตต์ในสำนักของเรา ด้วยมรรคครบทั้ง ๔ ประการหรือมรรคใดมรรคหนึ่งในมรรค ๔ ประการนี้ คือ

๑. ภิกษุ เจริญวิปัสสนาอันมีสมณะนำหน้าเมื่อเธอเจริญวิปัสสนาอันมีสมณะนำหน้าอยู่ มรรคเกิดขึ้นเธอเสพคู้ญ เจริญ ทำให้มากซึ่งมรรคนั้นเมื่อเธอเสพคู้ญ เจริญ ทำให้มาก ซึ่งมรรคนั้นสังโยชน์ทั้งหลายย่อมถูกละได้ อนุสัยทั้งหลายย่อมสิ้นไป

๒. ภิกษุเจริญสมณะอันมีวิปัสสนาหน้าหน้าเมื่อเธอเจริญสมณะอันมี วิปัสสนาหน้าหน้าอยู่มรรคเกิดขึ้นเธอเสพคู้ญ เจริญ ทำให้มากซึ่งมรรคนั้นเมื่อเธอเสพคู้ญ เจริญ ทำให้มากซึ่งมรรคนั้นสังโยชน์ทั้งหลายย่อมถูกละได้ อนุสัยทั้งหลายย่อมสิ้นไป

๓. ภิกษุเจริญสมณะและวิปัสสนาคบคู่กันเมื่อเธอเจริญสมณะและวิปัสสนาคบคู่กันอยู่มรรคเกิดขึ้นเธอเสพคู้ญ เจริญ ทำให้มาก ซึ่งมรรคนั้นเมื่อเธอเสพคู้ญ เจริญ ทำให้มาก ซึ่งมรรคนั้นสังโยชน์ทั้งหลายย่อมถูกละได้ อนุสัยทั้งหลายย่อมสิ้นไป

^{๒๖} คุรายละเอียคใน ขุ.ป. (บาลี) ๓๑/๕/๓๑๑-๓๑๕, ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๕/๔๒๐-๔๒๔.

^{๒๗} คุรายละเอียคใน ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๕๔๒-๓/๔๔๕-๘.

^{๒๘} คุรายละเอียคใน ขุ.ป. (บาลี) ๓๑/๕/๓๑๕-๓๑๗, ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๕/๔๒๕-๔๒๖.

^{๒๙} คุรายละเอียคใน ขุ.ป. (บาลี) ๓๑/๗/๓๑๗, ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๗/๔๒๖.

๔. ภิกษุผู้มีใจถูกชักให้เขวไปด้วยฉันทมุทัจจแต่ครั้งถึงคราวเหมาะที่จิตนั้นตั้งแน่วสงบสนิทลงได้ในภายใน เค้นชัดเป็นสมาธิ มรรคก็เกิดขึ้นแก่เธอเธอเสพคุณ เจริญ ทำให้มากซึ่งมรรคนั้นเมื่อเธอเสพคุณ เจริญ ทำให้มาก ซึ่งมรรคนั้น สัมโฆชน์ย่อมถูกละได้ อนุสัยสิ้นไป^{๓๑}

๔.๓ การเจริญวิปัสสนาแบบสมถยานิก

สมถยานิก แยกออกเป็น ๒ ศัพท์ คือ สมถ+ยานิก ซึ่งมีความหมาย หลักสัททนต์ ดังต่อไปนี้

๑. วิเคราะห์ความหมายตามหลักสัททนต์

คำว่า สมถ มาจากศัพท์ว่า (สมอุปสม+ถ) สมถะ ^{๓๒}, ความมีจิตตั้งมั่นในอารมณ์เดียว, ความสงบ, สมาธิ กามจฺจนฺทํ สมเมตฺติ สมโถ สมาริที่ยังความพอใจในกามให้สงบลง ชื่อว่า สมถะ สมาธิ กามจฺจนฺทสฺส ปฏิปฺกฺโขติ หิวตุตฺถํท่านกล่าวว่าสมาธิเป็นปฏิปักษ์ต่อกามฉันท, กตเม เทวธมฺมา ภาเวตพฺพวา, สมโถ จ วิปัสสนา จ ^{๓๓} ธรรม ๒ อย่าง ที่พวกเธอควรเจริญ คือสมถะและวิปัสสนา

คำว่า สมถ (สมอุปสม+ถ) ความสงบ, การระงับอธิกรณ์, สมณฺโสโม ความสงบ ชื่อว่า สมถะยา ตสฺมี สมเย จิตฺตสฺส จฺจิติ สมณฺจฺจิติ อวฺภูจฺจ อวิสาหาโร อวิกฺเขโป อวิสาหฺมฺมานสตา สมโถ สมาริณฺทริยํ สมาธิพลํ มิจฺจาสมาธิ อัย ตสฺมี สมเย สมโถ โหติ ^{๓๔} สมัยนั้น จิตมีความตั้งอยู่ ดำรงอยู่ มั่นคง ไม่ส่ายไปเพราะจิตไม่ฟุ้งซ่านไป จึงมีความสงบ สมาธิณฺทริ สมาธิพละ มิจฺจาสมาธิ นี้ชื่อว่า สมถะในสมัยนั้น

สมโถ ลง ถ โหตฺกปฺปจฺจย เพื่อรู้ว่าเป็นนปฺงสกลิงค์^{๓๕}

^{๓๑} อัง.จตุกก.(ไทย) ๒๑/๑๗๐/๒๓๘, พ.ป.(ไทย) ๓๑/๕๓๔/๔๑๓, วิสุทธิ.มหาฎีกา(บาลี)๓/๕๑๐.

^{๓๒} ดูรายละเอียดใน พระมหาสมปอง มุทิโต, คัมภีร์ อภิธานวรรณนา , พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ บริษัทประยูรวงศ์พรินติ้ง จำกัด, ๒๕๔๗). หน้า ๒๑๔.

^{๓๓} ดูรายละเอียดใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๕๒/๒๔๒.

^{๓๔} พระมหาสมปอง มุทิโต, คัมภีร์ อภิธานวรรณนา, หน้า ๕๓๓.

^{๓๕} ดูรายละเอียดใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๓๒.

คำว่า ขานิก (ขาน+อิก) เครื่องนำไป, เครื่องที่อำนวยความสะดวก ต่างๆ ที่นำไปสู่ จุดหมายปลายทางคำว่า สมาธิ (ส+อา+ธา ธารณ+อิ) จิตตั้งมั่น, ความสงบ,สมาธิ, เอการมมณฺเฐสุญฺญู อาชานสมาธิ สภาพที่จิตยินดีในอารมณ์เดียว ชื่อว่า สมาธิ^{๓๖} (อาเทศนิกหิตเป็น มุ ลบสรรหน้า)

นานาลมฺพณวิกเขปฺวสฺปฺวตฺตํ อธิสงฺขาคํ จิตฺตพฺยธํ สมตฺติตฺติ สมาธิ ธรรมที่ข่มจิตอันฟุ้ง ไปในอารมณ์ต่างๆ ให้สงบลง ชื่อว่า สมาธิ (สมฺ อุปฺสม+อาธิ)

๒. ความหมายตามอรรถนัย

สมถะ คือ ธรรมเป็นเครื่องสงบระงับจิต, ธรรมยังจิตให้สงบระงับจากนิเวศูปกิเลส, การฝึกจิตให้สงบเป็นสมาธิ ข้อ ๑ ในกรรมฐาน ๒ หรือ ภาวนา ๒^{๓๗}

สมถยานิก หมายถึง สมาธิอันเป็นไปโดยอาศัยสมถเป็นบาทในการเข้าสู่วิปัสสนา สมาธิ

สมถยานิก คือ ผู้มีสมถะเป็นขาน หมายถึง ผู้เจริญสมถกรรมฐาน จนได้ฌานก่อน แล้ว^{๓๘}

สมถยานิก คือ ผู้เจริญสมาธิมาก่อนแล้วจึงเจริญวิปัสสนา ตามความหมายอย่างกว้าง คือได้สมาธิระดับอุปจารสมาธิก่อน ความหมายอย่างแคบคือ ได้ฌานตั้งแต่ปฐมฌาน จนถึงนิโรธ สมบัติ (รูปฌาน ๔ อรูปฌาน ๔ และ สัจจญาเวทิตนิโรธหรือนิโรธสมบัติ)สมถสมาธิ ได้แก่ อุปจารสมาธิและอัปนาสมาธิ พงอยู่แต่อารมณ์บัญญัติอย่างเดียวโดยไม่ให้ย้ายอารมณ์ ถ้าย้ายไป เสียสมาธิ ผู้ที่บรรลุมาน คควรเข้าฌานก่อนจะเจริญวิปัสสนาเพื่อให้ฌานเป็นฌานเป็นบาทตามลำดับ เรียกว่า อนุปทัมมวิปัสสนา การยังเห็นธรรมตามลำดับสมบัติและองค์ฌาน^{๓๙}

สมถยานิก คือ ภิกษุผู้บรรลุมานแล้ว คควรเข้าฌานก่อนจะเจริญวิปัสสนาเพื่อให้ฌาน เป็นบาทตาม ลำดับสมบัติและองค์ฌาน^{๔๐}

แบบที่ ๑ พระโยคาวจรบางรูปในพระศาสนานี้ ทำสมถะอุปจารสมาธิหรืออัปนา

^{๓๖} ดูรายละเอียดใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑๔.

^{๓๗} พระพรหมคุณาภรณ์, (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๓๕๘.

^{๓๘} ดูรายละเอียดใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๕๘.

^{๓๙} ดูรายละเอียดใน ม.อ.อ. (บาลี) ๔/๕๘, ดูรายละเอียดใน พระมหาประเสริฐ มนต์เสวี (พรหม จันทร), ศึกษาวิเคราะห์หลักปฏิบัติอานาปานสติภาวนา เฉพาะกรณีคำสอนพุทธทาสภิกขุ, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร มหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๕๔.

^{๔๐} ดูรายละเอียดใน ม.อ.อ. (บาลี) ๔/๕๘.

สมาธิให้เกิดขึ้น พระโยคาวจรนั้นพิจารณาเห็นซึ่งสมาธินั้นและธรรมที่สัมปยุตด้วยสมาธินั้น โดยสภาวะทั้งหลายมีความเป็นของไม่เที่ยงเป็นต้นนี้เป็นวิปัสสนาอย่างนี้สมณะเกิดก่อน วิปัสสนาเกิดทีหลังอย่างนี้เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า เจริญวิปัสสนามีสมณะนำหน้าเมื่อเธอเจริญวิปัสสนามีสมณะนำหน้าอยู่ มรรคย่อมเกิด เธอสังเสพ เจริญกระทำให้มากซึ่งมรรคนั้น ย่อมละสังโยชน์ทั้งหลายได้อนุสัยทั้งหลายย่อมหมดสิ้นไปอย่างนี้พระโยคาวจรชื่อว่า เจริญวิปัสสนาแบบมีสมณะนำหน้า^{๔๑}

แบบที่ ๒ พระโยคาวจรบางรูปในพระศาสนานี้ไม่ยังสมณะมีประการดังกล่าวแล้วให้เกิดขึ้นพิจารณาเห็นอุปาทานขันธ ๕ โดยสภาวะมีความเป็นของไม่เที่ยงเป็นต้นนี้เป็นวิปัสสนา เอกกตาแห่งจิตจะเกิดขึ้นจากอารมณ์คือการสังขารที่เกิดขึ้นในวิปัสสนานั้น เพราะความบริบูรณ์แห่งวิปัสสนาของเธอเป็นสมณะ อย่างนี้ วิปัสสนาเกิดก่อน สมณะเกิดทีหลังเพราะเหตุนี้พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า เจริญสมณะมีวิปัสสนานำหน้าเมื่อเธอเจริญสมณะมีวิปัสสนานำหน้าอยู่ มรรคย่อมเกิดเธอสังเสพ เจริญกระทำให้มาก ซึ่งมรรคนั้น เมื่อเธอสังเสพมรรคนั้นอยู่ ฯลฯ อนุสัยทั้งหลายย่อมหมดสิ้นไปอย่างนี้แหละพระโยคาวจรชื่อว่า เจริญสมณะมีวิปัสสนานำหน้า เจริญวิปัสสนาแบบมีสมณะนำหน้า^{๔๒}

ดังนั้น จะเห็นได้ว่าแบบที่ ๒ ก็เหมือนกัน พิจารณาอุปาทานขันธ ๕ แล้วเกิดสมาธิขึ้นเมื่อทำบ่อยๆ มรรคผล นิพพานก็เกิดขึ้น จึงไม่ต้องมาพิจารณา มรรค ผล นิพพาน ว่า ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ อนัตตาอะไรๆ อีก เพราะขั้นตอนที่พิจารณาไตรลักษณ์นั้น อยู่ในขั้น สมณะและวิปัสสนาซึ่งเป็นวิธีการ เมื่อมรรค ผล นิพพานที่เกิดขึ้นนั้นเป็นผลของวิธีการ เพราะฉะนั้น เมื่อพิจารณาสมาธินั้นและธรรมที่สัมปยุตด้วยสมาธิอุปาทานขันธ ๕ โดยความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ อนัตตา จึงเป็นสุญญตวิโมกข์ อนิมิตตวิโมกข์ อปฺปณฺหิตวิโมกข์ก็เมื่อเธอเจริญวิปัสสนาแบบมีสมณะนำหน้าอยู่ก็ดี เจริญสมณะแบบมีวิปัสสนานำหน้าอยู่ก็ดี ในขณะที่แห่งโลกุตตรมรรคแล้วสมณะและวิปัสสนาย่อมอยู่เป็นคู่กัน (อย่างแยกไม่ออก)

^{๔๑} คุรยลละเอียคใน ม.ม.อ. (ไทย) ๑๗/๑/๒๖/๒๕๕.

^{๔๒} คุรยลละเอียคใน ม.ม.อ. (ไทย) ๑๗/๑/๒๖/๒๕๕.

ผู้ที่เจริญสมถยานิก^{๔๓} ได้แก่ ผู้ที่เจริญวิปัสสนาโดยอาศัยอุปัชฌาย์สมาธิ หรืออัปนาสมาธิ คือผู้ดำเนินไปสู่มรรค ผล นิพพานด้วยสมถยาน สมาธิทั้งสองอย่างนี้จัดเป็นจิตวิสุทธิซึ่งเป็นที่ยึดของสมถยานิก โดยการกำหนดครุอารมณ์ของกรรมฐาน ๔๐ กอง^{๔๔} มีผลอย่างสูงได้รูปฌาน ๔ และอรุฌาน ๔ ในกรรมฐาน ๔๐ อย่างนั้น สงเคราะห์เข้าไว้เป็น ๗ หมวด ดังนี้^{๔๕}

๑. กสิณ ๑๐ ได้แก่ ๑) ปฐวีกสิณ กสิณดิน ๒) อาโปกสิณ กสิณน้ำ ๓) เตโชกสิณ กสิณไฟ ๔) วาโยกสิณ กสิณลม ๕) นีลกสิณ กสิณสีเขียว ๖) ปีตกสิณ กสิณสีเหลือง ๗) โลหิตกสิณ กสิณสีแดง ๘) โอทาทกสิณ กสิณสีขาว ๙) อาโลกกสิณ กสิณแสงสว่าง ๑๐) ปริจินินากาสกสิณ กสิณช่องว่างซึ่งกำหนดขึ้น

๒. อสุภ ๑๐ ได้แก่ ๑) อุทฺธมาตกอสุภสพพองขึ้น ๒) วินีลทกอสุภสพขึ้นยึดเป็นสีเขียว ๓) วิปฺพทกอสุภ สพมีน้ำเหลืองไหล ๔) วิจฺฉิตทกอสุภ สพที่ถูกตัดเป็นท่อนๆ ๕) วิภยิตกอสุภ สพที่ถูกสัตว์กัดกระจุยกระจาย ๖) วิภยิตกอสุภ สพที่ถูกทิ้งไว้เรี่ยราดน่าเกลียด ๗) หตฺวิภยิตกอสุภ สพที่ถูกสับฟันแล้วทิ้งกระจัดกระจาย ๘) โลหิตกอสุภ สพที่มีโลหิตไหลออกมา ๙) ปุพฺพกอสุภ สพที่เต็มไปด้วยหนอน ๑๐) อัญฺญิตกอสุภ สพที่เป็นกระดูก

๓. อนุสสติ ๑๐ ได้แก่ ๑) พุทฺธานุสสติ ระลึกถึงคุณของพระพุทธเจ้า ๒) ธัมมานุสสติ ระลึกถึงคุณของพระธรรม ๓) สังฆานุสสติ ระลึกถึงคุณของพระอริยสงฆ์ ๔) สีละอนุสสติ ระลึกถึงศีลของตน ๕) จาคานุสสติ ระลึกถึงการบริจาคที่ตนได้บริจาคแล้ว ๖) เทวตานุสสติ ระลึกถึงคุณธรรมที่ทำให้เป็นเทวดา ๗) มรณานุสสติ ระลึกถึงความตาย ๘) กายคตาสติ ระลึกถึงร่างกายซึ่งล้วนแต่ไม่สะอาด ๙) อานาปาสติ ระลึกกำหนดลมหายใจเข้า-ออก ๑๐) อุปสมานุสสติ ระลึกถึงพระนิพพานเป็นที่ดับทุกข์ทั้งปวง

พระโยคาวจร ผู้ที่เป็นสมถยานิก คือ ผู้มีสมถะเป็นยาน ในวิสุทธิมรรคมหาภูติกามีรูปวิเคราะห์ว่า “ชาติ ปชฺชติ เอเตนาคิ ยานํ , สมโถวยานํสมถยานํ , ตํเอตสฺสอตุถิติ สมถยานิโก ”^{๔๖} แปลว่า ที่ชื่อว่า ยาน เพราะเป็นเครื่องไป คือดำเนินไป , ยาน คือสมถะ ชื่อว่า สมถยาน ,

^{๔๓} พระคัมภีร์สาราถวิวงศ์ แปลและเรียบเรียง, วิปัสสนานัย เล่ม ๑, (นครปฐม : ห้างหุ้นส่วนจำกัดซีเอไอ เซ็นเตอร์ จำกัด), หน้า ๖๑.

^{๔๔} พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิริ ฐ.ธ.ธ.), คำบรรยาย วิปัสสนากรรมฐาน, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ประชูปริทัศน์ จำกัด), หน้า ๕.

^{๔๕} สมเด็จพระพุทธปาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร) , คัมภีร์วิสุทธิมรรค, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทประชูปริทัศน์ จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๑๘๒ – ๑๘๔.

^{๔๖} ดูรายละเอียดใน วิสุทธิ.ภิกฺกา (บาลี) ๒/๖๖๓/๓๘๖.

พระโยคาวจร ชื่อว่า สมถยานิก เพราะมียานคือสมถะ. ออกจากกรุปาวจรมานและอรุปาวจรมานอันใดอันหนึ่ง ยกเว้นเนวสณฺณานาสณฺณายตนะ^{๔๗} แล้วพึงกำหนดองค์ฌานทั้งหลายมีวิตก วิจารณ์เป็นต้น และธรรมทั้งหลายที่สัมปยุตกับองค์ฌานนั้น โดยลักษณะและรสเป็นต้น ครั้นกำหนดได้อย่างนั้นแล้ว พึงกำหนดลงไปว่าทั้งหมดนั้น “เป็นนาม” ด้วยอรรถว่าเป็นสิ่งที่นุ่มไปได้ เพราะมันโน้มมุ่งหน้าไปสู่อารมณ์ ดังอุปมาว่า บุรุษเห็นงูอยู่ในเรือนแล้วติดตามมันไปก็พบที่อยู่ของมัน ฉะนั้น โคนพระโยคาวจร ก็ฉนั้นนั่น เมื่อสำรวจนามดูไปว่า นามนี้อาศัยอะไรจึงเป็นไปได้ ก็จะพบหทัยรูปอันเป็นที่อาศัยของนาม จากนั้นก็กำหนดรูปคือภูตรูปอันเป็นที่อาศัยแห่งหทัยรูปและอุปทายรูปที่เหลือ ครั้นกำหนดได้แล้ว จึงกำหนดลงไปว่าทั้งปวงนั้น “เป็นรูป” เพราะเป็นสิ่งสลายได้ จากนั้นจึงกำหนดนามรูปโดยย่อว่าสิ่งที่มีลักษณะนุ่มไปได้ “เป็นนาม” สิ่งที่มีลักษณะสลายไป “เป็นรูป”^{๔๘}

ในหนังสืออริยวังสปฏิปทาอันเป็นวงศ์แห่งพระอริยเจ้าได้กล่าวถึงแนวการเจริญสมถยานิก (สมถปุพพังคมนัย)ว่า สมถยานิก ผู้ปรารถนาจะบรรลุธรรมควรพยายามเจริญฌานขึ้นใดขั้นหนึ่งในฌาน ๔ ก่อน เมื่อเข้าฌานแล้ว ก็ควรเจริญให้คล่องแคล่ว แล้วจึงใช้ฌานเป็นบาทในการเจริญวิปัสสนาต่อ โดยออกจากฌานแล้ว กำหนดรู้องค์ฌานอย่างใดอย่างหนึ่งที่ปรากฏชัดในปัจจุบันขณะ เช่น วิตก วิจารณ์ ปีติ สุข เอกัคคตา ผัสสะ เจตนา และมนสิการเป็นต้น หรือกำหนดรู้สภาวะสัมผัสของลมหายใจเข้าออก (โภจภูตูปการณเป็นปรมัตถ์) อยากรู้ก็ตาม ส่วนมากการกำหนดรู้องค์ฌานของผู้เจริญสมถภาวนาแล้วทำสมถะให้เป็นบาทของวิปัสสนา มักกำหนดรู้ปีติเป็นอารมณ์ เพราะปีติเป็นธรรมชาติที่ปรากฏชัดแม้ในขณะที่ออกจากฌานแล้ว^{๔๙} ส่วนผู้ที่ไม่อาจเพียรเจริญจนบรรลุฌานได้ ก็ควรพยายามเจริญให้บรรลุปจารสมาธิ เป็นอย่างน้อย โดยยึดเอาอารมณ์กรรมฐาน ๑๐ คือ อนุสสติ ๘ อหारेปฏิกูลสัญญา ๑ จตุราศรวัตถาน ๑ อย่างใดอย่างหนึ่งเป็นอารมณ์ จนให้จิตได้บรรลู่ถึงขั้นอุปจารสมาธิ (สมาธิใกล้ฌาน,สมาธิใกล้จะแนบแน่น) เช่นการเจริญพุทธานุสสติกรรมฐาน ผู้เจริญเมื่อมีความประสงค์จะเจริญพุทธานุสสติกรรมฐาน จึงเลือกสถานที่อันเหมาะสมได้แล้ว พึงนั่งขัดสมาธิหรือนั่งตามถนัด จากนั้นหวนระลึกถึงศีลอันบริสุทธิ์ของตน

^{๔๗} สเปตฺวา เนวสณฺณานาสณฺณายตนนฺติ อิทํทวํกุชฺชมนานํอาทิกมฺมิกสุสทฺทูปฺปริกฺกหตฺตย วุฑฺฒติ. คำว่าสเปตฺวา เนวสณฺณานาสณฺณายตนนฺติ นี้ ท่านกล่าวไว้ว่าวัคคธรรมทั้งหลาย (ธรรมที่มีอารมณ์ชั้นสูง) สำหรับอาทิกมฺมิกะ(ผู้เริ่มต้นปฏิบัติ) กำหนดได้ยาก ดูรายละเอียดใน วิสุทธิ.ฎีกา (บาลี) ๒/๖๖๓/๓๘๖.

^{๔๘} ดูรายละเอียดใน วิสุทธิ. (บาลี) ๒/๖๖๓/๒๕๐.

^{๔๙} ดูรายละเอียดใน สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสุมมหาเถระ), อริยวังสปฏิปทา, หน้า ๕๖.

ให้เป็นสยทวิสุทธิ แล้วพึงระลึกถึงพระพุทธรูปว่า อติปิโส ให้เป็นสยทวิสุทธิ แล้วพึงระลึกถึงพระพุทธรูปนั้นว่า อติปิโส ภควา อรหังสมมาสมพุทโธ เป็นต้น ติดต่อกันเนื่องไม่ขาดช่วง เมื่อเพียรระลึกรู้ถึงพระพุทธรูปโดยทำนองนี้นานๆ หลายครั้ง จนกิเลสคือราคะ โทสะ โมหะ ก็จะไม่เข้ามาพัวพันจิตได้ เมื่อนั้นจิตก็จะค้ำค้ำอยู่ในพระพุทธรูป เพราะราคะ โทสะ โมหะ เข้าพัวพันจิตไม่ได้แม้แต่วิตกกับวิจารณ์เป็นองค์ฌานเบื้องต้นก็จะมีกำลังกล้าปรากฏชัด วิตกทำหน้าที่ยกจิตขึ้นให้ติดอยู่กับอารมณ์กรรมฐานคือ พระพุทธรูป วิจารณ์ทำหน้าที่พิจารณาอารมณ์กรรมฐานนั้น จากนั้น ปิติ อันเป็นองค์ฌานที่ ๓ ย่อมจะเกิดมีกำลังกล้าทำหน้าที่ให้จิตเฝือกอิมขุ่มขึ้น เมื่อจิตมีความเฝือกอิม ความร่าเริงและความกระวนกระวายทางกายและทางจิตย่อมสงบลงด้วยกำลังแห่งปีสัททวิ อันมีปิติเป็นเหตุ เมื่อความกระวนกระวายสงบระงับลงแล้ว ความสุขกายสุขใจอันเป็นองค์ฌานที่ ๔ ย่อมเกิดมีกำลังแรงขึ้น เมื่อมีความสุขกายใจเช่นนี้จิตย่อมเป็นสมาธิ (เอกัคคตา) ดำรงมั่นอยู่ในพระพุทธรูปอย่างเดียว อันเป็นองค์ฌานที่ ๕ เป็นอันว่าองค์ฌานทั้ง ๕ ซึ่งได้แก่ วิตก วิจารณ์ ปิติ สุข เอกัคคตา คือ สมาธิ ได้เกิดขึ้นในขณะเดียวกันตามลำดับ ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ ผู้เจริญพุทธานุสสติชื่อว่าได้สำเร็จอุปจารสมาธิ^{๕๐}

การเจริญพุทธานุสสติกรรมฐานนั้น อย่างสูงก็ให้สำเร็จเพียงขั้นอุปจารสมาธิ หรืออุปจารฌานเท่านั้น ไม่ถึงขั้นอัปนาสมาธิ เพราะพุทธรูปเป็นสภาพปรมาตม มีความละเอียดลึกซึ้งมาก จิตจึงไม่สามารถตั้งมั่นถึงขั้นอัปนาสมาธิ แต่จะอย่างไรก็ตาม แม้เพียงขั้นอุปจารฌานเท่านั้น นิรวณก็สงบระงับลงด้วยอำนาจของสมาธิ คือวิตก ทำหน้าที่ข่มถีนมิททนิรวณ วิจารณ์ ทำหน้าที่ข่มวิจิกจณนิรวณ ปิติทำหน้าที่ข่มอุทธัจจกุกกุกจนิรวณ สุข ทำหน้าที่ข่มพยาบาทนิรวณ เอกัคคตา ทำหน้าที่ข่มกามฉันทนิรวณ^{๕๑}

บุคคลผู้เจริญสมถกรรมฐานโดยยึดเอาอารมณ์กรรมฐาน ๔๐ กองเป็นอารมณ์ จนจิตเข้าถึงอุปจารสมาธิ หรืออัปนาสมาธิ นับว่าได้ก้าวถึงขั้นจิตตวิสุทธิเมื่อผู้เจริญวิปัสสนาด้วยการกำหนดรู้สภาวะธรรมกล่าวคือปิติ (สังขารขันธ) นี้ เป็นอารมณ์อย่างต่อเนื่องไม่ขาดช่วงตั้งแต่ต้นจนจบจนกลับสนิท ก็จะบรรลุวิปัสสนาญาณขั้นต่างๆ มีนามรูปปริเฉทญาณเป็นต้น จนกระทั่งบรรลุมรรคญาณและผลญาณในที่สุด^{๕๒}

^{๕๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๗.

^{๕๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๗.

^{๕๒} คุรุยละเอียดใน สมเด็จพระพุทธิชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสมมหาเถระ), อริยวังสปฏิปทา, หน้า

๓. กรรณฐานเหมาะสมแก่จรีต

ในกรรณฐาน ๔๐ อย่างนั้น กรรณฐาน ๑๑ คือ อสุภะ ๑๐, กายคตาสติ ๑ ย่อมเหมาะสมแก่คนราคจรีต^{๕๐} กรรณฐาน ๘ คือ พรหมวิหาร ๔ วรรณกสิณ ๔ เหมาะสมแก่คนโทสจรีต อานาปานสติกรรณฐานข้อเดียวเท่านั้น ๑ เหมาะสมแก่คนโมหจรีต และคนวิตกจรีต

อนุสสติ ๖ (ข้างต้น ได้แก่ พุทธานุสสติ ๑ ธรรมานุสสติ ๑ สังฆานุสสติ ๑ สีลานุสสติ ๑ และจาคานุสสติ ๑ เทวตานุสสติ ๑) เหมาะสมแก่คนศรัทธาจรีต

กรรณฐาน ๔ คือ มรณสติ ๑ อุปสมานุสสติ ๑ จตุธาตุวัตถาน ๑ อาหารปฏิภูณสัญญา ๑ เหมาะสมแก่คนพุทธิจรีต

กสิณกรรณฐานที่เหลือ ๖ (ได้แก่ ภูตกสิณ ๔ อากาศกสิณ ๑ อาโลกกสิณ ๑) กับอรุณุปกรรณฐาน ๔ เหมาะสมแก่คนทุกจรีต

แต่ว่าในกสิณ ๑๐ นั้น กสิณอย่างใดอย่างหนึ่งที่เล็กขนาดเท่าส้มโอ ย่อมเหมาะสมแก่คนวิตกจรีต ขนาดใหญ่กว่านั้น ขนาดเท่าจานข้าว เป็นต้น ย่อมเหมาะสมแก่คนโมหจรีต

๔. การเจริญกสิณ ๑๐ ก่อให้เกิดองค์ฌาน

การเจริญกสิณ ๑๐ เป็นการก่อก่อให้เกิดองค์ฌาน ซึ่งองค์ฌานมี ๕ ประการคือ

๑) วิตก แปลว่า ความตรึง หมายถึง การจรดหรือปักจิตลงไปในการมณหรือยกจิตใส่การมณมีในปฐมฌาน ความกำหนดจิตนี้ก็คือองค์ภาวนาหรือกำหนดรูปกสิณ จิตกำหนดอยู่ได้ไม่คลาดเคลื่อน ในเวลานานพอสมควร

๒) วิจารณ์ แปลว่า ความตรอง หมายถึง การพิน เกล้า หรือเอาจิตผูกพันกับการมณมีในปฐมฌาน (มีในทุติยฌานแบบปัญจกนัยด้วย) องค์ฌาน ๒ ข้อนี้ต่อเนื่องกัน คือ วิตกเอาจิตจรดไว้กับการมณ วิจารณ์เอาจิตเกล้าการมณนั้น เปรียบได้กับคนเอาภาชนะสำริดที่สนิมจับไปขัด วิตกเหมือนมือที่จับภาชนะไว้ วิจารณ์เหมือนมือที่ถือแปรงขัดสีไปมา หรือเปรียบกับช่างปั้นหม้อ วิตกเหมือนมือที่กดไว้ วิจารณ์เหมือนมือที่แต่งไปทั่วๆ

^{๕๐} พระสังฆมณฑลชวตฺตนิคม ชวตฺตนิคม ปรมัตถโชติกะ, สมถกรรณฐานที่ปณี ปริจเฉทที่ ๕ เล่ม ๑, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท วิ. อินเตอร์ พรินท์ จำกัด, ๒๕๔๗), หน้า ๒๒๗-๒๒๘.

๓) ปิติ แปลว่า ความอิ่มใจ คิ้มค้ำ หรือเอิบอิ่ม โดยเฉพาะเอาปิติ ชนิดแผ่เอิบอาบ ซ่านไปทั่วสรรพางค์กาย ที่เรียกว่า ปรณาปิติ ปิติในฉานที่ ๑ และ ๒ (ฉานที่ ๑, ๒ และ ๓ ของปัญจก นัย)

๔) สุข แปลว่า ความสุข หมายถึงความสำราญ ชื่นฉ่ำ คล่องใจ ปราศจากความบีบคั้น หรือรบกวนใดๆ มีในฉานที่ ๑ ถึงที่ ๓ (ในปัญจกนัยถึงที่ ๔)

๕) อุเบกขา แปลว่า ความวางเฉย หรือความมีใจเป็นกลาง หรือแปลให้เต็มว่า ความ วางทีดูเฉยดูอยู่ หมายถึง การดูอย่างสงบ ที่ประกอบด้วยปัญญา แต่ไม่ใช่ปัญญาเพื่อละกิเลส หรือดู ตามที่เกิด ไม่ตกเป็นฝักฝ่าย ในกรณีของฉานไม่คิดค้ำ แม้แต่ในฉานที่มีความสุขอย่างยอดเยี่ยม และความหมายที่สูงขึ้นไปอีก หมายถึง วางทีดูเฉยในเมื่ออะไรทุกอย่างเข้าที่ดำเนินด้วยดี จัดเป็นองค์ ฉานโดยเฉพาะของฉานที่ ๔ (ที่ ๕ ของปัญจกนัย)

ความจริงอุเบกขามีอยู่ในทุกฉาน แต่ในขั้นต้นๆ ไม่เด่นชัดยังถูกรวมที่เป็นข้าศึก เช่น วิตก วิจารณ์ และสุข เป็นต้นข่มไว้ เหมือนดวงจันทร์ในเวลากลางวันถูกแสงจากดวงอาทิตย์ข่มไว้

๖) เอกัคคตา แปลว่า ภาวะที่จิตมีอารมณ์หนึ่งเดียว ได้แก่ ตัวสมาธินั่นเอง มีในฉาน ทุกขั้น โดย “วิตก ระงับ ถีนมิทธะวิจารณ์ ระงับ วิจิกิจฉาปีติระงับ พยาบาทนิर्वรณสุข ระงับ อุทธัจจกุก กุจนิर्वรณเอกัคคตา ระงับกามฉันทนิर्वรณ

การศึกษาพบว่า การเจริญสมถยานิกโดยอาศัยอุปปจารสมาธิหรืออัปปนาสมาธิ คือ ผู้ ดำเนิน ไปสู่มรรค ผล นิพพานด้วยสมถยาน สมาธิทั้งสองเป็นจิตวิสุทธิซึ่งเป็นที่อาศัยของสมถยานิก โดยการกำหนดรู้อารมณ์ของกรรมฐาน ๔๐ กองมีผลอย่างสูง ได้รูปฉาน ๔ และอรุณฉาน ๔ ส่วน การเจริญวิปัสสนาญาณิกเป็นการเจริญวิปัสสนาอย่างเดียว มีขณิกสมาธิเป็นจิตวิสุทธิ มีวิปัสสนาภูมิ ๖ เป็นอารมณ์ ซึ่งได้แก่รูปและนาม เป็นการฝึกรวมจิตให้เกิดปัญญา รู้แจ้ง รู้สภาวะธรรมว่าเป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา มีศีล สมาธิ ปัญญา ผลขั้นสูง คือ มรรค ผล นิพพานสิ้นอาสวะกิเลส พันทุกข์ ธรรมอันเป็นที่ตั้งเป็นที่เกิดของวิปัสสนา หรือที่เรียกว่า “วิปัสสนาภูมิ ” คือ พื้นเพในการเจริญ วิปัสสนากาวนานั้น

^{๕๔} พระเทพเวที (ประยูรทศปยุตโต), พุทธธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหา จุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒), หน้า ๘๓๓-๘๓๔.

๕) องค์ฌานระงับนิรวณ

ในหมวดนิรวณบรรพพะ ^{๕๕}จัดเป็นปหัตถัพพธรรม ^{๕๖}คือ เป็นธรรมที่ควรละหรือเป็น อารมณต้องประหารด้วยอำนาจแห่งองค์ฌาน เพราะว่า วิตก ระงับถีนมิทธะวิจาร ระงับวิจิกิจฉาปีติ ระงับพยาบาทสุขระงับ อุทธัจจกุกกุจจนิรวณ และเอกัคคตา ระงับกามฉันทนิรวณ แต่ก็เป็น การข่มเอาไว้เพียงชั่วครั้งชั่วคราว ในขณะที่อยู่ในสมาธิเท่านั้นเอง แต่เมื่อออกจากสมาธิแล้วนิรวณหรือ อุปกิเลสซึ่งมีโอกาสเป็นต้น ก็จะเข้ามาแทรกแซงเหมือนเดิมอุปมาเหมือนเอาก้อนหินทับหญ้าเอาไว้ เป็นการระงับไว้ชั่วขณะหนึ่งเท่านั้น วิปัสสนาจารย์ท่านให้กำหนดรู้สภาวะต่างๆ ที่เกิดขึ้น โดยเฉพาะความว่างถือว่าเป็นตัวบั่นทอนกำลังของสมาธิให้อ่อนลง คือต้องกำหนดสภาวะแห่ง ความว่างให้ได้โดยการจีค้ำบริกรรมให้ถี่ๆ และบริกรรมดั่งๆ เหมือนกับการตะ โคนด้วยเสียง แต่ว่าเป็น การตะ โคนในใจเพื่อที่จะกระตุ้นสติให้สามารถปราบนิรวณที่มีกำลังให้ได้ โดยที่ท่านไม่ให้ เปลี่ยน อิริยาบถใหม่หากว่ายังไม่สามารถเอาชนะ ได้ก็จะต้องกำหนดให้ได้เพื่อเป็นการฝึกนิสัยความ อดทนและไม่เสียดายจะ

นิรวณเป็นสภาพที่ทำให้เศร้าหมอง ^{๕๗}เรียกกันว่า ปริยฎฐานกิเลส คือ เครื่องกั้น สักยภาพของจิตไม่ให้นำเพ็ญกุศลขั้นสูง ^{๕๘}คือฌาน วิปัสสนา มรรค ผล ^{๕๙}บุคคลที่ถูกนิรวณครอบงำ ข่อมไม่รู้ประโยชน์คนและผู้อื่น ไม่อาจบรรลุสมาธิและปัญญาดังที่พระพุทธองค์ตรัส กับภิกษุทั้งหลาย ว่า“สิ่งเศร้าหมองแห่งทองซึ่งเป็นเหตุให้ทองมัวหมองแล้วข่อมไม่อ่อนใช้การไม่ได้ไม่ สุกใสเสียเร็วจะทำให้เป็นเครื่องประดับไม่ได้มี๕ประการ๕ประการเป็นไฉนคือเหล็ก๑ โลหะ๑ ดิบ๑๑ ตะกั่ว๑เงิน๑สิ่งเศร้าหมองแห่งทอง๕ประการนี้แลซึ่งเป็นเหตุให้ทองมัวหมองแล้วข่อมไม่อ่อนใช้ การไม่ได้ไม่สุกใสเสียเร็วจะทำให้เป็นเครื่องประดับไม่ได้เมื่อใดทองพ้นจากสิ่งเศร้าหมอง๕ประการนี้ ข่อมอ่อนใช้การได้สุกใสทนทานจะทำให้เป็นเครื่องประดับก็ได้คือช่างทองต้องการเครื่องประดับชนิด ไตๆเช่นแหวนตุ้มหูสร้อยคอสังวาลก็ทำได้ตามต้องการ นใดอุปกิเลสแห่งจิตซึ่งเป็นเหตุให้จิตเศร้า

^{๕๕} คุรายละเอียดใน จิร โชติ สวงนปิยะพันธ์, “ศึกษาผัสสะเจตสิก กับการปฏิบัติวิปัสสนา เฉพาะ กรณีการปฏิบัติวิปัสสนากาวนา ๗ เดือน”, หน้า (๗), ๖๐.

^{๕๖} คุรายละเอียดใน พระปสัน โน ภิกขุ, **ธรรมพันภัย**, (กรุงเทพฯ มหานคร: โรงพิมพ์ชวนพิมพ์ , ๒๕๓๓), หน้า๒๓- ๔๐.

^{๕๗} คุรายละเอียดใน รุจภาภ ธงปถิมจิตฺต, “ศึกษาอุทัยพพญาณในการปฏิบัติวิปัสสนาตามหลักสติ ปฏิฐาน ๔เฉพาะกรณีการปฏิบัติวิปัสสนากาวนา ๗ เดือน”, หน้า ๖๕.

^{๕๘} คุรายละเอียดใน พระโสภณมหาเถระ (มหาศีลยาตอ), **มหาสติปฏิฐานสูตรทางสู่พระนิพพาน แปล**, หน้า๒๗๕-๓๑๐.

หมองแล้วยอมไม่อ่อนใ้การไม่ได้ไม่ผ่อน ใ้เสียเร็วไม่ตั้งมั่นโดยชอบเพื่อความหมดสิ้นไปแห่ง อาสวะแต่เมื่อใดจิตพ้นจากอุปกิเลสประการนี้ยอมอ่อนใ้การได้ผ่อนใ้ทานตั้งมั่นโดยชอบ เพื่อความหมดสิ้นไปแห่งอาสวะและภิกขุจะน้อมจิตไปเพื่อทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งซึ่งธรรมที่จะ พึงทำให้แจ้งได้ด้วยปัญญาอันยิ่งใดๆเมื่อธรรมเครื่องสืบท่อมืออยู่ไม่ขาดสายเธอก็จะบรรลุผลสำเร็จ ในธรรมนั้นๆโดยแน่นอน.

การนำนิเวศน์เหล่านี้มาแสดงโดยลำดับแห่งกิเลสที่ดี โดยลำดับแห่งมรรคที่ดีย่อม สมควรคือกุกกัจจนิเวศน์ วิจิกัจจนิเวศน์พึงประหารโดยโศดาปัตติมรรคจิต ๑กามฉันท นิเวศน์ พยาบาทนิเวศน์พึงประหารโดยอนาคามีมรรคจิต ๑ถีนมิทชนิเวศน์ อุทัจจนิเวศน์ อวิชา นิเวศน์พึงประหาร โดยอหัตมรรคจิต ๑

อนึ่ง พระพุทธองค์ทรงแสดงในพระสูตรว่ารูปนี้ไม่ใช่ของท่านทั้งหลาย ท่านจงละรูป นั้น เสียแต่ในตติยบทที่กล่าวว่า สภาวะธรรมทั้งหลาย ไม่พึงประหารโดยโศดาปัตติมรรคและ อริยมรรคเบื้องบน ๓ นั้นองค์ธรรมของบพนี้ก็มีรูปอยู่ด้วยพระพุทธโฆวานนี้ไม่ใช่เป็นการแสดง ตามมุขยนัยแต่แสดงโดยอุปจารนัยคือ หมายความว่ามุ่งหมายปหานฉันท กามราคะที่เกิดขึ้น โดย อาศัยรูปเป็นอารมณ์ ไม่ได้มุ่งหมายการประหารรูปโดยตรง เพราะรูปนั้นเป็นอุปพหัตถ์พหรรณ ฉะนั้น รูปนี้เป็น เนวทสุสเนน น ภวานาย ปหัตถ์พหรรณมาได้ ดังที่ท่านอภิลูกสิลาณีอรรถกถาแสดง ว่า “รูป อารมมณิ กตวา อุปปนฺนฉนฺนทราคะ สนฺนชายตี ปชฺชถาติ ภควตา วุฑฺฒิ ” คำว่า ตี ปชฺชถ ผู้มีพระภาคทรงหมายเอาฉันทราคะที่กระทำรูปให้เป็นอารมณ์เกิดขึ้นสำหรับการประหารสังโยชน์, กิเลส เป็นต้นของมรรคทั้ง ๔ ที่มาในญาณทัสสนวิสุทธินิทเทศแห่งวิสุทธิมรรคอรรถกถานั้น มี ดังนี้ คือ

ในสังโยชน์ ๑๐ อย่างนั้น สังโยชน์ที่พึงประหารโดยโศดาปัตติมรรคจิต ๑ มี ๕ คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกัจจา สัลลพตปรามาส และกามราคะ ปฏิฆะ ที่นำไปสู่อบายได้กาม ราคะ ปฏิฆะ ที่เป็นอย่างหยาบ ที่นอกจากอุปายคณินยะนั้น พึงประหารโดยสภิกาทามิมรรคกามราคะ ปฏิฆะ ที่เป็นชนิดสุขุมนั้น พึงประหารโดยอนาคามีมรรคสังโยชน์ ๕ มีรูปราคะ เป็นต้น (รูปราคะ , อรูปราคะ, มานะ, อุทัจจะ, อวิชา) พึงประหารโดยอหัตมรรคเท่านั้น^{๖๐}

^{๖๐} ดูรายละเอียดใน พระมหาประเสริฐ มนฺตเสวี, คู่มือวิปัสสนาจารย์, วิทยาลัยพหุพุทธศาสตร์ มหาบัณฑิต, หน้า ๖๓๘.

นิเวศน์ แปลว่า กั้นจิตไม่ให้บรรลุความดี^{๖๑} เป็นสภาพที่ทำให้เศร้าหมอง นิยมเรียกกันว่า ปริยภูฏานกิเลส คือ เครื่องกั้นศักยภาพของจิตไม่ให้บำเพ็ญกุศลขั้นสูง คือฉาน วิปัสสนา มรรค ผล^{๖๒} บุคคลที่ถูกนิเวศน์ครอบงำ ย่อมไม่รู้ประโยชน์ตนและผู้อื่น ไม่อาจบรรลุสมาธิและปัญญาเพราะเป็นอุปสรรค^{๖๓} สำคัญเป็นสิ่งขัดขวางความเจริญของจิตใจไม่ให้สร้างสรรค์ก้าวหน้า สำเร็จในคุณธรรมความดีนิเวศน์นั้นมี ๕ ประการ^{๖๔} คือ

๑. กามฉันทนิเวศน์ คือความยินดีพอใจในกาม คือสิ่งที่น่าชอบใจอันได้แก่ รูปสวย เสียงเพราะ กลิ่นหอม รสอร่อย และสิ่งที่สัมผัสอ่อนนุ่ม จิตที่ถูกนิเวศน์นี้ครอบงำจะมีสภาพถูกปรุงแต่งไปตามอารมณ์นั้นๆ เหมือนน้ำที่ผสมด้วยสีต่าง ๆ

๒. พยาบาทนิเวศน์ครอบงำจะมีสภาพกระวนกระวาย เหมือนน้ำต้มที่กำลังเดือดพล่าน

๓. ถีนมิทธนิเวศน์ คือ ความง่วงซึมเซาจิตที่ถูกนิเวศน์นี้ครอบงำจะมีสภาพไม่แจ่มใส เหมือนน้ำที่จอกแหวนปกคลุม

๔. อุทธัจจกุกกจนิเวศน์ คือ ความฟุ้งซ่านเดือดร้อนใจ จิตที่ถูกนิเวศน์นี้ครอบงำมีสภาพไม่สงบนิ่ง เหมือนน้ำที่ถูกลมพัดเป็นระลอกคลื่น

๕. วิจิกิจฉานิเวศน์ คือความลังเลสงสัยในพระพุทธเจ้าผู้ทรงรู้แจ้งธรรมทั้งปวง สงสัยในพระธรรม คือมรรคผลและนิพพาน สงสัยในพระอริยสงฆ์ผู้บรรลุธรรม สงสัยในรูปนามด้วยเหตุจากอวิชชา สงสัยในการเจริญหรือในคำแนะนำของวิปัสสนาจารย์เป็นต้น จิตที่ถูกนิเวศน์นี้ครอบงำมีสภาพตัดสินใจไม่ได้ เหมือนน้ำที่ถูกวางไว้ที่มีด ผสมด้วยโคลนตม

ในที่สุดก็ลงในความหมายเดียว กล่าวคือ ในขั้นต้น โยคีผู้เจริญวิปัสสนา ธรรมเนียมจะเห็นสภาวะหรือปรากฏการณ์ใดๆก็ตาม แต่ในทางที่ถูกและในที่สุดจะต้องเห็นรูปหรือเบญจขันธ์ โดยอาการต่างๆ ได้แก่เห็นโดยไตรลักษณ์ กล่าวคือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา หรือเห็นอสุภะไม่งาม อนิจจังไม่เที่ยง ทุกขังเป็นทุกข์ และอนัตตา ความไม่มีตัวตน เห็นดังกล่าวมา เป็นการเห็นแจ่มแจ้ง

^{๖๑}ดูรายละเอียดใน พัชรินทร์ พรชัยสำเร็จผล, “ศึกษาสังโยชน์ในการปฏิบัติวิปัสสนาตามหลักสติปัฏฐานสี่เฉพาะกรณีการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ๗ เดือน”, หน้า ๒๕, ๕๓.

^{๖๒}ดูรายละเอียดใน พระมหาประเสริฐมนต์เสวี, คู่มือวิปัสสนาจารย์, หน้า ๒๖๓.

^{๖๓}ดูรายละเอียดใน ยุพกานต์ตันตยาเกตุร, “ธรรมที่เป็นอุปสรรคในการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน”, บทคัดย่อ.

^{๖๔}ดูรายละเอียดใน มุลนิธิพุทธโฆษณ์, พุทธวจน ๒ อริยสังจากพระโฆษฐ์ (ภาคต้น), (กรุงเทพมหานคร: บริษัท คิว พรินท์แมเนจเม้นท์ จำกัด, ๒๕๕๒), หน้า ๖๒๑-๖๒๗.

ชัดเจนเป็นการเห็นภายในด้วยตัวเอง มิใช่เห็นตามคำบอกเล่าของผู้อื่นหรือนึกตามตำราตามหนังสือ ที่กล่าวไว้ เป็นการกำหนดรู้เห็นสังขาร คือ เบญจขันธ์ กล่าวคือ นาม และ รูป ภายในตัวเอง ของตัวเอง ด้วยปัญญา

๖) การยกองค์ฌานสู่วิปัสสนา

ภิกษุผู้บรรลุนิพพานแล้ว ควรเข้าฌานก่อนจะเจริญวิปัสสนาเพื่อให้ฌานเป็นบาทตามลำดับสมาบัติและองค์ฌาน^{๖๕}

การเจริญวิปัสสนาโดยมีสมถะนำหน้า^{๖๖} อรรถกถาพระวินัยขุททิกายว่า ผู้มีจิตตกฌานหรือปัญญาตกฌานเกิดแล้ว ใครจะเจริญกรรมฐานโดยวิธีศีลลักษณะ(คือวิปัสสนา) และวิวิฏฐานา (คือมรรค) แล้วบรรลุปาริสุทธิ(คือผล) ในอานาปานสติภาวนานี้ต่อไป ย่อมทำฌานนั้นแลให้ถึงความเป็นวสีด้วยอาการ ๕ แคล้วคล่องแล้ว กำหนดนามรูปเริ่มตั้งวิปัสสนา

ถามว่า เริ่มตั้งอย่างไร? ตอบว่า อันโยคาวจรภิกษุนั้นออกจากสมาบัติแล้ว ย่อมเห็นได้ว่ารัชกายและจิตด้วย เป็นสมุทัยแห่งลมอัสสาสะปัสสาสะทั้งหลาย เปรียบเหมือนเมื่อเตาสุบของช่างทอง ถูกชักสูบอยู่ ลมอาศัยสุบและความพยายามที่ควรแก่การนั้นของบุรุษประกอบกัน ย่อมเข้าออกได้ฉับไฉนลมอัสสาสะปัสสาสะก็อาศัยกายและจิตประกอบกัน เข้าออกได้ฉับไฉนเหมือนกัน ฉะนั้นย่อมกำหนดลงได้ว่า ลมอัสสาสะปัสสาสะและกายด้วยเป็นรูป จิตและธรรมที่สัมปยุตกับจิตนั้น เป็นอรูป

ครั้นกำหนดรูปรูปนามได้อย่างนี้แล้วก็หาปัจจัยของรูปรูปนามดู เมื่อหาได้เห็นเหตุปัจจัยแล้วก็ข้ามความสงสัยปรารภความเป็นไปแห่งนามรูปในกาลทั้ง ๓ เสียได้ ผู้ข้ามความสงสัยได้แล้วก็ยกขึ้นสู่ไตรลักษณ์โดยพิจารณาเป็นกลาปะละวิปัสสนูปกิเลส๑๐ มีโอกาสเป็นต้นอันเกิดขึ้นในส่วนเบื้องต้นแห่งอุทฺथัพพยานุปีสสนา เสีย กำหนดเห็นปฏิปทาญาณอันพ้นจากอุปกิเลสแล้วว่าเป็นทางละการพิจารณาข้าง ที่เกิดแล้ว ก็ถึงกัณฐกานุปัสสนาแต่ข้างดับ แล้วก็เหินหายรักในสังขารทั้งปวงที่ปรากฏโดยความเป็นของน่ากลัว เพราะเห็นแต่ข้างดับหาระหว่างมิได้ หลุดพ้นไปถึงอริยมรรค ๔ ตามลำดับ ตั้งอยู่ในอรหัตผล ถึงที่สุดแห่งปัจเจกขณญาณ^{๖๗}

^{๖๕} ดูรายละเอียดในม.อ.อ. (บาลี) ๔/๕๘.

^{๖๖} ดูรายละเอียดใน พ.ป. (ไทย) ๓๑/๕๓๕/๔๓๓ , ๓๑/๒/๔๑๔.

^{๖๗} ดูรายละเอียดใน วิ.ม.ห.อ. (บาลี) ๑/๕๐๕ , พ.ป.อ. (บาลี) ๒/๑๐๗.

การเจริญวิปัสสนาด้วยนัยนี้ปรากฏอยู่ในอานาปานสติสูตร มีทั้งหมด ๑๖ ขั้น คือ ผู้เจริญต้องเจริญอานาปานสติ ๔ ขั้นแรกให้ชำนาญเกิดเป็นวสีเสียก่อน จนเกิดเป็นสมาธิระดับอัปปนาขั้นต้นคือปฐมฌานเป็นอย่างน้อย ^{๖๘} อันประกอบด้วยองค์ฌาน ๕ คือ วิตก วิจารณ์ ปีติ สุข เอกัคคตา^{๖๙} จึงจะเจริญภาวนาในขั้นต่อไปได้ เพราะการเจริญขั้นต่อไป คือ ขั้นที่ ๕ กำหนดรู้ปีติอันเป็นองค์หนึ่งของปฐมฌานเป็นอารมณ์ พระบาลีอานาปานสติภาวนาขั้นที่ ๕ คือ “ปีติปฏิสัเวที อสฺสสึสฺสามีติ สิกฺขติ ปีติปฏิสัเวที ปสฺสสึสฺสามีติ สิกฺขติ ” แปลว่า เธอย่อมสำเนียงกว่า เราจักรู้ชัดปีติ ขณะหายใจออก เธอย่อมสำเนียงกว่า เราจักรู้ชัดปีติ ขณะหายใจเข้า ^{๗๐} ฉะนั้น จึงเป็นไปได้เลยที่จะเจริญอานาปานสติขั้นที่ ๕ ได้ ถ้ายังไม่ได้เจริญอานาปานสติ ๔ ขั้นแรกให้เกิดองค์ฌาน คือ ปีติ เป็นต้นก่อน^{๗๑}

๔.๔. การเจริญวิปัสสนาแบบวิปัสสนายานิก

ผู้ที่เจริญวิปัสสนายานิก ^{๗๒} ได้แก่ ผู้ที่เจริญวิปัสสนาอย่างเดียวโดยไม่อาศัยสมาธิทั้งสองนั้น คือผู้ดำเนินไปสู่มรรค ผล นิพพาน ด้วยวิปัสสนายานล้วนๆ บุคคลประเภทนี้ มีขณิกสมาธิอย่างเดียวเป็นจิตวิสุทธิ มีวิปัสสนาภูมิ ๖ เป็นอารมณ์^{๗๓} ซึ่งได้แก่รูปและนาม การฝึกอบรมจิตให้เกิดปัญญา รู้แจ้ง รู้สภาวะธรรมว่าเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา มีศีล สมาธิ ปัญญา ผลขั้นสูง คือ มรรค ผล นิพพานสิ้นอาสวะกิเลส พันทุกข์ธรรมอันเป็นที่ตั้งเป็นที่เกิดของวิปัสสนา หรือที่เรียกว่า “วิปัสสนา

^{๖๘} คุราชละเอียดใน จุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๓๑/๒๖๗.

^{๖๙} คุราชละเอียดใน จุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๕๘/๒๔๓.

^{๗๐} คุราชละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๔๑/๕๕-๖ , ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๔๗/๑๓๐-๑๓๑ , ถ.ม. (ไทย) ๑๕/๕๗๗/๒๖๕.

^{๗๑} คุราชละเอียดใน พระมหาประเสริฐ มนุคเสวี. ศึกษาวิเคราะห์อานาปานสติภาวนาเฉพาะกรณีพุทธทาสภิกขุ, ๒๕๕๒.

^{๗๒} พระคันธสารากวีวงศ์ แปลและเรียบเรียง, วิปัสสนานัย เล่ม ๑, (นครปฐม : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ซีเอไอ เซ็นเตอร์ จำกัด), หน้า ๖๑.

^{๗๓} พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิริ) ธิ.ธ.๕, คำบรรยายวิปัสสนากรรมฐาน, หน้า ๕.

สมมุติ) และความหุดหู่แห่งจิต (เจตโสถินตฺต) เป็นสภาวะที่จิตไม่เหมาะสมแก่การงานบำเพ็ญกุศลเพราะต้องการนอนเท่านั้น ผู้เจริญควรกำหนดรู้ความว่างว่า ว่างหนอ เหตุเกิดของถีนมิถนิวรณ์คืออโยนิโสมนสิการหรือการใส่ใจโดยไม่แยบคาย ในความเบื่อน่ายเป็นต้นนั้นว่าเป็นสิ่งที่น่าพอใจ คือ ความพอใจในถีนมิถนิวรณ์นั่นเอง ในขณะที่นั้นพึงกำหนดรู้อโยนิโสมนสิการนั้นว่า ว่างหนอ โดยรู้ว่ามีสภาวะธรรมอย่างนี้ปรากฏขึ้นในจิต^{๔๑}) อุทธัจจกุกกัจจนิวรณ์ คือ ความจิตฟุ้งซ่านเดือดร้อนใจ ครอบงำจิตมีสภาพไม่สงบนิ่ง สภาพอารมณ์และจิตแปรปรวนอยู่เสมอ คั่นรน ชัดส่าย เหมือนลูกคลื่นในมหาสมุทรอุทธัจจกุกกัจจนิวรณ์เหตุเกิดของอุทธัจจกุกกัจจนิวรณ์ คือ อโยนิโสมนสิการ หมายถึง การใส่ใจโดยไม่แยบคายในความไม่สงบใจว่า เป็นสิ่งที่น่าพอใจ คือ ความพอใจในความไม่สงบใจนั่นเอง ในขณะที่นั้นพึงกำหนดรู้อโยนิโสมนสิการนั้นว่า ว่างหนอ รู้ว่ามีสภาวะธรรมปรากฏขึ้นในจิตวิธีที่ละความฟุ้งซ่านได้โดยเด็ดขาดด้วยการเจริญอหัตมรรค พระอรหันต์จึงรู้เหตุไม่เกิดของความฟุ้งซ่าน คือ อหัตมรรค ส่วนความรำคาญใจจะได้โดยเด็ดขาดด้วยอนาคามีมรรคพระอนาคามีจึงรู้เหตุไม่เกิดของความรำคาญใจได้ คือ อนาคามีมรรค

๕) วิจิกิจจา คือ ความสงสัยในพระรัตนตรัย สงสัยขั้น ๕ ในอดีต ปัจจุบันและขั้นในอนาคต สงสัยในพระธรรม คือ มรรคผลนิพพาน สงสัยในพระอริยสงฆ์ผู้บรรลุมรรค สงสัยในรูปนามด้วยเหตุจากอวิชา สงสัยในแนวทางการเจริญหรือสงสัยในคำแนะนำของวิปัสสนาจารย์เป็นต้น^{๔๒} การที่จะตัดละวิจิกิจจาได้โดยเด็ดขาดด้วยโศดาปัตติมรรคพระอริยบุคคลชั้นพระโศดาบันขึ้น ไปจึงรู้เหตุไม่เกิดของความสงสัยได้เอง คือ โศดาปัตติมรรค

คัมภีร์มูลปัญญาสฎีกากล่าวว่า “ น หิขณิกสมาธิวินาวิปัสสนาสมภาวติ ”^{๔๓} แปลว่า หากขาดขณิกสมาธิ วิปัสสนาก็เกิดไม่ได้ คือ ต้องอาศัยขณิกสมาธิเป็นบาทจึงจะเจริญวิปัสสนาได้ เมื่อวิปัสสนาญาณสูงขึ้นตามลำดับ การเพ่งลักษณะอารมณ์ก็จะแนบแน่นขึ้นตามลำดับเช่นกัน เมื่อมรรคจิตเกิดขึ้นก็ย่อมบริบูรณ์พร้อมด้วยองค์มานทั้ง ๕ (วิตก วิจารณ์ ปิติ สุข เอกัคคตา) จัดว่าเป็นปฐมฌานโศดาปัตติมรรคจิตสทกาคามีมรรค อนาคามีมรรค อหัตมรรคของสุกขวิปัสสกบุคคล ก็จัดเข้าเป็นปฐมฌานด้วยกันทั้งสิ้นตามที่ปรากฏในคัมภีร์อรรถกถาว่า “วิปัสสนานियเมนหิสุกขวิปัสสกสุสุขอุปนมนมคฺโคปิ สมาปตฺติลาภิโน ฌานํ ปาทกํ อกตฺวา อุปฺปนฺนมคฺโคปิ ปฐมฌานํ ปาทก

^{๔๑} ุรายละเอียดใน ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๒/๓๒๓.

^{๔๒} ุรายละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๘๒/๓๕๓-๓๕๕, ุรายละเอียดใน ที.ม.อ. (ไทย) ๒/๒/๓๒๕.

^{๔๓} ุรายละเอียดใน ม.ม.ฎีกา (บาลี) ๑/๔๘/๒๕๓, วิสุทธิ.มหาฎีกา (บาลี) ๑/๓/๑๕.

กตวา ปกิณฺณกสงฺขารे สมฺมสิดฺวา อุปฺปาตมคฺโคปี ปจฺมชฺฌานีโก ว โหติ สพฺเพสุ สดฺตโพษ
ณฺจฺกานี อฏฺฐมคฺคฺกฺกานี ปญฺจฌานํกานี โหติ”^{๔๔} ๑

มรรคที่เกิดขึ้นแก่พระสุกขวิปัสสกโดยกำหนดวิปัสสนากีติ , มรรคที่ไม่ทำมานให้
เป็นบาทเกิดขึ้นแก่ผู้ได้สมาบัติที่ดี , มรรคที่ภิกษุทำปฐมฌานให้เป็นบาทแล้วพิจารณา สังขารเล็ก ๆ
น้อยๆ ให้เกิดขึ้นที่ดี, ในมรรคทั้งหมดนั้น มี โภชนงค์ ๗ องค์มรรค ๘ องค์ฌาน ๕ อยู่ด้วย

แสดงว่า แม้มรรคที่เกิดขึ้นแล้วแก่ผู้เจริญวิปัสสนาล้วน ๆ ก็ย่อมประกอบด้วยองค์
ปฐมฌานคือ วิตก วิจารณ์ ปีติ สุข เอกัคคตา อย่างครบถ้วน ปกรณ์วิเสสวิสุทฺธิมรรคอธิบายวิธีการ
กำหนดอารมณ์ของผู้เจริญวิปัสสนาล้วน ๆ ว่า ลมหายใจในขณะที่ไม่ได้กำหนดรู้ก็ยังหยابอยู่
ต่อเมื่อกำหนดรู้สภาวะของมหาภูตรูป(อาการเย็น ร้อน อ่อน แข็ง เป็นต้น)จึงละเอียดลง แม้ม
หายใจในตอนที่กำหนดมหาภูตรูปนั้นก็นับว่ายังหยابอยู่ เมื่อกำหนดอุปาทารูป(รูปละเอียด)จึง
ละเอียดเข้า ลมหายใจในตอนที่กำหนดอุปาทารูปนั้นยังหยابอยู่ แมื่เมื่อกำหนดรู้รูปทั้งสิ้นก็นับว่า
ยังหยاب ต่อตอนที่กำหนดทั้งรูปทั้งนามจึงละเอียดเข้า แมื่ลมหายใจในตอนที่กำหนดทั้งรูปทั้งอรู
ปนั้นก็นับว่ายังหยاب ในตอนที่กำหนดปัจจัยของนามรูป จึงละเอียดเข้า กา ยสังขารในตอน
ที่กำหนดปัจจัยนั้นเล่าก็นับว่ายังหยاب ตอนที่เห็นนามรูปพร้อมทั้งปัจจัยจึงละเอียดเข้า แมื่กายสังขาร
ในตอนได้เห็นนามรูปพร้อมทั้งปัจจัยนั้นก็นับว่ายังหยاب ถึงตอนที่เห็นวิปัสสนาอันมีไตรลักษณ์เป็น
อารมณ์ จึงละเอียดเข้า ในทุรพลวิปัสสนา(วิปัสสนากำลั่งอ่อน)ก็นับว่ายังหยاب ในพลวิปัสสนา
(วิปัสสนากำลั่งกล้า) จึงละเอียดเข้า”^{๔๕}

การเจริญวิปัสสนาล้วน ๆ ด้วยอานาปานสติภาวนา ปรากฏอยู่ในมหาสติปัฏฐาน
สูตร”^{๔๖} การกำหนดรู้อารมณ์ที่แตกต่างกันของพระสูตรทั้ง ๒ คือ การเจริญอานาปานสติตามนัยอา
นาปานสติสูตร ใน ๔ ชั้นแรก มีลักษณะการเจริญภาวนาแบบเพ่งอารมณ์ หนักไปในทางสติและ
สมาธิ คือมีสติเพ่งกำหนดรู้ตั้งแต่ลมหายใจเท่านั้น โดยไม่ต้องใส่ใจต่ออารมณ์อื่นใดทั้งสิ้นจนจิต
แน่วแน่ มีอารมณ์เป็นหนึ่งเดียว เป็นสมาธิจิตถึงขั้นอัปปนาสมาธิ เมื่อถึงขั้นนี้จะเจริญฌานต่อไป
จนถึงจตุตถฌาน(ปัญจฌาน) หรือสมาบัติ ๘ เลขก็ได้ แล้วกลับมากำหนดรู้ที่องค์ฌานด้วยการตาม

^{๔๔} คุรายละเอียดใน จุ.ป.อ. (บาลี) ๑/๓๒๔ , อภิ.สง.อ. (บาลี) ๑/๔๔๓.

^{๔๕} คุรายละเอียดใน วิสุทฺธิ. (บาลี) ๑/๓๐๐ , วิ.มหา.อ. (บาลี) ๑/๕๐๕ , จุ.ป.อ. (บาลี) ๒/๑๐๗.

^{๔๖} คุรายละเอียดใน ที.ม. (ไทย)๑๐/๓๗๒/๓๐๑ , ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๐๕/๑๐๑ , ส.ม. (ไทย) ๑๕/
๓๖๗/๒๑๐-๒๑๑.

เห็นพระไตรลักษณ์ของ ปิติ สุข เป็นต้น^{๘๓} กล่าวคือ การเจริญภาวนาในอานาปานสติสูตรนี้เป็นการเจริญวิปัสสนาของสมถยานิกบุคคล^{๘๔} และเมื่อกำหนดองค์ธรรมนั้นๆ ผ่านพ้นไปแล้ววิปัสสนาญาณก็จะเกิดขึ้นไปตามลำดับซึ่งในกรณีนั้นก็เข้าสู่วิปัสสนาจริงๆ และ วิปัสสนาจึงหมายถึง ปัญญาที่เห็นแจ้งชัดในรูปนามหรือขั้น ๕ ว่ามีลักษณะของความไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์ และความไม่ใช่ตัวตน^{๘๕} เป็นภาวนามยปัญญาที่ทำให้เข้าใจถึงอริยสัจ ๔ จนบรรลุ มรรค ผล นิพพาน ตามกำลังสติปัญญาญาณของตน

๔.๕. การเจริญวิปัสสนาแบบฉัมมุทธัจจะ

ฉัมมุทธัจจะวิปัสสนาแยกเป็นฉัมม เป็นบทหนึ่ง อุทธัจจะ^{๘๖} เป็นบทหนึ่งวิปัสสนา เป็นบทหนึ่งรวมเป็น ๓ บท เมื่อรวมกันแล้วเป็น ฉัมมุทธัจจะวิปัสสนา คำว่า ฉัมมุทธัจจะ เป็นศัพท์สนธิ ต่อเข้ากันเป็น ฉัมมุทธัจจะ ในเมื่อพยัญชนะเป็นที่อาศัยของสระ พยัญชนะอาศัยสระจึงสามารถออกเสียงได้ ๒ บทนี้แปลว่า ความฟุ้งซ่านในธรรม หรือ ตื่นธรรมวิปัสสนาสมาสเข้ากับฉัมมุทธัจจะ เป็นฉัมมุทธัจจะวิปัสสนาๆ เป็นศัพท์สมาส เพราะสมาสเข้ากับวิปัสสนา วิปัสสนาแปลว่าการเห็นแจ้งรวมบทเป็นฉัมมุทธัจจะวิปัสสนาๆ แปลว่า การเห็นแจ้งความฟุ้งซ่านในธรรมเป็นการเข้าไปรู้เห็นชัดเจนในความเป็นฉัมมุทธัจจะวิปัสสนา

^{๘๓} ดูรายละเอียดใน ส.ม. (ไทย) ๑๕/๕๘๔/๔๖๒.

^{๘๔} การปฏิบัติ ๔ แบบ ๑) สมถปุพพังคมวิปัสสนา วิปัสสนามีสมณานำหน้า (เรียกเต็มว่า สมถปุพพังคม วิปัสสนาภาวนาการเจริญวิปัสสนาโดยมีสมณานำหน้า) ๒) วิปัสสนาปุพพังคมสละ สมณะมีวิปัสสนานำหน้า(วิปัสสนาปุพพังคมสมถภาวนาการเจริญสมณะโดยมีวิปัสสนานำหน้า)๓) ยุคนัทธสมถวิปัสสนา สมณะและวิปัสสนาเข้าคู่กัน (การเจริญสมณะและวิปัสสนาคบคู่ไปด้วยกัน) ๔) ฉัมมุทธัจจะจิตกคหิตมานัส วิธีปฏิบัติเมื่อจิตถูกชักให้เขวด้วยธรรมธัจจะ ดูใน อจ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๗๐/๒๓๘ .

^{๘๕} ดูรายละเอียดใน พระมหาประเสริฐมุนตเสวี, **คู่มือวิปัสสนาจารย์**, หน้า ๒๒๑.

^{๘๖} ดูรายละเอียดใน พระอาจารย์ ดร.ภัททันตะ อาสภมหาเถระ ฉัมมาจริยะ อัครมหากรรมภูฐานาจริยะ, **แวนธรรมปฏิบัติ**, หน้า ๗-๓๗.

ก) ธรรมุทธานุชาต

คำว่า ธรรมุทธานุชาต^{๕๑} ซึ่งมีปรากฏอยู่ใน “ธรรมุทธานุชาต” ว่าด้วยนัยละความฟุ้ง ฟุ้งชานในสภาวะธรรม หมายความว่า เมื่อวิปัสสนูปกิเลส (สิ่งที่ทำให้วิปัสสนาหม่นหมอง, ทำให้ วิปัสสนาเสื่อม) มีโอกาส (แสงสว่าง) เป็นต้น เกิดขึ้นในขณะที่บรรลุอุทยัพพญาณ (ญาณที่ยังเห็น ความเกิดดับ) แก่สมถยานิกหรือวิปัสสนายานิก ขณะนั้นผู้เจริญอาจสำคัญคิดว่าโอกาสเป็นต้นนั้น เป็นคุณธรรมพิเศษคือมรรคผล และสำคัญว่าตนนั้นได้บรรลุมรรคผลแล้ว ความสำคัญเช่นนี้เป็น ความฟุ้งชานในสภาวะธรรม เมื่อเกิดความฟุ้งชานอย่างนี้ รูปนามที่เคยปรากฏชัดก็จะไม่ชัดเจนการ กำหนดรู้ย่อมขาดช่วงไม่ต่อเนื่อง ในขณะที่ผู้เจริญไม่ควรใส่ใจต่อโอกาสเป็นต้น แต่ควรกำหนดรู้ รูปนามตามเดิม เมื่อกำหนดดังนี้ความฟุ้งชานในสภาวะธรรมจะหายไป รูปนามย่อมปรากฏชัดเจน เหมือนก่อน การกำหนดรู้จะตั้งมั่นอยู่ในรูปนามที่เป็นอารมณ์ภายในเท่านั้น จากนั้นวิปัสสนาญาณ ย่อมแก่กล้าตามลำดับจนกระทั่งบรรลุมรรคญาณ อย่างไรก็ตาม ธรรมุทธานุชาตนี้ นับเข้าใน สมถปุพพังคมนัย และวิปัสสนापุพพังคมนัยทั้งสองอย่าง เพราะเนื่องด้วยสมถยานิกและวิปัสสนา ยานิก^{๕๒}

ข) ธรรมุทธานุชาตวิคคิตถิมาสน

คำว่า ธรรมุทธานุชาตวิคคิตถิมาสน^{๕๓} ซึ่งมีปรากฏอยู่ใน ธรรมุทธานุชาตวิคคิตถิมาสน วิถีเจริญเมื่อจิตถูกชักให้ เหวด้วยธรรมุทธานุชาต คือ ความฟุ้งชานธรรม หรือต้นธรรม (ความเข้าใจผิดยึดเอาผลที่ประสบใน ระหว่างว่าเป็นมรรคผลนิพพาน) ซึ่งเกิดขึ้นจากการเจริญวิปัสสนาอันมีสมถะนำหน้า เจริญสมถะ อันมีวิปัสสนานำหน้า เจริญสมถะและวิปัสสนาคบคู่กัน เจริญแบบธรรมุทธานุชาต เมื่อจิตสงบแบบ สนิทในภายใน ปรากฏชัดเป็นสมาธิ มรรคก็เกิดเจริญทำให้มาก ก็สามารถละสังโยชน์และอนุสัย ทั้งหลายให้สิ้นไปได้^{๕๔}

---

^{๕๑} ธรรมุทธานุชาต แปลว่า ความฟุ้งชานด้วยสำคัญคิดในธรรม คือ ความฟุ้งชานเนื่องจากเกิดวิปัสสนูป กิเลสอย่างใดอย่างหนึ่งขึ้นแล้วสำคัญคิดว่าตนบรรลุธรรมคือมรรคผลนิพพาน จิตก็เลยคลาดเขวออกไปเพราะ ความฟุ้งชานนั้น ไม่เกิดปัญญาที่จะเห็นไตรลักษณ์ได้จริง ครุราชยะเอียงคิน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๕๓.

^{๕๒} สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสุมมหาเถระ), อริยวังสปฏิบัติ, หน้า ๖๑.

^{๕๓} พระธรรมปิฎก (ปยุตโต), พุทธธรรม, หน้า ๓๒๖.

คำว่า ชัมมุตัจจในอรรถกถาเรียกว่าวิปัสสนูปกิเลสจะปรากฏแก่ผู้เจริญวิปัสสนาถูกวิธีเท่านั้นจะไม่เกิดแก่บุคคลเหล่านี้ ผู้ที่เจริญวิปัสสนาผิดวิธีผู้เกียจคร้านต่อการเจริญผู้ทอดทิ้งการเจริญพระอริยบุคคลที่ว่าไม่เกิดแก่พระอริยบุคคลคือก่อนหน้าท่านก็ประสบกับชัมมุตัจจแต่ท่านกำหนดภาวนานั้นๆผ่านแล้ว ชัมมุตัจจ ๑๐ ภาคเจริญคือ (๑) โอภาส เห็นแสงสว่าง แสงสีต่างๆ (๒) ปีติ ๕ จะเกิดขึ้น (๓) ญาณ (ความรู้) ปรากฏว่าตัวมีความรู้ปรื่องปราด หมดจด อย่างไม่เคยมีมาก่อน (๔) ปัสสัทธิ มีความรู้สึกสงบเยือกเย็น ทั้งกายและใจ ไม่ฟุ้งซ่าน ไม่กระวนกระวายสงบเสียบดั่งเข้าผลสมามบัติ (๕) สุข ได้แก่ วิปัสสนาสุข รู้สึกว่ามีความสุขที่สุด อย่างไม่เคยพบมาก่อน ยินดีเพลิดเพลินไม่ยอมออกจากกรการเจริญ อยากจะพูด จะบอก ผลที่ตนได้แก่ผู้อื่น (๖) อธิโมกษ์ (สัทธา) มีความเลื่อมใสในพระรัตน ตริยเป็นต้น อย่างแรงกล้า (๗) ปัคคาหะ (ความเพียร) ขยันเกินควร ตั้งใจเจริญจริงยอมสู้ตายไม่ถอย จนเกินพอดี (๘) อุปปิฏฐานะ (สติ) สติมากเกินไป ระลึกถึงแต่เรื่องในอดีตและอนาคต จนทั้งอารมณ์ปัจจุบันเสีย (๙) อุเบกขา รู้สึกเฉยๆ ไม่ยินดียินร้าย ใจลอย หลงๆลืมๆ เป็นต้นอะไรมากระทบก็เฉยๆ ขาดการกำหนด ปล่อยใจไปตามอารมณ์ (๑๐) นิกันติ (จิตใจ) พอใจในอารมณ์ต่างๆ มีโอภาสเป็นต้น หลงผิดคิดไปว่า ตนคงบรรลุมรรคผลนิพพานแล้ว เพราะไม่เคยพบมาก่อน^{๕๔}

ภิกษุ มีใจถูกอุทธัจจะในธรรมกันไว้ เป็นอย่างไรคือ เมื่อภิกษุมนสิการโดยความไม่เที่ยงโอภาสย่อมเกิดขึ้น ภิกษุนึกถึงโอภาสว่า “โอภาสเป็นธรรม” เพราะนึกถึงโอภาสนั้น ความฟุ้งซ่านเป็นอุทธัจจะ ภิกษุมีใจถูกอุทธัจจะนั้นกันไว้ ย่อมไม่รู้ชัดความปรากฏโดยความไม่เที่ยงตามความเป็นจริงไม่รู้ชัดความปรากฏโดยความเป็นทุกข์ตามความเป็นจริง ไม่รู้ชัดความปรากฏโดยความเป็นอนัตตาตามความเป็นจริง เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า มีใจถูกอุทธัจจะในธรรมกันไว้ ในเวลาที่จิตตั้งมั่นสงบอยู่ภายใน มีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น ตั้งมั่นอยู่มรรคก็เกิดแก่เขอมรรคย่อมเกิดอย่างไร ฯลฯ มรรคย่อมเกิดอย่างนี้ ภิกษุยอมละสังโยชน์ได้อ่างนี้ อนุสัยย่อมสิ้นไปอย่างนี้

เมื่อมนสิการโดยความไม่เที่ยง ญาณ (ความรู้) ย่อมเกิดขึ้น ปีติ (ความอิ่มใจ) ย่อมเกิดขึ้น ปัสสัทธิ (ความสงบกายสงบใจ) ย่อมเกิดขึ้น สุข (ความสุข) ย่อมเกิดขึ้น อธิโมกษ์ (ความน้อมใจเชื่อ) ย่อมเกิดขึ้น ปัคคาหะ (ความเพียรที่พอดี) ย่อมเกิดขึ้น อุปปิฏฐานะ (สติแก่กล้า) ย่อมเกิดขึ้น อุเบกขา (ความมีใจเป็นกลาง) ย่อมเกิดขึ้น นิกันติ (ความจิตใจ) ย่อมเกิดขึ้น ภิกษุนึกถึงนิกันติว่า “นิกันติเป็นธรรม” เพราะนึกถึงนิกันตินั้น ความฟุ้งซ่านเป็นอุทธัจจะ ภิกษุมีใจถูกอุทธัจ

^{๕๔} ดูรายละเอียดใน พ.ป. (ไทย) ๓๑/๖/๔๒๕.

จะนั่นกันไว้แบบนี้ ย่อมไม่รู้ชัดความปรากฏโดยความไม่เที่ยงตามความเป็นจริง ไม่รู้ชัดความปรากฏโดยความเป็นทุกข์ตามความเป็นจริง ไม่รู้ชัดความปรากฏโดยความเป็นอนัตตตามความเป็นจริง เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า มิใช่ใจถูกอุทธัจจะในธรรมกันไว้ ในเวลาที่จิตตั้งมั่นสงบอยู่ภายใน มีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น ตั้งมั่นอยู่ มรรคก็เกิดแก่เธอ มรรคย่อมเกิดอย่างไร ฯลฯ มรรคย่อมเกิดอย่างนี้ ภิกษุย่อมละสังโยชน์ได้อย่างนี้ อนุสัยย่อมสิ้นไปอย่างนี้

เมื่อมนสิการโดยความเป็นทุกข์ ฯลฯ เมื่อมนสิการโดยความเป็นอนัตตาโอกาสย่อมเกิดขึ้น ฯลฯ ญาณย่อมเกิดขึ้น ปีติย่อมเกิดขึ้น ปัสสัทธิย่อมเกิดขึ้น สุขย่อมเกิดขึ้น อธิโมกษ์ย่อมเกิดขึ้น ปัสสัทธิย่อมเกิดขึ้น อุปลุกฐานย่อมเกิดขึ้น อุเบกขาย่อมเกิดขึ้น นิกันตีย่อมเกิดขึ้น ภิกษุนี้ถึงนิกันตติว่า “นิกันตติเป็นธรรม” เพราะนี่ถึงนิกันตตินั้น ความฟุ้งซ่านเป็นอุทธัจจะ ภิกษุมีใจถูกอุทธัจจะ จะนั่นกันไว้ ย่อมไม่รู้ชัดความปรากฏโดยความไม่เที่ยงตามความเป็นจริง ไม่รู้ชัดความปรากฏโดยความไม่เที่ยงตามความเป็นจริง ไม่รู้ชัดความปรากฏโดยความเป็นทุกข์ตามความเป็นจริง เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า มิใช่ใจถูกอุทธัจจะในธรรมกันไว้ ฯลฯ ภิกษุย่อมละสังโยชน์ได้อย่างนี้ อนุสัยย่อมสิ้นไปอย่างนี้

เมื่อมนสิการรูปโดยความไม่เที่ยง ฯลฯ เมื่อมนสิการรูปโดยความเป็นทุกข์ ฯลฯ เมื่อมนสิการรูปโดยความเป็นอนัตตา เมื่อมนสิการเวทนา ฯลฯ สัตถุญา ฯลฯ สังขาร ฯลฯ วิญญาณ ฯลฯ จักขุ ฯลฯ เมื่อมนสิการชราและมรณะโดยความไม่เที่ยง ฯลฯ เมื่อมนสิการชราและมรณะโดยความเป็นทุกข์ ฯลฯ เมื่อมนสิการชราและมรณะโดยความเป็นอนัตตา โอกาสย่อมเกิดขึ้น ญาณย่อมเกิดขึ้น ปีติย่อมเกิดขึ้น ปัสสัทธิย่อมเกิดขึ้น สุขย่อมเกิดขึ้น อธิโมกษ์ย่อมเกิดขึ้น ปัสสัทธิย่อมเกิดขึ้น อุปลุกฐานย่อมเกิดขึ้น อุเบกขาย่อมเกิดขึ้น นิกันตีย่อมเกิดขึ้น ภิกษุนี้ถึงนิกันตติว่า “นิกันตติเป็นธรรม” เพราะนี่ถึงนิกันตตินั้น ความฟุ้งซ่านเป็นอุทธัจจะ ภิกษุมีใจถูกอุทธัจจะ จะนั่นกันไว้ ย่อมไม่รู้ชัดชราและมรณะซึ่งปรากฏโดยความเป็นอนัตตตามความเป็นจริง ไม่รู้ชัดชราและมรณะซึ่งปรากฏโดยความไม่เที่ยงตามความเป็นจริง ไม่รู้ชัดชราและมรณะซึ่งปรากฏโดยความเป็นทุกข์ตามความเป็นจริง เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า มิใช่ใจถูกอุทธัจจะในธรรมกันไว้ ในเวลาที่จิตตั้งมั่นสงบอยู่ภายใน มีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น ตั้งมั่นอยู่ โดยความไม่เที่ยง มรรคก็เกิดแก่เธอ มรรคย่อมเกิดอย่างไร ฯลฯ มรรคย่อมเกิดอย่างนี้ ฯลฯ ภิกษุย่อมละสังโยชน์ได้อย่างนี้ อนุสัยย่อมสิ้นไปอย่างนี้ ภิกษุมีใจถูกอุทธัจจะในธรรมกันไว้ อย่างนี้

จิตย่อมกวัดแกว่ง หวั่นไหวเพราะโอกาส เพราะญาณ เพราะปีติเพราะปัสสัทธิ เพราะสุขเพราะอธิโมกษ์ เพราะปัสสัทธิเพราะอุปลุกฐาน เพราะอุเบกขาเพราะน้อมนิกันตติอุเบกขา

และนิกันตภิกษุ^{๕๑}นั้นกำหนดฐานะ ๑๐ ประการนี้ด้วยปัญญาแล้ว ย่อมเป็นผู้ฉลาดในอุทฺธัจจะใน
 ธรรมและย่อมไม่ถึงความหลงไหล จิตกวัดแกว่ง เสร้าหมองจิตภาวนาย่อมเคลื่อนจิตกวัดแกว่ง ไม่
 เสร้าหมองจิตภาวนาย่อมเสื่อมไปจิตบริสุทธิ์ ไม่เสร้าหมองจิตภาวนาย่อมไม่เสื่อมไปจิตไม่ฟุ้งซ่าน
 ไม่เสร้าหมองจิตภาวนาย่อมไม่เคลื่อน ด้วยฐานะ ๔ ประการนี้ ภิกษุย่อมรู้ชัดความที่จิตกวัด
 แกว่ง ฟุ้งซ่าน ถูกโอกาสเป็นต้นกั้นไว้ ด้วยฐานะ ๑๐ ประการนี้ภิกษุ^{๕๒}นั้นสละวิปัสสนาวิถิของตน
 ถึงความฟุ้งซ่านหรือสำคัญโอกาสด้วยความสำคัญแห่งค้นหาและทฎฐินั่งอยู่ ก็โอกาส^{๕๓}นั้น^{๕๔}เกิดให้
 สว่างเพียงที่^{๕๕}นั่งของภิกษุรูปใดรูปหนึ่งเท่านั้น ภายในห้องของภิกษุบางรูปแม้ในห้องของภิกษุบาง
 รูป ท้าวทั้งวิหารของภิกษุบางรูปคาเหตุหนึ่งถึงโยชน์^{๕๖} ๒ โยชน์ ฯลฯ ทำแสงสว่างเป็นอันเดียวกัน
 ตั้งแต่พื้นดินจนถึงอกนิษฐพรหมโลกของภิกษุบางรูป แต่ของพระผู้มีพระภาคเจ้าเกิดโอกาสตลอด
 หมื่นโลกธาตุเพราะโอกาส^{๕๗}นี้ ยังกั้น^{๕๘}ให้สว่างย่อมเกิดในเวลา^{๕๙}มี^{๖๐}อันประกอบด้วยองค์ ในสมัยนั้น
 พระโยคาวจร^{๖๑}นั้นไม่มีความกระวนกระวายของกายและจิต ไม่มีความหนัก ไม่มีความหยาบ ไม่มี
 ความไม่ควรแก่การงาน ไม่มีความไข้ไม่มีความคด แต่ที่^{๖๒}แท้พระโยคาวจร^{๖๓}นั้นมีกายและจิตสงบเบา
 อ่อน ควรแก่การงานคล่องแคล่วเฉียบแหลมตรง พระโยคาวจร^{๖๔}นั้นมีกายและจิตอันเป็นปัสสัทธิ
 เป็นต้นเหล่านี้ อนุเคราะห์แล้ว ย่อมเสวยความยินดีอันมิใช่ของมนุษย์ในสมัยนั้น ท่านกล่าว
 หมายถึงความยินดีว่า

ความยินดีอันมิใช่ของมนุษย์ ย่อมมีแก่ภิกษุผู้เข้าไปสู่เรือนว่าง ผู้มีจิตสงบ ผู้เห็น
 แจ้งธรรมโดยชอบ แต่กาลใดๆ ภิกษุย่อมพิจารณาความเกิดและความเสื่อมแห่งขันธทั้งหลาย แต่
 กาลนั้นๆ ภิกษุย่อม ได้ปีติและปราโมทย์ ปีติและปราโมทย์นั้นเป็นอมตะของภิกษุผู้รู้แจ้งทั้งหลาย
 หนึ่ง ท่านกล่าวโอกาสเป็นต้นว่าเป็นอุปกิเลส เพราะเป็นที่ตั้งแห่งความเสร้าหมอง เพราะไม่ใช่
 อกุศลส่วน^{๖๕}นั้น^{๖๖}คิดเป็นอุปกิเลสด้วยเป็นที่ตั้งแห่งความเสร้าหมองด้วย อุปกิเลสเหล่านั้นมี ๑๐ อย่าง
 ด้วยสามารถแห่งวัตถุ มี ๓๐ ด้วยสามารถแห่งการถือเอา อย่างไรก็ตามเมื่อพระโยคาวจร^{๖๗}ถือว่า โอกาส
 เกิดแล้วแก่เรา^{๖๘}ย่อมเป็นการถือเอาด้วยทฎฐิ เมื่อถือว่าโอกาส^{๖๙}น่า^{๗๐}พอใจ^{๗๑}หนอเกิดแล้ว ย่อมเป็นการ
 ถือเอาด้วยมานะ เมื่อยินดีโอกาส ย่อมเป็นการถือเอาด้วยค้นหา การถือเอา ๓ อย่างด้วยสามารถ
 แห่งทฎฐิมานะและค้นหาในโอกาสด้วยประการ^{๗๒}ดังนี้ แม้นในอุปกิเลสที่เหลือก็อย่างนั้น อุปกิเลส
 ๓๐ ด้วยอำนาจแห่งการถือเอา^{๗๓}ย่อมมีด้วยประการ^{๗๔}ดังนี้^{๗๕}

^{๕๕} ดูรายละเอียดใน พ.ป. (ไทย) ๓๑/๖/๔๒๕

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

การศึกษาเรื่อง “การศึกษาสภาวะของนิรวันในวัมมิกสูตร” มีวัตถุประสงค์ ๓ ประการ คือเพื่อศึกษาเนื้อหาหลักธรรมในวัมมิกสูตร เพื่อศึกษาสภาวะของนิรวันใน คัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาทและเพื่อศึกษาแนวทางการเจริญวิปัสสนาโดยอาศัยนิรวันเป็นอารมณ์การศึกษานี้ดำเนิน การเก็บ ข้อมูลจากพระไตรปิฎกอรุทธคณาฎีกาและคัมภีร์อื่นๆ ซึ่งถูกเรียบเรียงและบรรยายตรวจสอบโดย ผู้เชี่ยวชาญในการศึกษาวิจัยครั้งนี้จากการศึกษาสรุปเป็นผลการวิจัยได้ดังนี้

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

วัมมิกสูตร คือ สูตรว่าด้วยจอมปลวกปริศนาเป็นพระสูตรหนึ่งที่ปรากฏในพระไตรปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปิ่นณาสก เล่มที่ ๑๒ โอปิมมวรรค ลำดับสูตรที่ ๓ พระพุทธเจ้าทรงพยากรณ์ปริศนาธรรม ๑๕ ข้อ แก่พระกุมารกัสสปเถระ

๑. หลักธรรมในวัมมิกสูตร

เป็นหลักธรรมที่เป็นประโยชน์อันเป็นเครื่องนำผู้เจริญตามให้ถึงความสิ้นไปแห่งทุกข์ พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงแก่พระกุมารกัสสปเถระ โดยแสดง การเปรียบเทียบกับจอมปลวก ประกอบด้วยธรรม ๑๕ ประการคือ ร่างกาย วิตก การประกอบการทำงาน พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระภิกษุผู้เป็นเสขะ ปัญญาอันประเสริฐ การปรารถนาความเพียร อวิชา ความคับแค้นใจเนื่องจากความโกรธ วิภิกขณา นิรวัน ๕ อุปาทานขันธ ๕ กามคุณ ๕ นันทิราคะ และพระชินาสพ

๒. สภาวะของนิรวันในวัมมิกสูตร

สภาวะที่ปรากฏขึ้นเองตามหลักของธรรมชาติมี การเกิดขึ้น แปรปรวนอยู่ตลอดเวลา และมีการเกิดขึ้นตั้งอยู่ ดับไปของมันเอง กามฉันทนิรวัน เป็นสิ่งที่กัณฐิตคือความพอใจในกาม มีลักษณะทำให้หมกมุ่นอยู่แต่ในอารมณ์ที่น่าปรารถนา น่าใคร่น่าชอบใจ พยาบาทนิรวัน สิ่งที่กัณฐิต

คือความขัดเคืองใจ มีลักษณะทำลายล้างผลาญผู้อื่นการผูกเวรผู้อื่น ถิ่นมัทธนิวรรณ์ สิ่งทีกัณจิตคือ ความหุดุและเชื่องซึมมีลักษณะทำให้เกิดความท้อแท้หุดุจิต และเคลิบเคลิ้มอุทัจจกุกุจนิวรรณ์ สิ่งทีกัณจิตคือความฟุ้งซ่านและร้อนใจ มีลักษณะทำให้เกิดพล่านและจับจ่ออยู่เสมอและรำคาญใจ วิจิจจนิวรรณ์สิ่งทีกัณจิตคือความล้งเลงสย มีลักษณะทีทำให้เกิดความล้งเลไม่แน่นอนลงไม่ได้

๓. การเจริญวิปัสสนาโดยอาศัยนิวรรณ์เป็นอารมณ์

นิวรรณ์ สิ่งทีกัณจิตคือความล้งเลงสย นิวรรณ์เหล่านี้ เป็นหลักธรรมทีกังกัณไม่ให้ บรรลุความดี นิวรรณ์ ๕ ชนิด จัดว่าเป็นเจตสิก ฝ่ายอกุศล เป็นปาดตพพธรรม กิเลสทีต้องกำหนดละ ทราบใดทีรากเหง้าของกิเลสยังไม่ถูกเพิกถอน นิวรรณ์ต้องทำหน้าทีของนิวรรณ์อย่างทีตรงทีสุด นิวรรณ์ทั้ง ๕ จัดเป็นธรรมหมวดหนึ่งในธัมมานุปัสสนาสติปัญญา อันเป็นหลักการเจริญวิปัสสนา ภาวนาตามสติปัญญา ๔ ในการเจริญวิปัสสนาภาวนาโดยการพิจารณานิวรรณ์ธรรม ตามแนวสติปัญญา นั้นมีหลักในการกำหนดว่าเมื่อกามฉันทนิวรรณ์ มีภายในจิต ย่อมรู้ซัดว่า กามฉันทนิวรรณ์มีอยู่ ภายในจิตเมื่อกามฉันทนิวรรณ์ ไม่มีภายในจิต ย่อมรู้ซัดว่า กามฉันทนิวรรณ์ไม่มีอยู่ภายในจิตความที กามฉันทนิวรรณ์เกิดขึ้นแล้วย่อมเกิดขึ้นด้วยประการใด ย่อมรู้ประการนั้นด้วยความทีกามฉันท นิวรรณ์เกิดขึ้นแล้วเสียได้ด้วยประการใด ย่อมรู้ประการนั้นด้วยความทีกามฉันทนิวรรณ์อันคนละเสีย แล้ว ไม่เกิดขึ้นต่อไปด้วยประการใดย่อมรู้ประการนั้นด้วย ซึ่งกามฉันทะ มีโลกเจตสิกเป็นองค์ ธรรม ทีใน โลกมูลจิต ๘ ผู้เจริญใช้หลักโยนิโสมนสิการมีสติในการกำหนดรู้ ว่า กามฉันทะเป็น นามธรรม ทีเกิด จนวนิปัสสนาญาณเกิด เพราะกามฉันทะเกิดดับไปเป็นไตรลักษณ์ มีสติ ปรารภความเพียร กำหนดจนกว่า สภาวธรรมจะ ลีนไปโดยเด็ดขาดเพราะประหา ฌด้วยอรหัตมรรค แต่ถ้าเป็นสมถกรรมฐานต้องข่มไว้ด้วยอำนาจองค์ฌาน ซึ่งมีเอกัคคตาเป็นปฏิปักษ์กับกามฉันทะ

พยาปาทะ มีโทสเจตสิกเป็นองค์ธรรม ทีใน โทสมูลจิต ๒ ผู้เจริญใช้หลักโยนิโสมนสิการมีสติในการกำหนดรู้ ว่า พยาปาทะเป็นนาม ธรรม ทีเกิด จนวนิปัสสนาญาณเกิด เพราะพยาปาทะเกิดดับไปเป็นไตรลักษณ์ มีสติปรารภความเพียร กำหนดจนกว่า สภาวธรรมจะ ลีนไปโดยเด็ดขาด เพราะประหา ฌด้วยอนาคามีได้เด็ดขาด แต่ถ้าเป็นสมถกรรมฐานต้องข่มไว้ด้วย อำนาจองค์ฌาน ซึ่งมีปีติเป็นปฏิปักษ์กับพยาปาทะ

ถีนมัทธะมีถีนเจตสิกเป็นองค์ธรรม ทีใน อกุศลสังขารจิต ๕ ผู้เจริญใช้หลักโยนิโสมนสิการมีสติในการกำหนดรู้ ว่า ถีนมัทธะเป็นนาม จนวนิปัสสนาญาณเกิดดับของนามด้วยวิปัสสนาปรากฏ

เป็นไตรลักษณ์ ก็จะถอนกิเลสหมดสิ้นไปด้วยพระอรหันต์ผู้เจริญสมณะจะละด้วยอำนาจองค์ฌาน คือ วิตก ทำการประหาณถิ่นมิทระ

อุทัจจกุกกุจะ มีอุทัจจเจตสิกและกุกกุจะเจตสิกเป็นองค์ธรรม ที่ใน อกุศลจิต ๑๒ ที่ใน โทสมูลจิต ๒ ผู้เจริญใช้หลักโยนิโสมนสิการมีสติในการกำหนดรู้ ว่าอุทัจจกุกกุจะเป็นนาม ทุกครั้งที่เกิดจนวิปัสสนาญาณเกิด เพราะอุทัจจกุกกุจะ เกิดดับไปเป็นไตรลักษณ์ มีสติปรารภ ความเพียรกำหนดจนกว่าสภาวะธรรมจะสิ้นไปโดยเด็ดขาดพระอรหันต์ประหาณอุทัจจะส่วนกุกกุจะนั้นพระอนาคามีถ้าเจริญสมณะก็จะประหาณด้วยองค์ฌานคือสุข

วิจิกิจฉา มีวิจิกิจฉาเจตสิก เป็นองค์ธรรม ที่ใน วิจิกิจฉาสัมปยุตตจิต ๑ ผู้เจริญใช้หลักโยนิโสมนสิการมีสติในการกำหนดรู้ ว่า วิจิกิจฉาเป็นนาม ทุกครั้งที่เกิด จนวิปัสสนาญาณเกิด เพราะวิจิกิจฉาเกิดดับไปเป็นไตรลักษณ์ มีสติปรารภความเพียร กำหนดจนกว่า สภาวะธรรมจะสิ้นไปโดยเด็ดขาดจนได้เป็นพระโสดาบันตัดวิจิกิจฉาเป็นสมุจเฉทปหาน ถ้าเจริญสมณะละด้วยอำนาจองค์ฌาน คือ วิจาร

ดังนั้น การเจริญวิปัสสนาภาวนาโดยการพิจารณานิรวณธรรมนั้นมีหลัก ในการกำหนดคือว่าเมื่อนิรวณทั้ง ๕ เกิดขึ้น ผู้เจริญต้องมีสติตั้งมั่นกำหนดรู้ในนิรวณนั้นๆ ให้รู้ชัดการเกิดดับของนิรวณเป็นเพียงนามธรรมโดยสภาพธรรมก็จัดเป็นนามธรรม เมื่อเกิดขึ้นกับจิต ของผู้เจริญวิปัสสนาภาวนา ผู้เจริญใช้หลักโยนิโสมนสิการมีสติในการกำหนดรู้นิรวณทั้ง ๕ เมื่อนิรวณ ตัวหนึ่งตัวใดมีภายในจิต ย่อมรู้ชัดว่านิรวณ ตัวนั้น มีอยู่ภายในจิตเมื่อนิรวณ ไม่มีภายในจิต ย่อมรู้ชัดว่านิรวณไม่มีอยู่ภายในจิตความที่นิรวณเกิดขึ้นแล้ว ย่อมเกิดขึ้นด้วยประการใด ย่อมรู้ประการนั้นด้วยความที่นิรวณเกิดขึ้นแล้วเสียได้ด้วยประการใด ย่อมรู้ประการนั้นด้วยความที่นิรวณอันตนละเสียแล้ว ไม่เกิดขึ้นต่อไปด้วยประการใดย่อมรู้ประการนั้นด้วยเป็นการ เข้าไปรู้สภาวะธรรมของรูปนามโดยเท่าทันปัจจุบันอารมณ์ทุกขณะ ผู้เจริญจะเห็นการเกิดดับโดยความเป็นพระไตรลักษณ์ มีอนิจจัง ทุกขัง อนัตตตาอย่างแท้จริงด้วยวิปัสสนาญาณ

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะในการนำผลการศึกษาไปใช้

ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ เป็นการศึกษาสภาวะของนิรวณในวัมมิกสูตร ผู้วิจัยได้นำมาแสดงแต่เพียงบางส่วนเท่านั้น อาจจะมีสภาวะที่พระพุทธเจ้าแสดงไว้มีเนื้อหาสาระกว้างขวางและ

ธรรมข้ออื่นๆ อาจจะมีความหมายใกล้เคียงกับนิวรรณ์ ๕ ซึ่งผู้วิจัยยังไม่ได้นำกล่าวไว้ในที่นี้ จึงเป็นประเด็นที่จะค้นคว้าต่อไป

๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะในการทำวิทยานิพนธ์ในครั้งต่อไป

- ก) ศึกษาสถานะนิวรรณ์ ๕ ในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท
- ข) ศึกษาวิธีการเจริญนิวรรณ์ ๕ ของสาวกในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท
- ค) ศึกษาวิเคราะห์สภาวะอายตนะ ๑๒ ในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท
- ง) ศึกษาวิเคราะห์สภาวะธาตุ ๑๘ ในคัมภีร์พุทธศาสนา

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย :

ก ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๐๐. กรุงเทพฯ

มหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____ .อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์
วิญญาน ๒๕๓๒.

_____ .พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยกรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๕.

_____ .อภิธรรมมุตตวิภาวินีฎีกา กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๔๒.

มหามกุฏราชวิทยาลัยพระสูตรและอรรถกถาแปลกรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย,
๒๕๕๒.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

๑. หนังสือ :

กิตติวุฒโฒภิกขุ. ปรมัตถธรรม ๔ ภาค ๑ - ๒ (จิตตปรมัตถ์และเจตสิกปรมัตถ์. กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์กรมแผนที่ทหารบก, ๒๕๐๕.

ขุนสรพกิจโกศล (โกวิท ปัทมะสุนทร). คู่มือการศึกษาพระอภิธรรม ปริจเฉทที่ ๕ ปกิณณกสังค
วิภาค.กรุงเทพมหานคร : บริษัท. สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๓๕.

_____ .ลักษณะที่จุดกะแห่งปรมัตถธรรม. กรุงเทพมหานคร : บริษัท คัลเลอร์สไฟร์ จำกัด,
๒๕๓๗.

คณาจารย์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกศึกษา. กรุงเทพมหานคร : ห้าง
หุ้นส่วนจำกัดไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๕๓.

นันทนาอุตสาหกรรมภัณฑ์. พุทธปัญญาคู่มือการสร้างปัญญา . กรุงเทพมหานคร : บริษัท.ธนรัชการ
พิมพ์ จำกัด, ๒๕๕๑.

ดั่งตถุณ. มหาสติปัญญาสูตร. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมดา, ๒๕๔๘.

ชนิด อยู่โพธิ์. วิปัสสนาญาณม. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐.

ธรรมสภา. ชีวิตการทำงานหลักธรรมของพุทธศาสนิกชน . กรุงเทพมหานคร : จัดพิมพ์โดย ธรรมสภา
และสถาบันบันลือธรรม, ๒๕๔๕.

แนบ มหานิราณนที. การปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน เล่ม ๒ . กรุงเทพมหานคร : ไทยเจริญการพิมพ์ ,
๒๕๑๗.

บริษัทนนทบุรีส์ พับลิเคชั่น จำกัด. พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน น. กรุงเทพมหานคร :
บริษัท ศิริวัฒนาอินเตอร์ พริน, ๒๕๔๒.

ปัญญานันท ภิกขุ. สมถวิปัสสนาในชีวิตประจำวัน . นนทบุรี : บริษัท เอส.อาร์.พรินติ้ง จำกัด,
๒๕๓๕.

ประทุม เรื่องวารี. ลักษณะที่จตุกกะ. กรุงเทพมหานคร : หจก. ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๑.

พุทธศาสนิกชน. ศึกษาธรรมะอย่างถูกวิธีหรือธรรมวิภาคนวกฎมิ คำบรรยายธรรมะในพรรษา,
กรุงเทพมหานคร : พิมพ์โดย สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๐๐.

_____ . ปฏิจธสมุปบาทจากพระโองษ์ . กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด การพิมพ์ พระ
นคร, ๒๕๑๘.

_____ . คู่มือมนุษย์ฉบับสมบูรณ์. กรุงเทพมหานคร : สุภาพใจ, ๒๕๔๑.

พระครูเกษมธรรมทัต (สุรศักดิ์ เขมรสี). วิปัสสนาภูมิ, กรุงเทพมหานคร : บุญศิริการพิมพ์, ๒๕๕๒.

พระปัญญาวโร ภิกขุ . หลักการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาเบื้องต้น, แปลโดย ฉัตรนกร องคสิงห์,
กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๕๘.

พระธรรมธีรราชฆาหมุณี (โชดก ญาณสิทฺธิ). หลักปฏิบัติสมณะและวิปัสสนากรรมฐาน
กรุงเทพมหานคร: เรือนแก้ว การพิมพ์, ๒๕๑๘.

_____ . วิปัสสนากรรมฐาน ภาค ๒ ไปด้วยมหาสติปัญญา . กรุงเทพมหานคร : บริษัท
สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๘.

_____ . วิปัสสนากรรมฐาน. กรุงเทพมหานคร : บริษัท ประยูรวงศ์พรินท์ติ้ง จำกัด, ๒๕๕๔.

พระธรรมบาลเถระ รจนา. พระเนตติอรรถกถา. พระธัมมานันทมหาเถระ อัครมหาบัณฑิต ตรวจ
ชำระพระคันธสาราภิงส์ แปล, นครปฐม : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ซีเอไอเซ็นเตอร์, ๒๕๕๑.

พระพุทธโฆษาจารย์. **วิสุทธิมคคปกรณ์ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๓๕.

_____ **คัมภีร์วิสุทธิมรรค สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร) แปล. ๔**, กรุงเทพมหานคร : บจก. ประยูรวงศ์พรินต์ติ้ง, ๒๕๔๖.

พระวิสุทธิธำมิต (ไสว จิตวีโร). **วิสุทธิมรรคเผด็จ ๓**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ การศาสนา ๒๕๓๒.

พันตรี ประยุทธ์ (ป.หลงสมบุญ). **พจนานุกรมมคธ –ไทย**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ เรื่องปัญญา, ๒๕๔๐.

พระศรีวรญาณ (บุญชิต ญาณสัวโร). **หลักการปฏิบัติพระกัมมัฏฐานในพระไตรปิฎก**. เก็บเพชรจากคัมภีร์พระไตรปิฎก , กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒.

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต). **พุทธธรรม**. กรุงเทพมหานคร : บริษัท สหธรรมิก, ๒๕๔๕.

_____ **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม**. กรุงเทพมหานคร : บจก.แอสอาร์พรินต์ติ้งแมสโปรดักซ์ ๒๕๔๖.

_____ **พุทธธรรมฉบับขยายความ**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๒.

พระมหาประเสริฐ มนต์เสวี. (คู่มือพระวิปัสสนาจารย์) **ศึกษาวิเคราะห์การเจริญวิปัสสนากาวนาในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาทและวิธีการศึกษาคู่มือของพระพุทธศาสนาในยุคปัจจุบัน**. กรุงเทพมหานคร : บริษัท ศรีอนันต์การพิมพ์จำกัด, ๒๕๔๗.

พระมหาสมปอง มุทิโต. **คัมภีร์ อภิธานวรรณนา**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ บริษัทประยูรวงศ์พรินต์ติ้ง จำกัด, ๒๕๔๗.

พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ) . **วิปัสสนาหัย เล่ม ๑**. แปลและเรียบเรียง พระคันธสาราภิงศ์, นครปฐม : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ซี เอ ไอ เซ็นเตอร์, ๒๕๔๘.

_____ **มหาสติปัญญาฐานสูตรทางสู่พระนิพพาน** . แปลและเรียบเรียง พระคันธสาราภิงศ์, กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๕.

_____ **วิปัสสนาธุณี หลักการปฏิบัติวิปัสสนา** . แปลโดย จำรูญ ธรรมดา, กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๑.

พระธรรมวโรดม (บุญมา คุณสมปโน ป.ธ.๕). **อภิธรรมัตถวิภาณีแปล**. ม.ป.ท., ๒๕๕๐.

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ช.๕ ราชบัณฑิต). **พจนานุกรมเพื่อการศึกษาศาสนาพุทธศาสตร์ ชุด ศัพท์วิเคราะห์**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เลียงเชียง, ๒๕๕๐.

พระธรรมเจดีย์ (ประกอบ ธรรมเสฏฐโ ป.ช. ๕). **ธรรมวิภาคบรรยาย สำหรับนักธรรมและธรรม ศึกษาชั้นตรี-โท-เอก ฉบับกรรมการศาสนา**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ หจก. ประยูรสาส์นไทยการพิมพ์, ๒๕๕๒.

พระคึกฤทธิ์ โสตถุผโล. **พุทธวจน ๒ อริยสัจจากพระโอษฐ์ ภาคต้น**. กรุงเทพมหานคร : บจก. คิว ฟรันท์แมเนจเม้นท์, ๒๕๕๒.

พระญาณวิสิษฐ์สมิทธิวีราจารย์, คณะผู้รวบรวม. **คู่มือปฏิบัติสมถวิปัสสนากัมมัฏฐาน ๕ สาย**. กรุงเทพมหานคร : บจก. เพชรเกษม ฟรันทิง กรุ๊ป, ๒๕๕๓.

พระราชญาณวิสิฐ และคณะ รวบรวมและเรียบเรียง. **คู่มือการศึกษา สัมมาปฏิบัติไตรสิกขาศูนย์ ประสานงานสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดแห่งประเทศไทย**. นครปฐม : พิมพ์ครั้งที่ ๗, บริษัท เพชรเกษม ฟรันทิงกรุ๊ป จำกัด, ๒๕๕๔.

พระราชวิสุทธิญาณ (อุบล นนทโก ป.ช.๕). **ธรรมวิภาค ปริจเฉทที่ ๑**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๗.

พระครูมานวิรัต (พระอาจารย์มหาประเสริฐ กิตติเสฏฐโ). **หลักการเจริญวิปัสสนากัมมัฏฐาน**. (มหาสติปัฏฐานสูตร) พระพุทธเจ้าทรงตรัสไว้ในพระไตรปิฎก, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ ชนากานต์ ฟรันทิง, ๒๕๕๔.

พระอัครวิงสเถระ. **สัททนีติสูตรมาลาตีร์หลักบาลีมหาไวยากรณ์**. นครปฐม : โรงพิมพ์พิทักษ์ อักษร, ๒๕๔๕.

พระอาจารย์ ดร. ภัททันตะ อาสภมหาเถระ ชัมมาจริยะ **อัครมหากรรมฐานจริยะ**. **ปฐมวิปัสสนาวงศ์ในประเทศไทย**. กรุงเทพมหานคร : บริษัท อมรินทร์ฟรันทิงแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด, ๒๕๕๔.

_____ **..แวนธรรมปฏิบัติ**. ชลบุรี : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____ **..แวนธรรมปฏิบัติ**. ชลบุรี : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒.

_____ **..ปฐมวิปัสสนาวงศ์ในประเทศไทย**. กรุงเทพมหานคร : บริษัท อมรินทร์ฟรันทิงแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด, ๒๕๕๔.

พระสัทธัมมโชติกะ ชัมมาจริยะ. **สมถกรรมฐานที่ปณี**. ปรมัตถโชติกะ ปริจเฉทที่ ๕ เล่ม ๑, กรุงเทพมหานคร : บริษัท วี.อินเตอร์ ฟรันทิง จำกัด, ๒๕๔๗.

_____ **..ปรมัตถโชติกะ ปริจเฉทที่ ๑-๒-๖**. กรุงเทพมหานคร : สนองการพิมพ์, ๒๕๐๕.

- _____ สมถกรรมฐานที่ปณี ปริเฉทที่ ๕ เล่ม ๑. กรุงเทพมหานคร : บริษัท วี. อินเตอร์ พรีนซ์ จำกัด, ๒๕๔๗.
- _____ ปรัชมโชติกะ ปริเฉทที่ ๓ และปริเฉทที่ ๗ หลักสูตรอุพาทิธรรมิกะโท. กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ทิพยวิสุทธิ, ๒๕๕๐.
- พระอุปติสสเถระ รัตน, พระเทพโสภณ (ประยูร ฐมฺมจิตฺโต) และคณะ แปล . วิมุตติมรรค , กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘.
- ภัททันตะ อาสภะ, พระ. หลักการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ตามแนวสติปัฏฐาน ๔ เบื้องต้น และบทสวดมนต์. กรุงเทพมหานคร : สำนักวิปัสสนากรรมฐาน พุทธพจน์ ธรรม, มปป. มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. วิสุทธิมคฺคปกรณ์. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๓๔.
- มูลนิธิพุทธโฆษาจารย์. พุทธวจน ๒ อริยสัจจากพระโอษฐ์ (ภาคต้น). กรุงเทพมหานคร : บริษัท คิวพรีนซ์แมเนจเม้นท์ จำกัด, ๒๕๕๒.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย . เก็บเพชรจากคัมภีร์พระไตรปิฎก . กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒.
- มหามกุฏราชวิทยาลัย. อภิธัมมัตถวิภาวินีบาลีและอภิธัมมัตถวิภาวินีญา หนังสือสำหรับ ประกอบการเรียน ประโยค ป.ธ.๕. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘.
- ศ.จันงค์ ทองประเสริฐ ราชบัณฑิต สำนักศิลปกรรม. ภาษาไทยโบราณ . กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แพร่พิทยา, ๒๕๒๘.
- สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสम्महाเถระ). อริยวังสปฏิปทา. กรุงเทพมหานคร : หจก. ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๔.
- สมาคมศูนย์กลางค้ำทางพระพุทธศาสนาวัตรสะเกศ, อรรถกถาอัญญาสาธินี ตอนที่ ๓ . พระนคร : โรงพิมพ์ ชวนพิมพ์, ๒๕๐๕.
- สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส. บาลีไวยากรณ์วจวิภาคภาคที่ ๒ อาขยาตและกิตก์หลักสูตรเปรียญธรรมตรีนครปฐม : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒.
- _____ . บาลีไวยากรณ์วจวิภาคภาคที่ ๒ สมาสและตัทธิตหลักสูตรเปรียญธรรมตรี . นครปฐม : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔.
- _____ . บาลีไวยากรณ์วจวิภาคภาคที่ ๒ นามและอภัยศัพท์หลักสูตรเปรียญธรรมตรี . นครปฐม : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.
- สุเทพ พรหมเลิศ. พระไตรปิฎกศึกษา กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไทยรายวันการพิมพ์ ๒๕๕๒.

สรรค์ชัย พรหมฤาษี. คู่มือประกอบการศึกษาภาวธรรม ๗๒ กรุงเทพมหานคร : บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๓๕.

๒.บทความ

พระมหาไสว ญาณวีโร . รวบรวมบทความบรรยายเกี่ยวกับวิปัสสนากรรมฐาน . กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑.

ลดาวัลย์ คำจันทร์. วิเคราะห์สมณะ-วิปัสสนาของห้าสำนัก. อุบลราชธานี : คณะวิชามนุษยศาสตร์ และสังคมศาสตร์ วิทยาลัยครูอุบลราชธานี ๒๕๓๔.

๓.วิทยานิพนธ์

จิร โชติ สงวนปิยะพันธ์. “ ศึกษาผัสสะเจตสิกกับการปฏิบัติวิปัสสนา เฉพาะกรณีการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ๗ เดือน ”.วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต , บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๕๑.

พระมหาสมพงษ์กฤททจาโร. “ศึกษาวิเคราะห์นิเวศ ๕ อันเป็นธรรมารมณของวิปัสสนาภาวนาตามแนวสติปัฏฐาน ๔”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต , บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๕๑.

พัชรินทร์ พรชัยสำเร็จผล. “ ศึกษาสังโยชน์ในการปฏิบัติวิปัสสนาตามหลักสติปัฏฐานสี่เฉพาะกรณีการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ๗ เดือน ”.วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต , บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒.

ยุพกานต์ดัดฉกเกตุ. “ ธรรมที่เป็นอุปสรรคในการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ”. วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.

รุจภา ฐป्लीมจิตร. “ศึกษาอุท্থัพพญาณในการปฏิบัติวิปัสสนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔ เฉพาะกรณีการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ๗ เดือน ”.วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต , บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๕๒.

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก
สารบัญญัตินาม

วิธีสวดนาม คือ ภูมิหรืออารมณ์ที่ทำให้เกิดวิธีสวดนามมี ๖ หมวด

ขั้นที่ ๕	อายตนะ ๑๒	ธาตุ ๑๘
๑. รูปขั้น	๑. จักขายตนะ	๑. จักขุธาตุ
องค์ธรรม = รูป ๒๘	๒. โสตายตนะ	๒. โสตธาตุ
๒. เวทนาขั้น	๓. ฆานายตนะ	๓. ฆานธาตุ
องค์ธรรม = เวทนา ๕	๔. ชิวหายตนะ	๔. ชิวหาตนะ
๓. สัญญาขั้น	๕. กายายตนะ	๕. กายธาตุ
องค์ธรรม = สัญญา ๕	๖. รูปายตนะ	๖. รูปธาตุ
๔. สังขารขั้น	๗. สัททายตนะ	๗. สัทธาตุ
องค์ธรรม = เจตสิก ๕๐	๘. คันธายตนะ	๘. คันธธาตุ
๕. วิญญาณขั้น	๙. รสอายตนะ	๙. รสธาตุ
องค์ธรรม = จิต ๘๕/๑๒๑	๑๐. โสณัฐัพพายตนะ	๑๐. โสณัฐัพพธาตุ
	๑๑. มนายตนะ	๑๑. จักขุวิญญาณธาตุ
	๑๒. ฐัมมายตนะ	๑๒. โสตวิญาณธาตุ
		๑๓. ฆานวิญาณธาตุ
		๑๔. ชิวหาวิญาณธาตุ
		๑๕. กายวิญาณธาตุ
		๑๖. มโนธาตุ
		๑๗. มโนวิญาณธาตุ
		๑๘. ฐัมมธาตุ

วิปัสสนาภูมิ คือ ภูมิหรืออารมณ์ที่ทำให้เกิดวิปัสสนามี ๖ หมวด (ต่อ)

สัจจะ ๔	อินทรีย์ ๒๒	ปฏิจสมเด็จพระปาต๑๒
๑. ทุกขสัจ	๑. จักขุอินทรีย์	๑. อวิชา
องค์ธรรม=สภาวะธรรม	๒. โสติดินทรีย์	๒. สังขาร
๑๖๐ คือ โลภียจิต ๘๑	๓. มานินทรีย์	๓. วิญญาณ
เจตสิก ๕๑ (เว้นโลภะ)	๔. ชิวหินทรีย์	๔. นามรูป
รูป ๒๘	๕. กายินทรีย์	๕. สฬายตนะ
๒. สมุทยสัจ	๖. มนินทรีย์	๖. ผัสสะ
องค์ธรรม=โลกเจตสิก	๗. ปุริสอินทรีย์	๗. เวทนา
๓. นิโรธสัจ	๘. อิตถินทรีย์	๘. ตัณหา
องค์ธรรม=พระนิพพาน	๙. ชิวิตินทรีย์(เป็นรูปนาม)	๙. อุปาทาน
๔. มัคคสัจ	๑๐. สุขินทรีย์	๑๐. ภาวะ (กัมม-อุปัตติ)
องค์ธรรม=องค์มรรค ๘	๑๑. ทุกขินทรีย์	๑๑. ชาติ
	๑๒. โสมนัสสินทรีย์	๑๒. ชรา-มรณะ
	๑๓. โทมนัสสินทรีย์	
	๑๔. อุเปกขินทรีย์	
	๑๕. สัทธินทรีย์	
	๑๖. วิริยินทรีย์	
	๑๗. สตินทรีย์	
	๑๘. สมาธินทรีย์	
	๑๙. ปัญญินทรีย์	
	๒๐. อนัญญาตัญญูสสามิตินทรีย์	
	๒๑. อัญญินทรีย์	
	๒๒. อัญญาตาวินทรีย์	

หมายเหตุ อนุญญาตัญญูสสามิณทริยี้ หมายถึงปัญหาที่อยู่ในโสคาปัตติมคจิต๑
ดวง

อัญญาทริยี้หมายถึงเอาปัญหาที่อยู่ในมรรคเบื้องบน ๓ คือ โสคาปัตติมรรค
สกทาคามีมรรคอนาคามีมรรค ๓ ดวง ผลเบื้องต้น ๓ คือ โสคาปัตติผล สกทาคามีผล
อนาคามีผล ๓ ดวงอัญญาตาวินทริยี้หมายถึงปัญหาที่อยู่ใน อรหัตตผลจิต๑ ดวง

ที่เกิดของอารมณ์

อายตนะภายใน	อายตนะภายนอก	ชนิดของอารมณ์
ตา เห็น	รูป เกิด	รูปารมณ์
หู ฟัง	เสียง เกิด	สัททอารมณ์
จมูก ดม	กลิ่น เกิด	คันธารมณ์
ลิ้น ลิ้ม	รส เกิด	รสอารมณ์
กาย สัมผัส	โณฏฐัพพะ เกิด	โณฏฐัพพารมณ์
ใจ คิด	ธรรมารมณ์ เกิด	ธรรมารมณ์

อายตนะ มี ๑๒ คือ

๑. จักขายตนะ จักขุชื่อว่า อายตนะ องค์ธรรมได้แก่ จักขุปสาท
๒. โสตายตนะ โสตะชื่อว่าอายตนะ องค์ธรรมได้แก่ โสตปสาท
๓. ฆานายตนะ ฆานะชื่อว่า อายตนะ องค์ธรรมได้แก่ ฆานปสาท
๔. ชิวหายตนะ ชิวหาชื่อว่า อายตนะ องค์ธรรมได้แก่ ชิวหาปสาท
๕. กายายตนะ กายะชื่อว่า อายตนะ องค์ธรรมได้แก่ กายปสาท
๖. รูปายตนะ รูปารมณ์ชื่อว่า อายตนะ องค์ธรรมได้แก่ สีต่างๆ
๗. สัททายตนะ สัททอารมณ์ชื่อว่า อายตนะ องค์ธรรมได้แก่ เสียงต่างๆ
๘. คันธายตนะ คันธารมณ์ชื่อว่า อายตนะ องค์ธรรมได้แก่ กลิ่นต่างๆ
๙. รสายตนะ รสอารมณ์ชื่อว่า อายตนะ องค์ธรรมได้แก่ รสต่างๆ
๑๐. โณฏฐัพพายตนะ โณฏฐัพพารมณ์ชื่อว่า อายตนะ องค์ธรรมได้แก่ สัมผัสต่างๆ
๑๑. มนายตนะ จิตชื่อว่า อายตนะ องค์ธรรมได้แก่ จิตทั้งหมด

๑๒. ชัมมายตนะ สภาพธรรมต่างๆ ชื่อว่า อายตนะ เพราะเป็นเหตุให้จิต
เจตสิก เกิด องค์ธรรมได้แก่ เจตสิก ๕๒ สขุมรูป ๑๖
นิพพาน^๑

---

^๑พระสัทธรรมโฆดิกะ ชัมมาจริยะ, **ปรมัตถโฆดิกะ ปริเฉทที่ ๑-๒-๖**, (กรุงเทพมหานคร : สอนองการพิมพ์ , ๒๕๐๕), หน้า ๑๓๒.

ภาคผนวก ข

๓. วรมมิกสูตร^๑

[๒๔๕] เอวมุเม สุตฺ :-เอกํ สมยํ ภควา สาวตถิยํ วิหริติ เขตวนเณ อนาถปิณฑิกสุส อารามเ .
เตน โข ปน สมเขน อายสฺมา กุมารกสุสโป อนุชวเน วิหริติ . อถ โข อถยตรา เทวดา อภิกกนฺตตาย
รตฺติยา อภิกกนฺตวณฺณา เกวลกปฺปํ อนุชวณํ โภกาเสตฺวา , เขนายสฺมา กุมารกสุสโป , เตนฺอุปสงฺกมิ;
อุปสงฺกมิตฺวา เอกมนฺตํ อฏฺฐาสี. เอกมนฺตํ จิตฺตา โข สาทฺ เทวดา อายสฺมนฺตํ กุมารกสุสโป เอตทโวจ: ภิกฺขุ
ภิกฺขุ อยํ วรมฺมิโก รตฺตี ฐมายติ,^๒ทิวา ปชฺชตฺติ. พฺราหฺมโณ เอวมาห “อภิกฺขณ สุเมธ สตฺถํ อาทายา ”ติ.
อภิกฺขณฺนโต สุเมโธ สตฺถํ อาทาย อทฺทส ลฺงคิ”ลฺงคิ ฆนฺเต”ติ. พฺราหฺมโณ เอวมาห “อุกฺขิป ลฺงคิ,
อภิกฺขณ สุเมธ สตฺถํ อาทายา ”ติ. อภิกฺขณฺนโต สุเมโธ สตฺถํ อาทาย อทฺทส อุทฺฐมายิกํ “อุทฺฐมายิกา
ฆนฺเต”ติ. พฺราหฺมโณ เอวมาห “อุกฺขิป อุทฺฐมายิกํ, อภิกฺขณ สุเมธ สตฺถํ อาทายา ”ติ. อภิกฺขณฺนโต
สุเมโธ สตฺถํ อาทาย อทฺทส ทฺวิธาปถํ “ทฺวิธาปถโ ฆนฺเต ”ติ. พฺราหฺมโณ เอวมาห “อุกฺขิปทฺวิธาปถํ ,
อภิกฺขณ สุเมธ สตฺถํ อาทายา ”ติ. อภิกฺขณฺนโต สุเมโธ สตฺถํ อาทาย อทฺทส จงฺควาริ “”จงฺควาโร
ฆนฺเต”ติ. พฺราหฺมโณ เอวมาห “อุกฺขิปจงฺควาริ, อภิกฺขณ สุเมธ สตฺถํ อาทายา ”ติ. อภิกฺขณฺนโต
สุเมโธ สตฺถํ อาทาย อทฺทส กุมฺมํ “กุมฺโม ฆนฺเต”ติ. พฺราหฺมโณ เอวมาห “อุกฺขิป กุมฺมํ, อภิกฺขณ สุเมธ
สตฺถํ อาทายา”ติ. อภิกฺขณฺนโต สุเมโธ สตฺถํ อาทาย อทฺทส อสิสฺสุนํ “อสิสฺสุนา ฆนฺเต”ติ. พฺราหฺมโณ เอว
มาห “อุกฺขิป อสิสฺสุนํ, อภิกฺขณ สุเมธ สตฺถํ อาทายา ”ติ. อภิกฺขณฺนโต สุเมโธ สตฺถํ อาทาย อทฺทส
มํสเปสี “มํสเปสี ฆนฺเต”ติ. พฺราหฺมโณ เอวมาห “อุกฺขิป มํสเปสี, อภิกฺขณ สุเมธ สตฺถํ อาทายา ”ติ.
อภิกฺขณฺนโต สุเมโธ สตฺถํ อาทาย อทฺทส นาคํ “นาคโ ฆนฺเต”ติ. พฺราหฺมโณ เอวมาห “ติฏฺฐตฺตฺ นาคโ,
มา นาคํ ฆฏฺฐาสี, นโม กโรหิ นาคสฺสา”ติ. อิมเ โข ตฺวํ ภิกฺขุ ปณฺณรส”ปณฺเห ภควนฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา
ปฺจุเฉยฺยาสี. ยถา จ เต ภควา พฺยาโกโรติ , ตถา นํ ฐาเรยฺยาสี. นาหนฺตํ ภิกฺขุ ปสฺสามิ สเทเวเก โลเก
สมารเก สพฺรหฺมเก สสฺสมณฺพฺราหฺมณฺนิยา ปชาย สเทวมฺนุสฺสาย, โย อิมสํ ปณฺหานํ เวยฺยากรณเณน จิตฺตํ

^๑ดูรายละเอียดใน ม.ม. (บาลี) ๑๒/๒๔๕-๒๕๑/๒๑๑-๒๑๔.

^๒สี. ฐปายติ

^๓ก. ปงฺควาริ

^๔ฉ.ม.สี.อิ. ปณฺณรสาติ อยฺปาโจ น ทิสฺสติ

อาราเชย, อดุลคร ตถาคเตน วา ตถาคตสาวเกน วา อิโต วา ปน สุตฺวาตี อิทมโวจ สาทเวตฺตา ; อิทํ วตฺวา ตตฺถเวณฺตรชายี.

[๒๕๐] อด โข อายสฺมา กุมารกสฺสโป ตสฺสา รตฺติยา อจฺจเยน , เยน ภควา, เตนฺปสฺงกมิ; อุปสฺงกมิตฺวา ภควนฺตํ อภิวาทฺเตว เภกมฺนตํ นิสีทึ . เภกมฺนตํ นิสินฺโน โข อายสฺมา กุมารกสฺสโป ภควนฺตํ เอตทโวจ: อิมํ ฆนฺเต รตฺตี อดุลครา เทวตา อภิกฺกนฺตาย รตฺติยา อภิกฺกนฺตวณฺณาเกวลกปฺปึ อนุชวณฺ์ โอบาสฺตฺวา, เยนานํ, เตนฺปสฺงกมิ; อุปสฺงกมิตฺวา เภกมฺนตํ อฏฺฐาสึ. เภกมฺนตํ จิตฺตา โข ฆนฺเต สาทเวตฺตามํ เอตทโวจ: ภิกฺขุ ภิกฺขุ อยํ วมฺมิโก รตฺตี ฐมายนติ , ทิวา ปชฺชลติ. พุราหฺมโณ เอวมาห “อภิกฺขณฺ สฺเมธ สตฺถํ อาทายา”ติ. อภิกฺขณฺนโต สฺเมธ สตฺถํ อาทาย อทฺทส ลงฺกึ “ลงฺกึ ฆนฺเต”ติ. พุราหฺมโณ เอวมาห “อุภฺธิปฺลลฺกึ, อภิกฺขณฺ สฺเมธ สตฺถํ อาทายา ”ติ. อภิกฺขณฺนโต สฺเมธ สตฺถํ อาทาย อทฺทส อุทฺฐมายิกํ “อุทฺฐมายิกา ฆนฺเต”ติ. ๗เปฯ อทฺทส นาคํ “นาโค ฆนฺเต”ติ. พุราหฺมโณ เอวมาห “ติฏฺฐตฺตฺ นาคอ, มา นาคํ ฆณฺเฐสิ, นโม กโรหิ นาคสฺสา”ติ. อิม โข ตฺวํ ภิกฺขุ ปณฺณรส ปณฺเฑ ภควนฺตํ อุปสฺงกมิตฺวา ปุจฺเจยฺยาสึ. ยถา จ เต ภควา พฺยากโรติ, ตถา นํ ชาเรยฺยาสึ. นานนฺตํ ภิกฺขุ ปสฺสามิ สเทวเก โลเกสมารเก สพุรหฺมเก สสฺสมณฺพุราหฺมณฺิยา ปชาย สเทวมฺนฺสฺสาย, โยอิมสํ ปญฺหานํ เวยฺยากรณฺเณน จิตฺตํ อาราเชย , อดุลคร ตถาคเตน วา ตถาคตสาวเกน วา อิโต วา ปน สุตฺวาตี. อิทมโวจ ฆนฺเต สาทเวตฺตา; อิทํวตฺวา ตตฺถเวณฺตรชายี. โก นฺุ โข ฆนฺเต วมฺมิโก , กา รตฺตี ฐมายนา, กา ทิวา ปชฺชลนา โโก พุราหฺมโณ, โโก สฺเมธ, กึ สตฺถํ, กึ อภิกฺขณฺ, กา ลงฺกึ, กา อุทฺฐมายิกา, โโก ทฺวิธาปโธ , กึ จงฺควารํ, โโก กุมฺโม, กา อสิสฺนา, กา มํสเปสิ, โโก นาโคติ ?

[๒๕๑] “วมฺมิโกติ โข ภิกฺขุ อิมสฺเสตํ จาตฺตมฺมหาภูตฺกสฺส กายสฺส อธิวณฺํ มาตาเปตฺติก- สมนฺทสฺส โอบทฺนฺกมฺมาสุปจยสฺส อนิจฺจฺจฺฉานฺทนปริมทฺทนเกทฺทนวิทฺธํ สนธมฺมสฺส. (๑)

“กา รตฺตี ฐมายนา”ติ^๕ โข ภิกฺขุ ทิวา กมฺมฺนเต อารพฺภ รตฺตี อนุวิตฺกเกติ อนุวิจาทฺเต อยํ รตฺตี ฐมายนา. (๒)

“กา ทิวา ปชฺชลนา ”ติ^๖ โข ภิกฺขุ รตฺตี อนุวิตฺกเกตฺวา อนุวิจาทฺเตวาทฺวา ทิวา กมฺมฺนเต ปโยเชติ กายเณ วาจาย, ^๖อยํ ทิวา ปชฺชลนา. (๓)

^๕ จ.ม.ส.อ. กา รตฺตี ฐมายนาติ จ กา ทิวา ปชฺชลนาติ จ. อิม ปาจา น ทิสฺสนฺติ

^๖ จ.ม.อ. มนสา

“พราหมณ์”ติ โข ภิกขุ ตถาคตสเสตํ อธิวจนํ อรหโต สมมาสมพุทฺธสฺส.“สุเมโธ”ติ โข
ภิกขุ เสขสเสตํ ภิกขุโน อธิวจนํ.(๔-๕)

“สตถุ”ติ โข ภิกขุ อริยาเขตํ ปญญา ย อธิวจนํ.“อภิกขณ”ติ โข ภิกขุ วิริยารมฺภสฺสเสตํ
อธิวจนํ.(๖-๗)

“ลจฺจี”ติ โข ภิกขุ อวิชฺชาเขตํ อธิวจนํ.“อุกฺขิป ลจฺจี ปชห อวิชฺขํ, อภิกฺขณ สุเมธ สตถํ
อาทายา”ติ อยมตฺตสฺส อตุโธ.(๘)

“อุทฺธุมายิกา”ติ โข ภิกขุโก รุปายาสสเสตํ อธิวจนํ.“อุกฺขิป อุทฺธุมายิกํ ปชห โโก รุปายาสํ,
อภิกฺขณ สุเมธ สตถํ อาทายา”ติ อยมตฺตสฺสอตุโธ.(๙)

“ทฺวิธาปโธ”ติ โข ภิกขุ วิจิกฺกจาเขตํ อธิวจนํ.“อุกฺขิป ทฺวิธาปถํ ปชห วิจิกฺกจํ, อภิกฺขณ
สุเมธ สตถํ อาทายา”ติ อยมตฺตสฺส อตุโธ.(๑๐)

“จฺงควารน”ติ โข ภิกขุ ปญฺจนเนตํ นีวรณานํ อธิวจนํ. เสยฺยถึทํ? กามจฺจนฺทนีวรณสฺส
พฺยาปาทนีวรณสฺส ถีนมิทฺธนีวรณสฺส อุทฺธจจกุกฺกจจนีวรณสฺส วิจิกฺกจานีวรณสฺส . “อุกฺขิป
จฺงควารํ ปชห ปญฺ จนีวรณ, อภิกฺขณ สุเมธ สตถํ อาทายา”ติ อยมตฺตสฺส อตุโธ. (๑๑)

“กฺมุโมติ โข ภิกขุ ปญฺจนเนตํ อุปาทานกฺขนฺธานํ อธิวจนํ เสยฺยถึทํ? รุปรุปาทานกฺขนฺธสฺส
เวทฺฐุปาทานกฺขนฺธสฺส สลฺยญฺุปาทานกฺขนฺธสฺส สงฺขารุปาทานกฺขนฺธสฺส วิญฺญาณฺุปาทานกฺขนฺธสฺส .
“อุกฺขิป กฺมุมํ ปชห ปญฺอุปาทานกฺขนฺธ, อภิกฺขณ สุเมธ สตถํ อาทายา”ติ อยมตฺตสฺส อตุโธ.(๑๒)

“อสิสฺฐาน”ติ โข ภิกขุ ปญฺจนเนตํ กามคฺคณานํ อธิวจนํ. จกฺขุวิญฺเญยฺยานํ รุปรุปาทานกฺขนฺธานํ
กนฺดานํ มนฺาปานํ ปิยฺรุปานํ กามุปฺสลฺหิตานํ รชนียานํ. โสตฺวิญฺเญยฺยานํ สทฺทานํ. ๑เป๑ มานวิญฺเญย
ยานํ คนฺธานํ.๑เป๑ ชิวฺหาวิญฺเญยฺยานํ รสฺานํ ๑เป๑ กายวิญฺเญยฺยานํ โฝฏฺจพฺพานํ อิกฺกฺจานํ กนฺดานํ
มนฺาปานํ ปิยฺรุปานํ กามุปฺสลฺหิตานํ รชนียานํ. “อุกฺขิป อสิสฺฐานํ ปชห ปญฺจ กามคฺคณ, อภิกฺขณ สุเมธ
สตถํ อาทายา”ติ อยมตฺตสฺส อตุโธ. (๑๓)

“มฺสเปสึ”ติ โข ภิกขุ นนฺทึรทสฺสเสตํ อธิวจนํ.“อุกฺขิป มฺสเปสึ ปชห นนฺทึรทํ, อภิกฺขณ
สุเมธ สตถํ อาทายา”ติ อยมตฺตสฺส อตุโธ.(๑๔)

“นาโค”ติ โข ภิกขุ ชินฺาสวสฺเสตํ ภิกขุโน อธิวจนํ.“ติฏฺจตุ นาโค, มา นาทํ ฆฏฺฏฺสิ, นโม
กโรหิ นาคสฺสา”ติ อยมตฺตสฺส อตุโธติ.(๑๕)

อิทมวโจ ภควา ; อุตฺตมโน อายสฺมา กุมารกสฺสโป ภควโต ภาสิตํ อภินฺนุทีติ.

ววมิกสฺสตุตํ นิฏฺจิตํ ตติยํ.

ภาคผนวก ก

๓. วัมมิกสูตร

ว่าด้วยจอมปลวกปริศนา

[๒๔๕] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี สมัยนั้น ท่านพระกุมารกัสสปะพักอยู่ที่ป่าอันธวัน

ครั้งนั้น เมื่อราตรีผ่านไป เทวดาองค์หนึ่งมีวรรณะงดงามยิ่งนักได้เปล่งรัศมีให้สว่างทั่วป่าอันธวัน เข้าไปหาท่านพระกุมารกัสสปะถึงที่อยู่แล้วได้ยืนอยู่ ณ ที่สมควร ได้กล่าวกับท่านพระกุมารกัสสปะว่า

“พระคุณเจ้า จอมปลวกนี้ย่อมพ้นควันในเวลากลางคืน ย่อมลุดโคลงในเวลากลางวัน พรามณ์ได้กล่าวอย่างนี้ว่า ‘สุเมธ เธอจงนำศีศตราไปขุดดู’

สุเมธใช้ศีศตราไปขุดก็เห็นลุ่มสลัก จึงกล่าวว่า ‘ลุ่มสลัก ขอรับ’

พรามณ์กล่าวอย่างนี้ว่า ‘สุเมธ เธอจงยกลุ่มสลักขึ้นแล้วใช้ศีศตราขุดต่อไป’

สุเมธใช้ศีศตราขุดลงไปก็เห็นอึ่ง จึงกล่าวว่า ‘อึ่ง ขอรับ’

พรามณ์กล่าวอย่างนี้ว่า ‘สุเมธ เธอจงนำอึ่งขึ้นมา แล้วใช้ศีศตราขุดต่อไป’

สุเมธใช้ศีศตราขุดต่อไปได้เห็นทางสองแพร่ง จึงกล่าวว่า ‘ทางสองแพร่ง ขอรับ’

พรามณ์กล่าวอย่างนี้ว่า ‘สุเมธ เธอจงถากทางสองแพร่งออกเสีย แล้วใช้ศีศตราขุดต่อไป’

สุเมธใช้ศีศตราขุดต่อไปได้เห็นหม้อกรองน้ำค้าง จึงกล่าวว่า ‘หม้อกรองน้ำค้าง ขอรับ’

พรามณ์กล่าวอย่างนี้ว่า ‘สุเมธ เธอจงยกหม้อกรองน้ำค้างขึ้นมา แล้วใช้ศีศตราขุดต่อไป’

สุเมธใช้ศีศตราขุดต่อไปได้เห็นเต่า จึงกล่าวว่า ‘เต่า ขอรับ’

พรามณ์กล่าวอย่างนี้ว่า ‘สุเมธ เธอจงนำเต่าขึ้นมา แล้วใช้ศีศตราขุดต่อไป’

สุเมธใช้ศีศตราขุดต่อไปได้เห็นเขียงหันเนื้อ จึงกล่าวว่า ‘เขียงหันเนื้อ ขอรับ’

พรามณ์กล่าวอย่างนี้ว่า ‘สุเมธ เธอจงยกเขียงหันเนื้อขึ้นมา แล้วใช้ศีศตราขุดต่อไป’

สุเมธใช้ศัสตราขุดต่อไปได้เห็นชั้นเนื้อ จึงกล่าวว่า ‘ชั้นเนื้อ ขอรับ’

พราหมณ์กล่าวอย่างนี้ว่า ‘สุเมธ เธอจงหยิบชั้นเนื้อขึ้นมา แล้วใช้ศัสตราขุดต่อไป’

สุเมธใช้ศัสตราขุดต่อไปได้เห็นนาค จึงกล่าวว่า ‘นาค ขอรับ’

พราหมณ์กล่าวอย่างนี้ว่า ‘นาคจงดำรงอยู่เถิด เธออย่าเบียดเบียนนาคเลย จงทำความ
นอบน้อมนาค’

พระคุณเจ้า ท่านควรเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคแล้วทูลถามปัญหาทั้ง ๑๕ ข้อนี้ท่าน
ควรทรงจำคำเฉลยปัญหาเหล่านั้นตามที่พระผู้มีพระภาคตรัสตอบเถิด ในโลกพร้อมทั้งเทวโลก
มารโลกพรหมโลก ในหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ ยกเว้นพระตถาคตหรือ
สาวกของพระตถาคต หรือบุคคลผู้ฟังจากสำนัก(ของข้าพเจ้า) นี้เสียแล้ว ข้าพเจ้ายังไม่เห็นบุคคลผู้
จะทำจิต(ของข้าพเจ้า) ให้ยินดีด้วยการตอบปัญหาเหล่านี้ได้”

เทวดานั้นได้กล่าวคำนี้แล้วก็อันตรธานไปจากที่นั้น

พระกุมารกัสสปะทูลถามปริศนาธรรม

[๒๕๐] ครั้นคืนนั้นผ่านไปท่านพระกุมารกัสสปะก็เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่
ประทับถวายอภิวาทแล้วนั่ง ณ ที่สมควร ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อคืนนี้ เมื่อราตรีผ่านไป เทวดาองค์หนึ่งมีวรรณะงดงามยิ่ง
นักเปล่งรัศมีให้สว่างทั่วป่าอันธวันเข้ามาหาข้าพระองค์ถึงที่อยู่ขณะที่สมควรแล้วได้กล่าวกับข้า
พระองค์ว่า ‘พระคุณเจ้า จอมปลวกนี้พ้นควันในเวลากลางคืน ลูกโพลงในเวลากลางวัน
พราหมณ์ได้กล่าวอย่างนี้ว่า ‘สุเมธ เธอจงนำศัสตราไปขุดดู’

สุเมธใช้ศัสตราขุดลงไปได้เห็นลิ่มสลัก จึงกล่าวว่า ‘ลิ่มสลัก ขอรับ’

พราหมณ์กล่าวอย่างนี้ว่า ‘สุเมธ เธอจงยกลิ่มสลักขึ้นแล้วใช้ศัสตราขุดต่อไป’

สุเมธใช้ศัสตราขุดต่อไปก็เห็นอึ่ง จึงกล่าวว่า ‘อึ่ง ขอรับ’ ฯลฯ ได้เห็นนาคจึง
กล่าวว่า ‘นาค ขอรับ’

พราหมณ์กล่าวอย่างนี้ว่า ‘นาคจงดำรงอยู่เถิด เธออย่าเบียดเบียนนาคเลย จงทำความ
นอบน้อมนาค’

พระคุณเจ้า ท่านควรเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคแล้วทูลถามปัญหาทั้ง ๑๕ ข้อนี้ ท่าน
ควรทรงจำคำเฉลยปัญหาเหล่านั้นตามที่พระผู้มีพระภาคตรัสตอบเถิด ในโลกพร้อมทั้งเทวดาโลก
มารโลกพรหมโลก ในหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ ยกเว้นพระตถาคตหรือ

สาวกของพระตถาคต หรือบุคคลผู้ฟังจากสำนัก (ของข้าพเจ้า) นี้เสียแล้ว ข้าพเจ้ายังไม่เห็นบุคคลผู้
จะทำจิต(ของข้าพเจ้า)ให้ยินดีด้วยการตอบปัญหาเหล่านี้'

เทวดานั้นได้กล่าวคำนี้แล้วก็อันตรธานไปจากที่นั้น

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ

๑. อะไรหนอ ชื่อว่าจอมปลวก
๒. อย่างไร ชื่อว่าการพ่นควันในเวลากลางคืน
๓. อย่างไร ชื่อว่าการลูกลูโปลงในเวลากลางวัน
๔. ใคร ชื่อว่าพราหมณ์
๕. ใคร ชื่อว่าสุเมธ
๖. อะไร ชื่อว่าศีศตรา
๗. อย่างไร ชื่อว่าการขุด
๘. อะไร ชื่อว่าลิ้มสลัก
๙. อะไร ชื่อว่าอึ่ง
๑๐. อะไร ชื่อว่าทางสองแพร่ง
๑๑. อะไร ชื่อว่าหม้อกรองน้ำค้าง
๑๒. อะไร ชื่อว่าเต่า
๑๓. อะไร ชื่อว่าเจียงหันเนื้อ
๑๔. อะไร ชื่อว่าชินเนื้อ
๑๕. อะไร ชื่อว่านาค"

พระผู้มีพระภาคทรงเฉลยปริศนาธรรม

[๒๕๑] พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า“ภิกษุ

๑. คำว่า จอมปลวก นั้น เป็นชื่อของร่างกายนี้ ซึ่งประกอบด้วยมหาภูตรูปทั้ง ๔ มี
มารดาบิดาเป็นแดนเกิด เติบโตด้วยข้าวสุกและขนมกุ่มมาส ไม่เที่ยง ต้องบริหาร ต้องนวดฟัน
จะต้องแตกสลาย และกระจัดกระจายไปเป็นธรรมดา

๒. คำว่า อย่างไร ชื่อว่าการพ่นควันในเวลากลางคืน นั้น ได้แก่การที่บุคคลทำการ
งานในเวลากลางวัน แล้วตริกตรองถึงในเวลากลางคืน นี้ชื่อว่าการพ่นควันในเวลากลางคืน

๓. คำว่า อย่างไร ชื่อว่าการลูกลูโปลงในเวลากลางวันนั้น ได้แก่การที่บุคคลตริกตรอง
ถึงบ่อย ๆ ในเวลากลางคืน แล้วประกอบการทำงานในเวลากลางวัน ด้วยกายและวาจา นี้ชื่อว่าการ
ลูกลูโปลงในเวลากลางวัน

๔. คำว่า พรหมณ์ นั้น เป็นชื่อของตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า
 ๕. คำว่า สุเมธ นั้น เป็นชื่อของภิกษุผู้เป็นเสาะ
 ๖. คำว่า ศัสตรา นั้น เป็นชื่อแห่งปัญญาอันประเสริฐ
 ๗. คำว่า จงขุด นั้น เป็นชื่อของการปรารภความเพียร
 ๘. คำว่า ลิมสลัก นั้น เป็นชื่อแห่งวิชา คำนันมือธบายว่า ‘สุเมธ เธอจงใช้ศัสตรา
 ยก ลิมสลัก ขึ้น คือ จงละอวิชาจงขุดขึ้นมา’

๕. คำว่า อิ่ง นั้น เป็นชื่อของความคับแค้นใจเนื่องมาจากความโกรธ คำนันมือธบาย
 ว่า ‘สุเมธ เธอจงใช้ศัสตรานำ อิ่ง ขึ้นมา คือ จงละความคับแค้นใจเนื่องมาจากความโกรธจงขุด
 ขึ้นมา’

๑๐. คำว่า ทางสองแพร่ง นั้น เป็นชื่อแห่งวิจิกิจฉา คำนันมือธบายว่า ‘สุเมธ เธอจง
 ใช้ศัสตราถากทางสองแพร่ง คือ จงละวิจิกิจฉา จงขุดขึ้นมา’

๑๑. คำว่า หม้อกรองน้ำต่าง นั้น เป็นชื่อแห่งนิรวณ ๕ ประการ คือ
 กามฉันทนิรวณ (สิ่งที่กัณจิตคือความพอใจในกาม)
 พยาบาทนิรวณ (สิ่งที่กัณจิตคือความขัดเคืองใจ)
 ถีนมิทรนิรวณ (สิ่งที่กัณจิตคือความหุดหู่และเชื่องซึม)
 อุทธัจจกุกกัจจนนิรวณ (สิ่งที่กัณจิตคือความฟุ้งซ่านและร้อนใจ)
 วิจิกิจฉานิรวณ (สิ่งที่กัณจิตคือความลังเลสงสัย)
 คำนันมือธบายว่า ‘สุเมธ เธอจงใช้ศัสตรายกหม้อกรองน้ำต่างขึ้นมา คือ
 จงละนิรวณ ๕ ประการ จงขุดขึ้นมา’

๑๒. คำว่า เต่า นั้น เป็นชื่อแห่งอุปาทานขันธ ๕ ประการ คือ
 รูปอุปาทานขันธ (อุปาทานขันธคือรูป)
 เวทณอุปาทานขันธ (อุปาทานขันธคือเวทนา)
 สัตถุอุปาทานขันธ (อุปาทานขันธคือสัตถุ)
 สังขารอุปาทานขันธ (อุปาทานขันธคือสังขาร)
 วิญญานอุปาทานขันธ (อุปาทานขันธคือวิญญาน)
 คำนันมือธบายว่า ‘สุเมธ เธอจงใช้ศัสตรานำเต่าขึ้นมา คือ จงละอุปาทาน
 ขันธ ๕ ประการ จงขุดขึ้นมา’

๑๓. คำว่า เขียงหันเนื้อ นั้น เป็นชื่อแห่งกามคุณ ๕ ประการ คือ รูปที่จะพึงรู้แจ้ง
 ทางตา ที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ขวนให้รัก ชักให้ใคร่ พาใจให้กำหนัด เสียงที่จะพึงรู้แจ้ง

ทางหู ฯลฯ กลิ่นที่จะพึงรู้แจ้งทางจมูก ฯลฯรสที่จะพึงรู้แจ้งทางลิ้น ฯลฯ โผฏฐัพพะที่จะพึงรู้แจ้งทาง
 กาย ที่นำปรารถนา นำใคร่ นำพอใจ ชวนให้รัก ชักให้ใคร่พาใจให้กำหนด

คำนั้นมีอธิบายว่า ‘สุเมธ เธอจงใช้ศีลศร่ายกเชยงหันเนื้อขึ้นมา คือ จงละกามคุณ ๕
 ประการ จงขุดขึ้นมา’

๑๔. คำว่า ชันเนื้อ นั้น เป็นชื่อแห่งนันทิราคะ (ความกำหนดด้วยอำนาจความ
 เพลิดเพลิน)

คำนั้นมีอธิบายว่า ‘สุเมธ เธอจงใช้ศีลศร่ายกเชยงหันเนื้อขึ้นมา คือ จงละนันทิราคะ
 จงขุดขึ้นมา’

๑๕. คำว่า นาค นั้น เป็นชื่อของภิกษุผู้เป็นชีนาสพ คำนี้มีอธิบายว่า ‘นาคจงดำรง
 อยู่เถิด เธออย่าเบียดเบียนนาคเลย เธอจงทำความนอบน้อมนาค’

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสภายิตนี้แล้ว ท่านพระกุมารกัสสปะมีใจยินดีชื่นชมพระภายิต
 ของพระผู้มีพระภาค ดังนี้แล

วัมมิกสูตรที่ ๓ จบ

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ - ฉายา	พระมหาวิเชียร โชติธมฺโม (จันทะมัน)
อายุ	๓๘ ปี
พรรษา	๑๕
วัน/เดือน/ปีเกิด	วันอังคารที่ ๒๑ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๑๕
ภูมิลำเนา	บ้านกระมัลพัฒนา ๐๕ หมู่ที่ ๖ ตำบลโพธิ์วงค์ อำเภอบึงสามพัน จังหวัดศรีสะเกษ ๓๓๑๕๐
อุปสมบท	เมื่อวันที่ ๑๓ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๓๕ ณ วัดบางไผ่ พระอารามหลวง ตำบลบางรักพัฒนา อำเภอบางบัวทอง จังหวัดนนทบุรี ๑๑๑๐๐
วิทยฐานะ	นักธรรมชั้นเอก สำเร็จเปรียญธรรม ๗ ประโยค ปี พ.ศ. ๒๕๔๘ สำเร็จการศึกษาปริญญาตรี (พธบ.) มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราช วิทยาลัย
การปฏิบัติธรรม	๒๕๕๒-๔ เป็นพระวิปัสสนาจารย์ “โครงการนำวิปัสสนาสู่พระนวกะ ปี ๒๕๕๔” รุ่นที่ ๘ ระหว่างวันที่ ๒๐ - ๒๖ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๕๔ เป็นระยะเวลา ๗ วัน โดยเริ่มตั้งแต่เวลา ๑๓.๐๐ น.- ๑๗.๐๐ น. คณะสงฆ์อำเภอบางบัวทอง จังหวัดนนทบุรี
งานด้านวิปัสสนา	เป็นพระวิปัสสนาจารย์ประจำสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดนนทบุรี แห่งที่ ๑๐ ณ วัดบางไผ่ พระอารามหลวง จังหวัดนนทบุรี
ปีที่เข้าศึกษา	วันที่ ๕ สิงหาคม ๒๕๕๒ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลง กรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยเขตบาฬิพุทธโฆส นครปฐม
ที่อยู่ปัจจุบัน	สังกัดและสอนวิปัสสนากรรมฐานอยู่ที่ วัดบางไผ่ พระอารามหลวง ตำบลบางรักพัฒนา อำเภอบางบัวทอง จังหวัดนนทบุรี ๑๑๑๐๐ เบอร์ติดต่อโทร ๐๘-๕๔๑๒-๘๘๖๔ เบอร์โทรวัด ๐๒-๕๖๑-๖๕๓๑.